Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Det nuværende Sogneraad i Hvidovre har haft Vanskelig-
heder at kampe imod, som intet andet Sogneraad i
Danmark nogen Sinde har haft Mage til. Da det
naadte til den 1ste April 1925, var der Uorden i Ad-
ministrationen, idet Regnskabet for 1923/24 ikke var

KLONDIKE UDEN REVOLVERE
HVIDOVRE 1900 - 1929

Hans Chr. Thomsen

Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv

færdigt og først hen paa Sommeren 1925 blev fær-
digt til Fremlæggelse, Vejene havde ikke været vedlige-
holdt og var opkørte i Bund og Grund, og Kom-
munen stod til Restance med Indbetaling af
Statsskat for 3 Halvaar.

Omtrent samtidigt med det nuværende Sogneraads
Tiltrædelse blev de mange Lysthusbeboere anerkendt
som lovlige Beboere i Kommunen, og Folketallet
var derved steget fra 900 til 5000, hvilket naturligvis
har grebet stærkt forstyrrende ind Kommunens
Administration, der jo var anlagt efter en Befolkning
paa 900 og, som allerede bemærket, var i Uorden. Den
store Invasion krævede mange Beløb til Forsørgelses-
Det nuværende Sogneraad i Hvidovre har haft Vanskelig-

KLONDIKE
UDEN REVOLVERE

HVIDOVRE 1900 - 1929

af

Hans Chr. Thomsen

Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv 2002

Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv
Klondike uden revolvere. Hvidovre 1900 - 1929
Af Hans Chr. Thomsen
© 2002 Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv & Hans Chr. Thomsen
Oplag 800
Korrektur: Povl Holm
ISBN 87-87-936-31-3
DtP: Grafreaks - www.grafreaks.dk & Hans Chr. Thomsen
Forsiden: Socialdemokratisk skrivelse til Indenrigsministeriet
Bagsidefoto udlånt af Soren Kudsk
Tryk: Grafisk Service

Indhold

	Forord	5
	Store skiftedag	7
1	En balance ændres	9
2	Borgerskab eller ej?	27
3	Arbejderne til magten	35
4	A/S Hvidovre Udstykningsselskab	43
5	Udstykningsselskabet og socialdemokraterne	59
6	Lokalaviserne	69
7	Gruppen spalter	81
8	1920erne i barnehøjde	93
9	Kuppet	111
10	Efterspillet	127
11	Kommunesocialisme?	137
12	Afslutning	153
	Fodnoter	158
	Arkiver og biblioteker	164
	Litteratur	166
	Index	169

Forord

Den foreliggende bog skildrer opkomsten af et nybyggersamfund i Hvidovre i perioden fra 1900 til 1929 gennem de konflikter indenfor politik, udstykningsvirksomhed, foreningsarbejde og avisdrift, som var med til at skabe det.

Som noget særligt er forlobet indfarvet med lokalt producerede vers. Meningen har ikke kun været at inddrage tilflytternes hang til versemageri men også at tilfoje fortællingen lidt lokalkolorit - ligesom de grå tekstfelter, der er spredt over hele bogen, giver smagsprover på samtidens udtryk.

Rekonstruktionen af perioden har haft en lang vej gennem offentlige arkiver, dagblade, lokalaviser, interview, boger, tidsskrifter m.m., og fodnoteapparatet blev så omfattende, at det var nodvendigt at luge kraftigt i det af hensyn til læseværdigheden. For interesserede skal der henvises til et eksemplar af manuskriptet på Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv med det komplette fodnoteapparat intakt.

En særlig tak skal rettet til Soren Kudsk, Per E. Hansen og Poul Sverrild, der har læst manuskriptet og kommenteret det undervejs.

Hans Chr. Thomsen, Hvidovre april 2002.

Store skiftedag

Tirsdag d. 10. marts 1925 erobrede de socialdemokratiske tilflyttere i Hvidovre magten i sognerådet. Optællingen på kommunekontoret i Hvidovregade var færdig kl. 23, hvorefter resultatet blev bragt til restauranten på Risbjerggaard, hvor tilflytterne var samlet. Her var stemningen varm, ollet koldt og cigarforingen hoj. Partiet havde været undervejs i 19 år og havde nu endelig sejret. Valgkampen havde været hård, og det sidste valgmode lå bare to dage bagude. Ved meddelelsen greb partimedlemmerne begejstret fat i deres ny sognerådsformand - Carl Nielsen, og bar ham i guldstol op gennem salen i triumf. Kammeraterne fra Valby var stillet med et sangkor, som havde så stor succes, at partiforeningen ojeblikkelig besluttede at lave et magen til. Og der var ingen ende på glæden. Gartner Kudsk blev halet op på podiet, hvor han blev hyldet, så der ikke var noget at tage fejl af. Han var en af veteranerne fra valget i 1921 og havde siddet i sognerådet i hele den forrige periode. En suppleant blev også hevet frem og fik larmende bifald, selvom han kun havde været i sognerådet i tre måneder. Og gutterne fra Valby sang igennem, så ruderne duggede, det rode flag smældede, og der blev plads for alle dem, der ville. Udenfor i Hvidovre-natten lå kommunen som var den ny, og den var fint oplyst af al den sne, der var faldet dagen igennem.

Det eneste, der manglede, var jernbanearbejder Rasmus Olsen. Han havde stiftet partiafdelingen hjemme i sin lejlighed i Hvidovregade tilbage i 1906.[1] Dengang var tilflytterne på alle måder en minoritet i kommunen. De fik godt nok valgt nogle få mand i sognerådet ved valgene frem til 1925, men deres betydning var ikke større end, at majoriteten i sognerådet havde deres spas med at ydmyge dem - skomager Antonsen f.eks. Han var en lille mand, og når sognerådsmoderne var færdige, havde bonderne fornojelse af at flytte hans hat til et som helt oppe under loftet og se ham hoppe op og ned for at nå den. Nu havde bonderne selv fået så hatten passede, men det oplevede partistifteren ikke. Han var rejst fra kommunen året efter grundlæggelsen.

Selvom det var en kold valgdag, havde hele 81% af vælgernes været oppe at stemme på kommunekontoret. Socialdemokraterne havde fået 6 af de 9 mandater og var kun 16 stemmer fra også at have fået et syvende.

De gamle magthavere fik lige 3 mandater og havde dermed ikke længere så meget at gore godt med. Deres politiske bonitet var

ikke, hvad den havde været, og flere af dem følte sig fremmede på et territorium, som de på mange måder mente at have en førstefødselsret til. De havde frygtet denne aften og havde gennem flere år kæmpet hårdt for at undgå nederlaget, og på denne store skiftedag i Hvidovres historie blev de hængende lidt endnu på kommunekontoret efter at have afleveret optællingsresultatet. De var ikke noget kont syn. Valgresultatet havde trukket tænderne ud på dem, men de kommende år skulle vise, at de alligevel kunne bide fra sig, og det på så morderisk en måde, at kun en enkelt af de nyvalgte socialdemokrater overlevede den kommende valgperiode politisk.

1925-29 skulle blive det moderne Hvidovres anarkistiske ungdomsår - en Sturm und Drang-periode, som resten af landet ind imellem iagttog med undrende øjne. Men lad os begynde med begyndelsen.

Tilflytterne kommer. Krogstens Allé omkring 1918.
Foto: HLA 5838

En balance ændres

1

Et degenereret Landdistrikt og en misfodt Forstadsbebyggelse
Politibetjent Peder Duelund i Med Natpatruljen

Det Hvidovre, de forste få tilflytterne ankom til omkring århundredeskiftet, var et bonde-Hvidovre – et fladt, skovløst bonde-Hvidovre. Der var ingen asfalterede veje, ingen strom, vand blev hentet op af private bronde, breve skulle postes i Valby, lægen kom udenbys fra, telefoner tilhorte fremtiden, og offentlige kloakker var noget, de brugte inde i København. Da der endelig kom en telefon, var det en *andelstelefon*, og den befandt sig i kobmandsbutikken nede i landsbyen hos enkefru Eriksen

I syd var kommunen afgrænset af vandet - i nord stort set af jernbanedæmningen på Holmegårdens jorder. Mod vest lå Avedore og Brondbyoster og ostpå Vigerslev og Valby – de sidstnævnte var blevet udskilt fra Hvidovre i 1901. Indenfor denne ramme befandt sig 30 gårde, en kirke, en skole og et halvt hundrede huse beboet af tilsammen 5-600 mennesker. Som i dag blev nord og syd holdt sammen af Hvidovrevej, og parallelt med den lob Harrestrup å. Landsbyen lå, hvor den hele tiden havde ligget, og meget mere var der ikke at sige om de ting.

Kulturen fulgte på traditionel landbrugsvis de skiftende årstider, og bonderne levede og dode på deres gårde og havde ploven i samme fure år efter år. De giftede sig med hinanden, spillede L'hombre sammen og festede - "Stort Afskedsgilde hos de afgaaende Sogneraadsmedlemmer" noterede ejeren af Bredegården eksempelvis i sin dagbog i december 1888. Gravstedet blev reserveret i god tid, og ved begravelser stillede Peder Madsen storstuen til rådighed på sin gård - Kirkegaarden hed den en overgang. Men der var naturligvis også individuelle afvigelser fra fællesskabet, som på den gård, hvor bornene ved juletid blev vejet for at blive undersøgt for til- eller misvækst.

Det, som adskilte denne landbrugskultur fra mange andre i landet, var naturligvis Kobenhavns nærhed, med dens store markeder og velfungerende pengeøkonomi. Hvidovre-bønderne havde da også deres ugentlige torvedag, og der opstod specialiserede erhverv i kommunen som f.eks. mælkeforpagtninger, hvor forpagtere opkobte mælk hos bønderne og solgte den inde i byen.

Men det var ikke kun Hvidovre, der havde gavn af København. Det omvendte gjaldt også. Op gennem hele 1800-tallet købte velhavende kobenhavnere gårde i kommunen. Holmegaarden f.eks., i den nordlige del af kommunen blev handlet hele 12 gange, uden

at bønder i Hvidovre var involveret. Og man kunne nævne Frihedsgården i den modsatte ende af kommunen, som i 1888 blev købt af den stenrige brændevinsbrænder Christian Hansen Meyer. Brænderens datter opholdt sig nu og da på gården med sin mand, maleren Willumsen, som hun havde fanget ved hjælp af "kvindelist og anden troldkunst", som der står i en gammel avisartikel, og sønnen – senere kgl. skuespiller Johannes Meyer – opholdte sig også på den. På Rytterskolen flyttede billedhuggeren Pedersen-Dan ind i 1912 med sin billedhuggerkone Johanne Dan, og Beringgaard blev udlejet i sommermånederne til malere - bl.a. Sigurd Swane og Knud Kyhn.

Samlivet mellem byen og det nære land havde således en fin afbalanceret økologi.

Balancen rokkes

Det forhold ændredes omkring århundredskiftet. På overfladen var der dog intet at se. Hvidovre lå stadig dér med sine marker, sit græssende kvæg, gårde, markveje og et landbrugsareal, der udgjorde

Det gamle Hvidovre linet op i Mortensens gård ved Hvidovre kirke - kvinderne ved køkkendøren, mændene ved hestene. Tjenestepigen til venstre i billedet står isoleret og har som den eneste ikke den markerede kropsholdning med venstre hånd i siden. Sammen og dog adskilt kunne man kalde fotografiets tema.
Fotografiet er brugt som en julehilsen og poststemplet i 1909.
Foto: HLA 72

Da Gammelgaard nedbrændte

Mandag d. 7. juni 1926 nedbrændte Gammelgaard. „Ilden opstod paa Loftet over Brændehuset, og med rivende Hast bredte Ilden sig til den øvrige Del af Bygningen, som paa et øjeblik var omspændt af Luerne.

Falck mødte paa et Kvarter med sit Zonebrandvæsen; men alt Haab om at redde Bygningen var paa Forhaand udelukket, og da der tillige saa godt som ingen Vand var i de omliggende Brønde, opgav man hurtigt Arbejdet og kørte hurtigt bort igen. Branden samlede hurtigt en Del Tilskuere, og vore raske unge Mennesker deltog med Liv og Lyst i Redningsarbejdet ledet af den fremragende Brandfoged Herr Andersen „Bracica"

3 Timer efter Brandens Opkomst kørte en „Vippe" frem på Brandstedet. De raske Redningsmænd glædede sig allerede til lidt Afveksling fra Arbejdet; men – ved nærmere Eftersyn viste det sig at være Hvidovre Brandsprøjte, som nu mødte frem for at tage en dyst med de hendøende Flammer. Nu kom der Liv i Arbejdet igen.

Forpagter Schrader mødte med en stor Tønde Vand, og efter kort Tids Forløb masede den første Straale sig ud af Straalerøret, men o Ve! Sprøjteføreren havde skruet forkert Adresse paa den, den ramte Schrader i hans morgenfriske, blussende Ansigt, til stor Morskab for det kaade Mandskab, men Forpagteren tog det ilde op, han vendte Køretøjet og kørte Hjem igen med Vandet.

Nu var gode Raad dyre; men Brandfogeden fandt de „Vises Sten" – han rekvirerede et Paar Kasser Øl, og medens de raske Brandsvende slukkede Tørsten, slukkede Ilden – om det var Øllet, der gjorde Udslaget skal jeg lade være usagt.

Gammelgaard ejedes af Snedker Lomholt, som selv beboede Ejendommen.

Der blev hele dagen holdt Brandforhør på Risbjerggaard.

I forhøret fremkom det, at Branden maatte være paasat … ved Forhørets Slutning blev Snedker Lomholdt sat under Anholdelse, sigtet for Brandstiftelse. Politiet støtter Sigtelsen paa, at det to Gange tidligere er brændt for Lomholdt, og hvoraf den ene Brand endnu ikke er opklaret.

Gammelgaard er en af vore ældste Gaarde, den blev til Aarhundredeskiftet drevet som Alvsgaard sammen med Bredegaard, af den kendte Løjtnant Brusch, der solgte Gaarden til Mejeriejer Berggren, der udstykkede Gammelgaard. Berggren, der paa den Tid ejede 4 Gaarde i Hvidovre, overdrog senere dem alle til et Konsortium, der har foretaget den øvrige Udstykning.

Uddrag af Hvidovre Avis 11. juni 1926

Typisk for mange af datidens gårdbilleder er, at familien, folkene og hestene blev samlet på gårdspladsen til fotografering.
Her er folkene til en forandring samlet foran tærskeværket.
Foto: HLA 187b

96% af kommunens samlede areal. Men under overfladen begyndte der at ske noget, da kobenhavnske selskaber og enkeltpersoner gik i gang med at opkøbe kommunen med spekulation for øje.

Spekulanterne var ikke det eneste ny i gadebilledet. Fra slutningen af 1800-tallet begyndte en række gartnere at etablere sig. De kunne forrente de stigende jordpriser, og torvet i København lå ikke længere væk, end at det kunne nås på en rimelig tid med hestevogn. I 1910 havde de opkøbt 122 tønder land og deres tal var vokset til at udgøre 25 gartnerier - 10 år efter var det oppe på 33.

Frem til omkring 1916 rykkede disse ændringer i ejendomsforholdene ikke afgørende ved *dagligdagen* i Hvidovre. Spekulanterne forberedte udstykningerne af deres gårde og udlejede i mellemtiden den ikke udstykkede jord til diverse forpagtere, der så drev den på sædvanlig vis. Og de nyankomne gartnere var jo en slags erhvervsmæssige slægtninge til bønderne. De to grupper kunne uden megen friktion mødes i Hvidovre Sogns Grundejerforening, som således også fik en integrerende funktion. Senere skulle den blive en central borgerlig aktør i kampen om magten i kommunen.

Alt i alt kunne de fleste være tilfredse med tingenes nye tilstand: spekulanterne spekulerede, bondernes jord steg i pris, og gartnerne fik etableret sig, eller som lokalbladet Parcellisten senere formulerede det

"af og til en flittig bi
skabte sig lidt gartneri".

Sommerhusbeboerne kommer

I de første 16 år af århundredet steg indbyggertallet i Hvidovre gennemsnitlig med 11 om året. Det var en vækst, der kunne absorberes af et sindigt landbosamfund på en 500-800 mennesker. Men fra og med 1916 ændredes dette dramatisk med en vækst i nyankomne fra 40 i 1916 til 1575 i 1924 - og et indbyggertal på 2952.

Tallene for tilvækst i perioden fra 1916-24 ser ud som følger:

1916: 40
1920: 72
1921: 239
1922: 589
1923: 1063
1924: 1575

Idyl langs Harrestrup Å 1924.
„Her er Plads for Fantasien / aabent Land til alle Sider", skrev Arnold Hending i „Forstaden Synger". Men den type landskab var på retur. Bondekulturen grundstødte, og dens marker forsvandt „som sunkne Riger". Foto: Københavns Bymuseum

Den første familie, der flyttede ind på Sundholm i Husvildebarakkerne
Foto: Københavns Bymuseum

Forholdet mellem land og by begyndte næsten at ligne forholdet mellem en koloni og en kolonimagt. Baggrunden for invasionen var bolignøden i København, og den var stor. Som eksempel kan nævnes, at en tredjedel af de københavnske skoler en overgang var beslaglagt til indkvartering af husvilde, og at Sundholm, kvindefængslet og brandstationer blev taget i brug for at afhjælpe nøden.

Spekulanterne havde virkelig noget at arbejde med, og i 1924 havde de udstykket halvdelen af kommunen i småparceller. Der blev tjent styrtende med penge i perioden, og nogle af dem blev sat overstyr igen i et "vanvittigt Leben", som en samtidig kilde siger.

Længslen efter at slippe ud af bolignøden og få sit eget sted blev yderligere forstærket af samtidens opfattelse af storbyen som et usundt og unaturligt sted. Yderligere bragte de folk, der flyttede til København erindringen om natur med sig, og mindet om det åbne landskabs kvaliteter blev jo ikke mindre af at bo i en overfyldt lejlighed i 2. eller 3. baggård – "Naar Foraaret har begyndt sit forunderlige Spil, foler Mennesket i den store By Smerten ved sit forspildte Liv", mente eksempelvis redaktoren af Valbybladet.[1]

Spekulanterne trak i samme retning. En udstykker i den sydlige del af kommunen skrev i sin reklame: "Der er efterhaanden inden for Storbyens tæt Sammentrængte Menneskemasser fremvokset en stigende Følelse af Bybebyggelsens Ulemper - for ikke at sige skadelige Indvirkning paa navnlig de opvoksende Slægtleds

Udvikling." Losningen herpå var naturligvis at flytte til Hvidovre. Med en parcel i udstykkerens haveby havde man "Byens Fordele - nært Samkvem, gode og hurtige Kommunikationer, tilstrækkeligt specialiseret og assorteret Forretningsliv - med Naturens friske Luft og Lys, adgang til Jord og om muligt Vand, Beskæftigelse med Avl af Dyr og Planter."[3]

Udstykkernes kunder kom ikke overraskende fra København, men for mange havde storbyen kun været en mellemstation på vejen fra landet til Hvidovre. Der var overvejende tale om yngre arbejdere, og familierne var så børnerige, at gruppen børn og unge udgjorde små 40% af tilflyttergruppen. Ældregruppen var så lille, at kommunen ikke ville få nævneværdige udgifter til alderdomshjem.

Ny Ravnsborg

Inden tilflytterne kunne gå i gang med at indrette sig, skulle der stiftes grundejerforeninger. Udstykkeren tog som regel initiativet til indkaldelsen, og han havde ofte tvungen medlemspligt på programmet. Det betød, at man ikke kunne købe en parcel uden samtidig at være medlem af grundejerforeningen. Årsagen hertil var, at udstykker og forening var ansvarlig for, at den lokale infrastruktur i form af veje, kloakker, vand og el m.m. blev etableret, og at den overholdt de lokale bestemmelser. Den tvungne

Arbejderklassen til fotografering. Som på gårdbillederne er hestene også med. Årstallet er ca. 1900 og stedet København.
Foto: HL 1 5547

Et vanvittigt leben

Der findes en samtidig skildring af en af spekulanterne, der godt kunne godt minde om en guldgraver i et klondikesamfund. Skildringen skyldes en tilflytter i Risbjergkvarteret: „Den Parcelforening, jeg er Medlem af, blev stiftet i 1918, da et Konsortium med en Overretssagfører i Spidsen erhvervede en Bondegård i Hvidovre Sogn lige udenfor Københavns Kommunes Grænse og udstykkede den i 420 Parceller. Det samlede Areal var paa 80 Tønder Land. Paa den ene Udstykning havde den paagældende Overretssagfører en Gevinst på over en ¼ Million. Den har ikke hjulpet ham. Han har ødelagt baade sig selv og Pengene i et vanvittigt Leben og befinder sig på Randen af Fallitten. Men det forhindre naturligvis ikke, at vi ca. 350 Medlemmer i Foreningen forrenter Beløbet med 5 Pct. Rente og afbetaler det paa 16 Aar. Jorden er ved Salget mishandlet paa det frygteligste. Agrene var om Sommeren afvekslende blaa og hvide af et Hav af Kornblomster og Margueritter, ligesom Senegræs og Tidsler havde en fri og frodig Vækst. Jordens Bonitet er udmærket, men Dræningen var yderst mangelfuld, og Gødning havde den ikke set i mange år. Der var hverken Vej eller Sti. Det eneste Sælgerne havde sørget for, var de Pæle, der angav Grænserne for den enkelte Mands Besiddelse."

Jens Tybjerg i Dansk Udsyn 1922

Området bag Risbjerggaard i 1920erne
Foto: HLA 584

Collage fra Ny Ravnsborgkabareten i 1935. Foto: Københavns Bymuseum.

medlemspligt betød, at ingen parcellist kunne undgå den fælles økonomiske byrde.

Et af de steder, der hyppigst blev brugt i forbindelse med stiftende- og ordinære generalforsamlinger var restaurant Ny Ravnsborg på Vester Fælledvej 82 i København. Den lå strategisk godt, når sommerhusbeboerne med adresse i byen skulle mødes med fællerne fra Hvidovre. Restauranten var kendt, bl.a. fordi den blev brugt til revyer, og så var det et arbejderværtshus, der også indgik som en station i forbindelse med den sidste rejse til Vestre Kirkegård. Syndikalisten Chr. Christensen har en berømt skildring af en begravelse, hvor "Rabarberlandet" fulgte en af sine arbejdersønner, der havde været udsat for politivold, til graven. Et kæmpe optog fulgte ham gennem byen og ud til Vestre Kirkegård - "Her kommer fra dybet den mørke armé", som syndikalisten sagde.[1] Efter begravelsen slukkede man efter på Ny Ravnsborg, der meget passende for sit navn havde to store ravne, der holdt øje med følget fra et bur.

Når Ny Ravnsborg fra 1916 og frem til begyndelsen af 1920erne fik den betydning, den fik for parcelejerne i Hvidovre, hang det naturligvis også sammen med at befolkningsgrundlaget for restauranter i Hvidovre først var til stede i begyndelsen af 1920érne. Café Dansborg åbnede på Gl. Køge Landevej i 1919 og tog året efter navneforandring til Frihedskroen. I 1921 kom Risbjerggaard

Indvielsen af Risbjerggaard til "forsamlingshus"

Byens Periferi staar i Parcelforeningens Tegn og Villabebyggelsen skrider sikkert og støt frem. Hvem husker endnu ikke Risbjerggaard med sine mægtige Jordarealer. Slægt efter Slægt vendt her med Ploven den sorte duftende Muld, og Aar efter Aar bølgede de kornrige Marker for den friske Sensommervind - men den store By rykkede stadig tættere og tættere ind paa Livet af den gamle Gaard. Udviklingen gjorde sine Krav gældende, og Gaarden maatte dele samme Skæbne, som alle de andre Gaarde herude i Nabolaget. Nybyggerne rykkede ind i de luftige og landlige Omgivelser, og efterhaanden som Aarene gik tog Villabebyggelsen Fart, og den Tid er vel ikke fjern, hvor Risbjerggaardens samtlige Parceller er bebygget.

Naar man ved med hvilken Iver Foreningslivet dyrkes nu om Dage, er det jo ret selvfølgeligt, at der herude ogsaa dukker ikke saa faa Foreninger op - men hvor skulle man samles, dette er det brændende Spørgsmaal; dog heldigvis fandtes der en Mand, som havde sin Opmærksomhed henvendt paa denne side af Sagen, nemlig Restauratør Larsen, som i et par Aar har drevet Forretning i den gamle Gaards Lokaler; men Larsen ville gerne skabe noget Tidssvarende, noget som virkeligt kunne blive et værdigt Samlingssted for det store Opland.

I Søndags fandt Indvielsen Sted ved en af Restauratøren foranstaltet Festlighed. Oplandets Beboere har her paa egne Enemærker faaet et Samlingssted, som vil kunne tilfredsstille ethvert Behov.

Uddrag af Valby Avis fredag d. 6. februar 1925

til som afholdsrestaurant - ikke det mest tillokkende i en arbejderkommune. I 1924 fik den dog spiritusbevilling, og Risbjerggaard blev tilflytternes foretrukne sted i forbindelse med en lang række aktiviteter.

Offentlige transportmidler

Men et var at stifte en grundejerforening - med to ravne som tilskuere, noget andet var at komme frem og tilbage til den nyerhvervede parcel. Grundejerforeningernes forhandlingsprotokoller fra dengang er da også fulde af debatter om offentlige transportforbindelser til området. Der blev debatteret om sporvogn eller bus var bedst, eller om en bådrute mellem København og Hvidovre Havn var løsningen. Og hvor skulle busruten gå? Hvis man boede i den sydlige del af kommunen, gik man som regel ind for en linieføring ad Gl. Koge Landevej, hvorimod man foretrak Vigerslev Allé, hvis man havde en parcel midt i kommunen. Der var diskussioner om det offentlige kontra det private, og nogle mente ligefrem, at grundejerforeningen selv burde finansiere en busrute og stå som ejer.

For nogle af udstykkerne var problemet lettere. Enkelte reklamerede simpelthen med, at en sporvejsforbindelse lå lige om hjørnet, eller at jernbanen til Køge var så tæt på at blive gennemfort, at man risikerede at blive kørt over – for nu at overdrive lidt. Og udstykning ved stranden. Den var en af "de smukkeste gamle Veje i Københavns Omegn og dog saa forunderligt gaaet i Glemmebogen for den store Befolkning - kun kendt af Bønderne derude fra Egnen ... Det er en bred, Skyggefuld og vel vedligeholdte Landevej til Hvidovre Strande."[5]

Virkelighedens Gl. Køge Landevej var en støvet strækning sunket sammen til sognevejsstatus, og vi skal frem til midten af 1930erne, før den bliver til amtsvej igen og dermed sat i stand som en moderne landevej.

Som bekendt kom der aldrig nogen sporvogn til Hvidovre og en af grundene var, at det ville blive for dyrt. Hver parcelejer skulle betale et vist beløb pr. kvadratalen, og det ville de store jordejere ikke. Bedre blev det, da Ekspres-Jensen begyndte at sende sine ombyggede lastbiler på "kanalrundfart" på vestegnen i 1920. Bilerne var monterede med træbænke på ladet, og opstigningen foregik ad en simpel jerntrappe. Der kunne være så mange, som der var bænke til og plads til i midtergangen. Når det kneb med pladsen, tog man dog nu og da også forskærmene i brug.

Ekspres-Jensen fik i øvrigt hurtig konkurrence af Rutebil-Peter, og en overgang kørte de begge på Gl. Køge Landevej. Rutebildrift var så ny en ting, at Hvidovre kommune f.eks. gav koncession til

Foto på side 18: Maleri af Risbjerggård, der i sin tid blev afdækket, da krostuen blev sat istandsat.
Foto: HLA

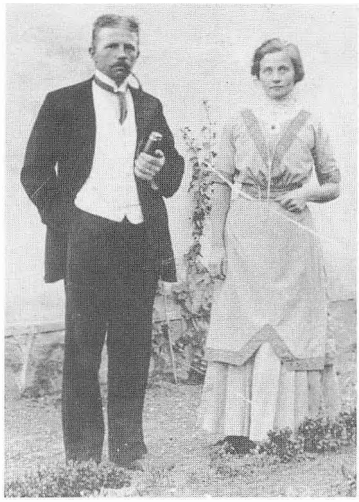

J.P. Pedersen og kone ca. 1900
Foto: HLA 849

både Ekspres-Jensen og Rutebil-Peter, medens Københavns Magistrat kun ville give til førstnævnte.[6]

Forholdene inden for busdriften var endnu ikke helt på plads. Det var heller ikke altid, at ruten var det. En parcellist-poet sukkede senere i årtiet:

"Naa, omsider Vognen korte
det hændte tit man hørte
nogen spørge, lidt forlegen
mon den kør' ad Kogevejen".[7]

Men om den nu korte ad Kogevej eller ej, så var det i alle tilfælde

"rart med Omnibiler
naar de henad Vejen iler
og enhver kan hoppe på
naar man ikke gider gaa".[8]

I 1924 slog Ekspres-Jensen og Rutebil-Peter sig sammen, og resultatet blev Hvidovre Rutebiler, der betjente Vestegnen helt frem til omkring 1990.

Rutebil Peters – J.P. Pedersen – første rutebil fra Trekronergade. Bemærk trappen for enden af ladet.
Foto: HLA 848

En bygning vi rejser...

Ekspres-Jensens omnibiler eller biler overhovedet løste ikke problemerne for parcellisterne med at få transporteret materialer

Gl. Køge Landevej 1925-30. Til højre Sydkærsvej.
Foto: HLA 5540

ud til husbyggeriet i Hvidovre. "Mangt et Sommerhus er Bræt for Bræt og Stolpe for Stolpe befordret ud til Stedet på en Cykel, fordi Vognlejen var for dyr", som en af beboerne i Risbjerggaard Villaby skrev.[9]

Men de små midler fremkaldte opfindsomhed: "I sin sparsomme fritid byggede han aften og søndag, og da han ikke havde råd til noget så overflodigt som stobekasser i træ, stobte han huset stykvist - stobte hver dag så langt forskallingsbrædderne og fritiden nu rakte. Næste dag flyttede han forskallingen højere op og stobte videre. For at holde sammen på hjørnerne brugte han metalfjedre fra en sofa, som han fandt i den nærliggende sumpede eng ved Harrestrupåen - nu Vigerslevparken."[10]

Ikke alle havde råd til cykler som disse to veludstyrede damer.
Foto: Søren Kudsk

Og som det fremgår af dette citat, er genbrug ikke en ny opfindelse: "Vi byggede vores hus lidt efter lidt. Vi købte brugte mursten, dem kunne vi jo få for det halve af, hvad de ny kostede. Dem rensede vi så. Jeg gik jo hjemme, så jeg nåede at rense mange sten. Når min mand kom hjem fra arbejde, så fortsatte han med at rense murstenene. Når de så var rensede, blev de stablet op, til vi skulle begynde at mure".[11]

Nogle byggede deres hus efter en tegning, som sognerådsmedlem Erik Carlsen havde lavet, og betalte med naturalier - en bager leverede blodt brød til eftermiddagskaffen om søndagen, en skrædder syede konfirmationstøj til nogle af børnene, og en barber klippede dem skaldede – han blev kun brugt en gang.

Nogle var så glade for deres selvbygger-hus, at de satte det på vers:

"Mit hus jeg bygger af Splinter og Spaan
Og Brædder og Lægter og Klumper
Jeg skaffer mig 100 Kr. som Laan
Og slider med Brokker og Stumper
Men naar jeg er færdig, jeg tar mig en Taar
Og har det, som om jeg begyndte i Gaar"[12]

Til opfindsomheden med at få en parcel op at stå kom så udfordringen ved at bo i et træhus - ikke mindst om vinteren: "En lille Stue eller højst to, der i bedste Fald har dobbelte Bræddevægge ud imod Vestenvinden, udgør Hjemmet, og i de fleste Tilfælde er en Petroleumskakkelovn det eneste Varmemiddel, man har"[13] - sådan en ovn var i øvrigt ikke uden problemer: "Vi havde en Petroleumsovn, og den plejede vi at slukke om Natten. Det var engang ved at gå galt, for det var forfærdeligt koldt. Så en Nat havde vi ladet Ovnen brænde på det lille Blus. Men da Ilten var opbrugt begyndte den at udvikle Sod, og det indåndede vi jo. Jeg vågnede ved at Ruth, vores datter, hostede sådan, og jeg kunne slet ikke se noget, for alting var jo sort af al den Sod. Vi kom ud af Værelset, og jeg fik vækket min Mand. Jeg stod i Hoveddøren, og min Mand stod i Køkkendøren, og da saa vi på hinanden, og så kom vi bare til at grine, for vi var jo helt sorte."[14]

At sige at husene var små er ingen overdrivelse: "Vores hus var så lille, at vi kun lige kunne være der, når vi skulle i seng om aftenen.

Rejsegilde på Krogstens Allé 24
Foto: HLA 5860

Når far havde samlet alle orentvisterne, der kravlede på væggene, kunne mor rede op til os på gulvet. Først redte hun op til far, så han lå inderst, og så redte mor op til os fire efter tur. Når mor så skulle i seng til sidst, redte hun op til sig selv igennem døråbningen og måtte bagefter træde ind ad døren og op på den sidste madras for at komme i seng."[15]

I dette miljø af selvbyggere skal også nævnes Ler-kongen og hans "organiske" hus i Hvidovre Landsby. Han skaffede sin familie tag over hovedet ved hjælp af en grydeske. I stedet for at bygge med mursten eller brædder, byggede han sit hus af ler. Da han ingen murske havde, brugte han en grydeske, og når hans genbo sagde: "Jeg syntes, at dit hus er lidt skævt derovre", så svarede Lerkongen: "Det gør ikke noget, for der er jo ingenting i naturen, der er lige".[16]

Når man ser på gamle fotos fra dette selvhjulpne miljø, er der tit en forbavsende optimisme til stede, og man kunne sige, at hvis tilflytterne var glade, så var de selv ude om det.

Degenereret og misfødt

Samtiden så ikke overraskende med forskellige øjne på de tilflyttende arbejdere.

En politibetjent mente, at der var for lidt politi i området og for mange mørke veje. Frelsens Hær, der havde fået Svendebjerggaard foræret af et medlem i 1919, var moralsk bekymret og talte om storbyens farlige nærhed. De velbjergede i den konservative Hvidovre Sogns Grundejerforening så kun tilflytterne som mindre heldige eksistenser.

Byggesjak m.m. holder pause på Grønskifte i 1927. Bemærk harmonikaen.
Foto: HLA 1 722

Husenes kvalitet blev af sognerådet beskrevet som sammenslaaede Pakkasser, og en indenrigsministeriel udvalgsbetænkning konstaterede tørt, at de ikke var indrettet paa en mere langvarig Beboelse.

Når hele den fremvoksende forstad skulle beskrives, var det ofte det vilde vesten, der faldt for. Redaktøren af Valbybladet skrev, at den lignede: "Gulddistrikterne derovre i det fjærne Vesten".[17] Betjenten var enig og skrev, at den havde "Nybygger- eller Guldgraverbypræg", men han havde også et præcist øje for områdets blanding af forfald og vækst, når han noterede, at det var "et degenereret Landdistrikt og en misfødt Forstadsbebyggelse".[18]

Men Klondike eller ej, så havde Hvidovre nogle kvaliteter, som København ikke kunne konkurrere med. Den havde masser af frisk luft, åbne områder og lys. En tilflytters oplevelse af området kunne se ud som her:

"vilde gerne vise dig, hvordan jeg Glæden fandt
Det var en Sommermorgen i allerførste Gry
da Solen steg af Havet og lyste paa min By".[19]

En anden skrev:

"væk fra By og Bolignød og Skimmel
ud hvor Loftet er den aabne svimle Himmel"[20]

Lysthus?

Politiet i Hvidovre blev i Lørdags anmodet om at tage sig af en ældre Mand, der – efter sigende – henlaa under de forfærdeligste Forhold i et Lysthus paa Skelgaardens Udstykningsselskabs Jorder.

Det viste sig, at Rygterne talte sandt. Ved Ankomsten til Lysthuset fandt Politibetjenten en Nordmand, fh. Dyrlæge Schultz liggende indsvøbt i de usleste Pjalter. Schultz, for hvem det i de senere Aar stadigt er gaaet ned ad Bakke, havde i den senere Tids kvaksalveret paa sig selv, fordi han mente, at han havde Forfrysninger i Benene.

En tilkaldt Læge konstaterede, at der var gaaet Koldbrand i Benene, og beordrede Schultz indlagt paa Københavns Amtssygehus´ kirurgiske Afdeling.

Københavns Amts Social-Demokrat 19.2. 1929

Klondike

En tilflytter havde følgende indlæg i Hvidovre Avis: „En aften ved 9-Tiden opsøgte Karl Hansen mig i mit Hjem og kaldte mig udenfor for at tale med mig om en Uenighed mellem ham og min Hustru. Han sagde til mig, at han ville have Fred, og idet han udtalte dette sendte han mig en Knytnæve i Ansigtet. Jeg kaldte det fejt gjort af ham, men jeg forsvarede mig, saa de maatte samle ham op som en Klud og bære ham Hjem i Seng, hvor han laa i 6 Dage.

Den næste Morgen stod fru Hansen og raabte efter mig, da jeg kørte paa Arbejdet, „din Rovmorder, din Rovmorder." Det var, hvad man kalder en god Morgenhilsen."

Hvidovre Avis 17.12. 1926

Borgerskab eller ej ?

2

Jo vist er der "Poesi" på Landet
skønt somme Tider den er lidt blandet
Parcellisten 14.1.1927

I perioden fra århundredskiftet og frem til 1920érnes begyndelse var ændringerne i ejendomsforhold og befolkningssammensætningen kommunen alt overvejende styret af markedet, og som det ofte er tilfældet med markedet, så skabte det problemer, som det ikke selv kunne løse hensigtsmæssigt.

Modsætningerne mellem fastboende og tilflyttere afstedkom så fastlåste positioner, at det krævede ministeriel indgriben. Og sagerne var af så ny en karakter, at de ikke med rimelighed kunne løses indenfor den eksisterende lovgivning – men alligevel blev det.

Men lad os starte i en mere uskyldig ende af konflikten mellem tilflyttere og fastboende med gartner Kudsk.

Chresten Kudsk kom til Hvidovre i 1912 og købte noget jord ved stranden, hvor han i 1915 byggede et par drivhuse og startede et gartneri. I 1921 blev han valgt til sogneråd på den socialdemokratiske liste, og det bonde- og gartnerdominerede sogneråd syntes en overgang, han var så besværlig, at de klagede over ham til amtet.

På et byrådsmøde i oktober 1923, ville han gerne have noget at vide om et kommunalt lån, som det borgerlige flertal havde optaget. Sognerådsformanden svarede med sit "sædvanlige Øh", siger en samtidig kilde og fortsætter "Paa gentagne Forespørgsler gav Lods Jensen det mærkelige Svar, at Pengene var beregnet til indkøb af Øl, og dermed maatte Gartner Kudsk lade sig nøje."[21]

Øl-lånet fik efterfølgende den aviskommentar med på vejen, at det ikke var så underligt at "sognets veje er anlagt bølgeformede" når vejinspektøren var lods og brugte sognets midler til indkøb af bayersk øl.[22]

Under drillerierne lå en politisk parathed til konfrontation, som da lodsen på samme møde endte med at blive alene i et udvalg, fordi *han* under ingen omstændigheder ville sidde i udvalg med gartneren.

Med til dagens orden hørte også en gensidig nedgørelse, som da sognerådsformanden sagde til gartner Kudsk, at "Du har ikke spor indsigt i kommunal politik", og til gengæld blev beriget med et "Tak. Det er gensidigt. Din forstand sidder efter min mening i lærer Petersens lomme"[23] - overlærer Claus Petersen var sekretær for sognerådet. Kudsk havde i øvrigt et godt øje til overlæreren -

Børn fra Bonavendt-slægten på Aastrup-gaard – sunde og vel-klædte
Foto: HLA 356d

diktator havde han kaldt ham blot nogle få dage forinden i et læserbrev i Valbybladet.

At tilflytterne kaldte bønderne i sognerådet for Molboerne ligger lige for – hvad Molboerne kaldte tilflytterne er til gengæld ikke overleveret.

Det første egentlige livtag de to grupper imellem kom, da en tilflytterfamilie i foråret 1921 ville melde deres dreng i skole. Det fik vidtrækkende konsekvenser.

I første omgang skete der dog ikke noget særligt. Flertallet i sognerådet og overlæreren mente ikke, at familien havde krav på en skoleplads, fordi den boede helårs i et sommerhus og dermed opholdt sig ulovligt i kommunen. Bygningsinspektoren så også på huset og konkluderede, at det var ulovligt til fast ophold. Kommunen kunne således have sat familien ud men tøvede indtil videre.

Efter nogle mellemregninger meddelte undervisningsministeriet et halvt år efter, at barnet skulle optages i skolen, men tog ellers ikke principiel stilling til sagen. Sognerådet rettede sig efter ministeriet, og således var alt godt, indtil den næste familie forsøgte at indskrive deres barn i skolen.

Nu gentog komedien sig. Kommunen konstaterede igen, at familien boede ulovligt og kunne derfor ikke osv. osv. Atter gav undervisningsministeriet sognerådet besked på at optage barnet, og atter blev barnet indskrevet. Så meldte den næste familie sig...

Undervejs i forløbet opfordrede Hvidovre Sogns Grundejer-

Syskole i kommune-skolen i Hvidovregade ca. 1919.
Foto: HLA 11.372

forening sognerådet til at tage de skarpeste forholdsregler overfor tilflytterne, københavnerpressen blandede sig, konsulenter kom med udtalelser, skoledirektionen havde en mening, naboskolen kom med en henstilling, kredsens socialdemokratiske folketingsmand, N.P. Nielsen, gik ind i sagen o.s.v. o.s.v.

Efter ca. 3 år tog undervisningsministeriet sig endelig sammen til at komme med en principiel afgørelse, der i 1924 pålagde sognerådet at optage sommerhusbeboernes børn i skolen.

Dermed havde tilflytterne vundet det første slag om borgerskab i kommunen.

Gartnerparret Kudsk med egen avl.
Foto: Søren Kudsk

Valgret ?

Men borgerskab i kommunen handlede om mere end retten til at sende sine børn i den lokale skole. Det handlede også om retten til at stemme til såvel amts- og kommunevalg som til folketings- og landstingsvalg.

Året efter at skolesagen begyndte, tog flertallet i sognerådet initiativ til at få smidt de tilflyttere ud af kommunen, som boede ulovligt. Det ville løse flere problemer. Antallet af skolesøgende ville blive reduceret, de kommunale udgifter ville alt andet lige falde, og sidst men ikke mindst ville antallet af potentielle socialdemokratiske vælgere blive begrænset ved det kommende kommunevalg. Det borgerlige flertals våben i kampen var

Børn på Eriksminde Allé 1930
Foto: HLA 712

Det gamle Hvidovre hos fotografen.
Foto: HLA 380/14

sundhedsvedtægterne. De indhentede en juridisk konsulentudtalelse på 7 udvalgte huse, og sendte den til sundhedskommissionen. Den så på sagen og henvendte sig derefter til politiet - et af husene havde f.eks. ingen drikkevandsbrønd, grund- og overfladevand trængte op gennem bræddegulvet i stuen, kloak eller aflobsledninger manglede, lokummet var ikke i orden, huset var ulovligt i henhold til byggevedtægten, isolationen ikke-eksisterende, og der var ingen vej hen til huset.

Anmeldelsen til politiet fik alle mand af hus. Centralforeningen af Parcelforeninger og Villaejere i København og Omegn organiserede et møde med tilflytter-grundejerforeningerne i Hvidovre, og sammen sendte de en skrivelse til indenrigsministeriet, som sundhedskommissionen hørte under. Skrivelsen opfordrede ministeriet til at optage tilflytterne på valglisterne og give dem almindelige borgerrettigheder. Det mente tilflytterne sig berettigede til, bl.a. fordi de havde bidraget til at løse det københavnske boligproblem.

Nu voksede sagen ud over kommunen. Sognerådets flertal trak politianmeldelsen tilbage og satte i stedet sin lid til den borgerlige indenrigsminister. Dagbladet Socialdemokraten begyndte at blande sig, Stauning holdt møde med bl.a. partikammerater fra Hvidovre, redaktøren for "Haveboligen", der var medlemsblad for Centralforeningen for Parcelforeninger og Villaejere i København og Omegn, udtalte at et hus' beskaffenhed ikke havde noget med valgret at gøre, sognerådets flertal skrev til ministeren, at man ikke

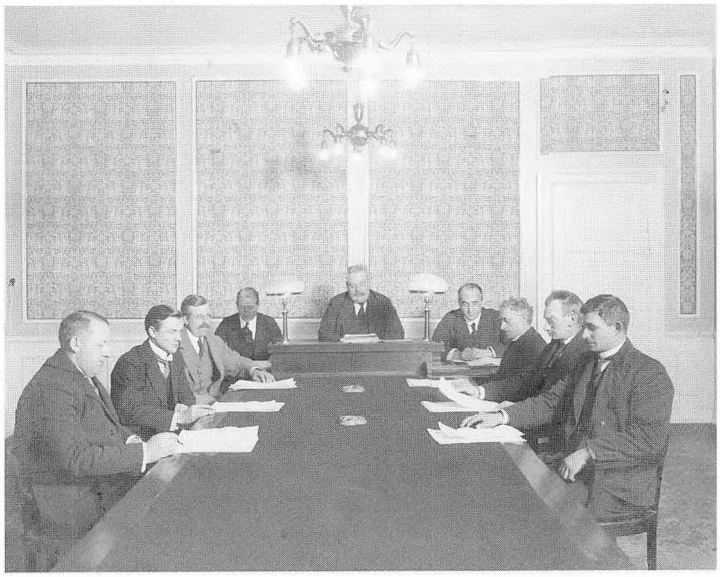

Sognerådet 1921-25. På venstre side af bordet de tre socialdemokrater: målerkontrollør Gronemann, snedker Erik Carlsen og gartner Kudsk. På højre side de tre borgerlige: lods Jensen, gårdejer Jørgen Nielsen og gartner Fr. Petersen. For bordenden den borgerlige sognerådsformand Carl Larsen sammen med sin sekretær overlærer Claus Petersen (t.h.).
Foto: HLA 118/2

erhvervede borgerskab blot fordi man slog "to Pakkasser sammen paa en Parcel i Hvidovre"[24], 306 tilflyttere klagede til sognerådet over ikke at være optaget på valglisterne - tre af dem var kommende kommunalpolitikere.

Ministeriets problem var - som med skolesagen - at konflikten kun kunne løses ved at se bort fra tilflytternes ulovlige bosættelser. Juridisk set havde de ikke tilladelse til at bo helårs i kommunen, og juridisk set havde de ret til at stemme og ret til andre borgerlige rettigheder. Og flyttede man dem tilbage til København, flyttede man dem til en kommune uden ledige boliger.

Ministeren nedsatte et udvalg.

Udvalget blev designet med et socialdemokratisk flertal og et borgerligt mindretal, hvilket gav en rimelig sikkerhed for, at parterne ikke ville blive enige. Fem måneder efter sendte udvalget da også en flertals- og en mindretalsudtalelse til indenrigsministeriet.

Derefter skete der igen ingenting. Tavsheden sænkede sig over ministeriet.

Flertallet i sognerådet mente at have den borgerlige indenrigsminister på sin side og indledte derfor en politik, der skulle hindre, at der skete noget, indtil ministeren var kommet med en beslutning. Så når det socialdemokratiske mindretal kom med forslag, blev de udskudt til senere behandling. Når amtsråd og folketingspolitiker henvendte sig, fik de at vide, at de måtte vente til indenrigsministeriet

Gårdejerparret på Nørregård 1919. Gården blev revet ned i 1953 for at give plads til Hvidovre Torv. Foto: HLA 2494

Kettevejskolen på bar mark. Skolen blev bygget i 1924, men blev hurtigt for lille. Udvidelsen var færdig i 1926. Foto: HLA

Centralforeningen for Parcelforeninger og Villaejere i København og Omegn
En forening der i en periode havde stor indflydelse på udviklingen i Hvidovre var „Centralforeningen for Parcelforeninger og Villaejere i København og Omegn". Den blev dannet i sommeren 1920 for at varetage parcellisternes interesser i forstæderne omkring København.
Foreningen bidrog til en forbedret lovgivningen omkring småbyggeriet, kæmpede for tilflytternes borgerskab i Hvidovre og blandede sig med held i den kommunale planlægning af kloakeringen. Den rådgav træhusbeboerne om juridiske, økonomiske og byggetekniske aspekter ved et byggeri og hjalp til ved dannelse af parcelforeninger. Den fik tegnet gode, billige type-træhuse a la Phønixhusene på Brostykkevej og medvirkede ved opførelsen af ca. 500 huse og byggede selv 200. Sideløbende hermed udgav foreningen sit eget blad - Haveboligen, der var fyldt med praktiske og æstetiske råd om haven.
Redaktør af Haveboligen, skrev om forholde mellem land og by, at den „indvandrede Folkemængde forte med sig en stærk Trang til Jord. Det kneb for mange at finde sig til Rette paa Stenbroen mellem de høje Huse. Navnlig om Foraaret, naar Jorden letter, og Solen stiger hojere paa Himlen, følte disse Bønderborn en underlig kriblen i Blodet, en Trang til at sætte Spaden i Jord og Dag efter Dag overvære det Naturens Mirakel, der sker, naar Planterne voksen op ad Mulden. Arbejdet i Fabrikker og Værksteder, Kontorer og Butikker var godt nok som Levebrød betragtet, men alt for mange maatte Dag efter Dag, Aar efter Aar, savne Arbejdsglæden".
Centralforeningen var et solidarisk tænkt projekt og var i øvrigt delvist „made in Hvidovre". Redaktøren af Haveboligen hed Tybjerg og boede i Risbjergkvarteret, forretningsføreren hed Bygbjerg, og han havde hus i grundejerforeningen Strandvang, Nørgaard sad i foreningens bestyrelse og var senere involveret i stiftelsen af den landsdækkende paraplyorganisation Samvirke af danske Haveboligforeninger.
Centralforeningen kom i vanskeligheder, fordi den ikke kunne styre sin økonomi. De huse den opførte var ofte såkaldte cirkulærehuse dvs. huse bygget på steder, der krævede dispensation, hvilket medførte lange forretningsgange. Det betød at investerede penge var for lang tid om at komme tilbage.
De første rygter om økonomiske problemer nåede offentligheden i sommeren 1924, og i december samme år gik formanden af. I april 1925 blev resterne af Centralforeningen overtaget af Københavns almindelige Boligselskab.
Direktør for Københavns almindelige Boligselskab, havde i sin tid været med til at organisere Centralforeningen. I 1921 have han været imod Tybjergs ide om, at foreningen selv skulle bygge huse og havde sat sin stilling ind på, at det ikke skete - og tabt. „Økonomisk galimatias" havde han kaldt det.
Tybjerg trak sig efterfølgende ud af parcelbevægelsen og havde en overgang en købmandsbutik i Risbjergkvarteret. Forretningsføreren Bygbjerg fulgte med over i Københavns Almene Boligselskab og koncentrerede sig ellers om arbejdet i grundejerforeningen Strandvang.

havde truffet en afgørelse. Når socialdemokraterne uddelte selvangivelsesblanketter til tilflytterne – betalt skat var en forudsætning for at få stemmeret – fjernede de borgerlige dem, når de kom retur i udfyldt tilstand. Når socialdemokraterne derefter klagede til indenrigsministeriet over fjernelsen af selvangivelserne, svarede de borgerlige ministeriet, at selvangivelserne var lagt til side, indtil der forelå et svar fra ministeriet. Når socialdemokraterne ville have en protest ført til protokols, nedstemte de borgerlige den. Når de borgerlige udarbejdede valglister, blev socialdemokraterne ikke inddraget i arbejdet.

Langt om længe kom ministeriets svar, og det var en skuffelse for flertallet. Marts 1924 fik kommunen pålagt at optage tilflytterne på valglisterne, og dermed var sagen afgjort – næsten.

Flertallet havde et enkelt nålestik i reserve. For at blive optaget på valglisterne skulle tilflytterne personligt henvende sig på kommunekontoret, og nogle fik besked på at komme i arbejdstiden. Det var der en del, som ikke kunne, og de klagede til indenrigsministeriet, som gav dem ret i klagen.

Tilbage var nu blot at få lysthusbeboerne optaget på skattelisterne.

Denne gang gik det hele hurtigere. Den 23. april 1924 kom der en socialdemokratiske regering under Thorvald Stauning, og i løbet af kort tid – og efter endnu lidt trakasserier – faldt sagen på plads. Den 28. maj tog sognerådet indenrigsministeriets afgørelse til efterretning og optog tilflytterne på skattelisterne.

Husvildebarakker ved Sundholm 1923. Foto: Københavns Bymuseum

Håndværkere ved rejsegildet på Kettevejskolen
Foto: HLA 20b

Det kommunale borgerskab var vundet, og modsætningerne kunne fremover afgores på almindelig demokratisk vis dvs. gennem stemmeseddel og repræsentation i sognerådet.

Et slag var til ende, det var tid til at indlede et nyt. Kommunevalget lå kun et lille år fremme i tiden og med det spørgsmålet om den politiske magt i Hvidovre.

Højt humør på Catherine Boothsvej i 1920erne.
Forskellen mellem land og by opfanges ofte i fotografierne som en forskel i socialt temperament. De velstillede bønder tog til fotografen og blev fotograferet i deres stiveste puds. Og opstillingen med folk og fæ på gårdspladsen var som regel en tung og alvorlig sag, som det passer sig for de bærende kræfter i lokalsamfundet. Anderledes med tilflytterne. Deres billeder var koncentreret omkring besøg, festlige lejligheder eller rejsegilder, og indholdet balancerer ofte mellem det overstadige og højt humør.
Foto: HLA 7156-70

Arbejderne til magten

3

Grundejerforeningen - en politisk læreplads

De fleste tilflyttere kom fra miljøer, hvor der ingen erfaring var med at administrere og udøve magt. Tværtimod var de fleste vant til at lyde frem for at byde.

Nogle af tilflytterne havde erfaringer fra fagbevægelsen som f.eks. sognerådsmedlem Ludvig Rasmussen, der var tillidsmand for gasværksarbejderne på Valby Gasværk. Andre – som sognerådsmedlem Gronemann og sognerådsformand Jersie - havde været engageret i socialdemokratisk partiarbejde inden de kom til Hvidovre. Men generelt var erfaringer med magtudøvelse ikke noget tilflytterne havde med hjemmefra. Det skulle læres på samme måde som det politiske håndværk naturligvis skulle det.

Grundejerforeningen blev – med sine mange demokratiske træk - en læreplads. Den havde en valgt ledelse, et budget og nogle beslutninger, der fik indflydelse på medlemmernes økonomi. Hertil kom en række opgaver, der var beslægtet med sognerådets. Foreningen skulle indenfor sit område beskæftige sig med veje, kloakker, el og vand, som sognerådet skulle det i hele kommunen. Endelig var der selve beslutningsprocesserne, hvor tilflytterne blev politisk socialiseret gennem de mange ofte hårde nærkampe, hvor magt blev erobret eller gled over til andre.

Kampene skyldtes ikke kun uenighed om forskellige emner. Grundejerforeningernes alder var i sig selv en konfliktårsag. Foreningerne var unge, uden traditioner og tilflytterne skulle først til at oparbejde en foreningskultur og etablere et magthierarki. Der var tale om en sogeproces, og i den rog mangen en formand af i svinget. Dansborgs første formand f.eks. mistede sin post, fordi han optrådte for enevældig. Holmegårdens første formand blev afsat, da han prøvede at opnå særfordele, og Strandvangs 2. formand blev vippet på en generalforsamling, bl.a. fordi han havde tilknytning til en anden parcelforening.

En forening mindedes sin første formand ved 25 års jubilæet sådan:

"Han lod sig vælge og beviste sit Værd
Ved at han aldrig viste sig mer"[25]

Nogle gange var det ikke tilstrækkeligt at blot at skifte formand - Eriksminde Grundejerforening blev sammensluttet med Ny

Fest i Grundejerforeningen Strandøre ca. 1930.
Foto: HL-1 756

Hvidovre i 1921, skilt fra den i 1925 og atter sammensluttet med den i 1972.

Men hvor om alting er, så havde en række af periodens kommunale meningsdannere og politiske noglefigurer tilkæmpet sig centrale positioner i grundejerforeningerne enten som formænd eller som bestyrelsesmedlemmer. Det gjaldt f.eks. Dansborg, Eriksminde og Sammenslutningen af Parcelforeninger i Hvidovre, der leverede socialdemokratiske medlemmer til både sogneråd og partiets bestyrelse. Det gjaldt Strandby, hvis formand stiftede et helt nyt parti i perioden og Stenshavegaard, der leverede en formand til sognerådet, og Risbjerggaard, hvorfra en betydningsfuld kritiker af den kommunale politik kom. Og da et oprør mod kommunalbestyrelsen brod ud i 1927, var mange grundejerforeninger deltagere i det.

Der festes i Grundejerforeningen Strandvang i begyndelsen af 1930-erne.
Foto: Flemming Lethan

En politisk modvægt til alle arbejdergrundejerforeninger udgjorde Hvidovre Sogns Grundejerforening. Den var kommunens magtfulde kæmpe og suverænt ældste grundejerforening. Dens oprindelse fortabte sig i 1800-tallet og udsprang af det oprindelige ejerlav for Hvidovre. Den var kontrolleret af bønderne og gartnerne og fungerede også

Hvidovre Sogns Grundejerforening på udflugt i 1930.
Foto: HLA 329

som deres vælgerforening. Det var i den, man godede jorden i kampen mod sommerhusbeboerne og blev rettet ind som plovfurer på en efterårsmark.

En opstilling med lange perspektiver

Valget i marts 1925 var ventet med spænding. Alle vidste naturligvis, at tilflytterne med stor sandsynlighed ville vinde, men man kunne ikke være sikker på det, og man kunne især ikke være sikker på *selv* at blive valgt. Det sidste måtte der arbejdes for.

Laus Nørgaard var tidligt ude. Sommeren før valget skrev han selvbevidst i Valbybladet: Hvis "det nuværende Sogneraad ikke magter Opgaven med at lede en Kommune med stærk Udvikling, kan der vel nok findes andre, som er Opgaven voksen."[26] Og der var ingen tvivl om, hvem han havde i tankerne. Da han skrev indlægget var han endnu ikke partimedlem, men han skulle alligevel blive en af de centrale socialdemokratiske kommunalpolitikere i den kommende periode - og en meget omstridt sådan.

Laus Nørgaard havde baggrund i et landbomiljø. Hans far var gårdmand med en 64 tønder land stor gård i Knebel på Mors, men han døde, da Laus var kun 11 år gammel. Moderen nåede han slet ikke at kende. Hun døde samme år, han kom til verden.

Laus Norgaard var 38 år, da han i 1920 slog sig ned i Hvidovre på Dansborg Allé 14 og fik sig et delvist selvbygget hus - det ligger der i øvrigt endnu. Bag sig havde han en landbrugsuddannelse og et højskoleophold. Han havde tilbragt nogle (vilde) år i København og et enkelt år i Rø på Bornholm i forbindelse med det daværende jernbanebyggeri, og han var blevet gift.

Samme år, som han ankom, blev han formand i grundejerfor-

Laus Nørgaard (1882 – 1929) socialdemokratisk sognerådsmedlem fra 1925-29. Han stammede fra et gårdmandsmiljø i Knebel på Mols. 1920 kom han til Hvidovre og byggede hus på Dansborg Allé 14, hvis grundejerforening han året efter blev formand for. Nørgaard var også i bestyrelsen af Centralforeningen for Parcelforeninger og Villaejere i København og Omegn. Da den gik fallit i 1924 tog han i begyndelsen af 1925 initiativet til Sammenslutningen af Parcelforeninger i Hvidovre og til etableringen af foreningens blad Parcellisten, i hvis bestyrelse han sad.
Nørgaard var især engageret i parcelbevægelsen og ville bidrage med at skabe en haveby i Hvidovre. Han engagerede sig stærkt i bekæmpelse af spekulanter, og blev stærkt omdiskuteret i forbindelse med en injuriesag i partiet.
Foto: HLA 163

eningen Dansborg Villaby – efter at den første formand var væltet. Han havde også en bestyrelsespost i Centralforeningen for Parcelforeninger og Villaejere i Kobenhavn og Omegn, og de to poster udgjorde hans platform i kampen om valg til sognerådet.

Nørgaard forsøgte først at etablere et valgsamarbejde mellem Centralforeningen og den socialdemokratiske partiforening og oplyste om det på et valgmøde: "Parcelforeningen har henvendt sig til Vælgerforeningen angaaende Samarbejde ved Valget, men ønskes et saadant ikke, kan der jo gaas andre Veje"[27] - Nørgaard var ikke en mand, der stod med hatten i hånden. Hans samarbejdsonske blev tørt afvist med, at en særliste var unødvendig, da parcelejerne jo var jævne folk dvs. socialdemokrater.

Norgaard måtte så gå andre veje, og det gjorde han ved at melde sig ind i partiet.

Den 16. januar 1925 var *dagen*, hvor bestyrelsen skulle fremlægge sin kandidatliste til sognerådsvalget på en generalforsamling på Risbjerggaard. Men mødet blev aflyst på grund af mund- og klovsyge i kommunen.

Ugen efter var faren drevet så meget over, at listen kunne offentliggøres og medlemmerne stemme. Fremmødet var godt, stemningen livlig, og nu skulle tilflytterne afgøre, hvem der skulle bestemme i Hvidovre. Bestyrelsen fremlagde sin liste, og det slap den ikke godt fra. De fremmødte var utilfredse, og der blev i stedet nedsat et kandidatudvalg med bl.a. Norgaard som medlem. Han havde altså på kort tid formået at gøre sig gældende.

Parcellisten

Nørgaard havde flere skibe i søen. Siden årsskiftet havde der cirkuleret rygter i grundejerforeningerne om, at der var en sammenslutning af parcelforeninger i Hvidovre undervejs. Rygterne talte sandt, og d. 9. februar blev foreningerne inviteret til et møde på Ny Ravnsborg, hvor de fremmødte blev enige om at danne

Sammenslutningen af Parcelforeninger i Hvidovre. Bag initiativet stod bl.a. Norgaard, og han fungerede som ordstyrer på modet og kom efterfolgende i lovudvalget. Mødet besluttede også, at sammenslutningen skulle udgive et parcellist-blad.

Sondag d. 15. februar 1925 var der igen socialdemokratisk opstillingsmode på Risbjerggard. Igen var fremmodet godt og stemningen livlig. Der blev valgt 9 kandidater blandt de opstillede medlemmer, og Norgaard kom ind på partilistens 5. plads.

En halv snes dage for sognerådsvalget udkom parcelsammenslutningens blad: Parcellisten. Der var tale om et provenummer indlagt i Valbybladet. Norgaard havde en principiel artikel med om nytten af en sammenslutning af parcelforeningerne i Hvidovre, og redaktoren af Valbybladet bidrog med journalistikken og skrev bl.a.: "Parcellisten er blevet til efter Samraad med de Mænd, der hidtil har staaet i Spidsen for Parcelbevægelsen i Hvidovre, og som nu efter Centralforeningens Sammenbrud gor Forsog paa at samle Parcelforeningerne i Hvidovre Sogn i en Forening".[28]

Norgaard havde markeret sig i kommunen, så det var til at se. Kort efter udgivelsen kom kommunevalget, og Norgaard var i sognerådet med 5 partikammerater og et absolut flertal til socialdemokraterne.

Så begyndte balladen.

En injuriesag

Tre måneder efter valget gik det los. På en generalforsamling i sommeren 1925 beskyldte Norgaard næstformanden i partiforeningen, Jens Achilles Lovenskjold Moller, for at have franarret en enke nogle penge, som partiet havde samlet ind til hende efter hendes mands død - "hvad har du gjort af de 140 Kr." havde Norgaard råbt til ham. Og som om det ikke var nok, beskyldte han på et efterfolgende sognerådsmode Moller for også at have stjålet nogle ror fra sin nabo.

Partiforeningen kunne naturligvis ikke sidde så grove beskyldninger mod sin næstformand overhorig og nedsatte en kommission til at undersoge sagen. Små 14 dage efter afleverede den sin rapport på et mode, hvor bestyrelsen, Norgaard og sognerådsmedlem Kudsk var til stede – Kudsk var indkaldt, fordi han også havde tisket om Møller og enkens penge.

Rapporten frikendte næstformanden. Kommissionen havde talt med enken, som udtalte "at der ikke var noget som helst at bebrejde Møller i denne Sag. Hun havde modtaget de omtalte 140 Kr. og I Ir. Moller havde været umaadelig flink i alle Maader overfor hende, i den for hende saa tunge Tid."[29]

Norgaard var indigneret over at blive indkaldt og nægtede alt.

Luftfoto 1930 af den sydlige del af kommunen.
Gl. Køge Landevej skærer diagonalt i billedets øverste del.
Foto: HLA 97-1a

Som modet skred frem, blev han mere og mere ophidset og aggressiv. Til sidst kunne han ikke længere styre sig overfor bestyrelsen og forlod stærkt ophidset stedet sammen med Kudsk. Dermed havde Norgaard tilsidesat såvel bestyrelse som kommission, og det fik naturligvis konsekvenser.

Moller var tilfreds med rapporten men ikke med Norgaard og Kudsks attitude til den. Han lagde sag an mod dem og vandt den året efter i august 1926 ved Søndre Birks Civilret.

Bestyrelsen nedsatte også et tremandsudvalg, som skulle undersøge beskyldningerne om Mollers rørtyveri fra sin nabo. Udvalget talte bl.a. med formanden for den grundejerforening som Moller tilhørte, og han benægtede at noget sådant skulle have fundet sted.

Således syntes sagen færdig, men det var den langtfra. En eller anden videresendte kommissionens rapport til Valbybladet, som tog imod den med kyshånd. Bladet var involveret i byggeprojekter i Hvidovre og så i den forbindelse Norgaard som sin centrale modstander. Mere herom senere.

I konflikt med vælgerforeningen

Norgaards beskyldningen mod Moller satte en anarkistisk proces i gang, der fik helt uoverskuelige politiske konsekvenser for de involverede. Og den kommende parathed til konflikt frem for samarbejde fortæller noget om en manglende magt- og ledelsestradition blandt de nyvalgte socialdemokrater. De havde svært ved at løfte i flok og rog ind i samme konfliktfelt som mange af de nye bestyrelser i grundejerforeninger. Udgangspunktet havde været "Nu dages det brødre" men da dagen endelig kom, udviklede den sig mere som et par linier i efterårsdigt i Valbybladet

"Nu visner det saa viden om
nu rejses morkets Alter".[30]

Forløbet i injuriesagen bragte partiforeningen og Norgaard på kollisionskurs. Utilfredsheden med ham havde været der hele tiden. Allerede da han opstillede, havde et partimedlem skrevet til Forbundet i København, at opstillingen var ulovlig, fordi Norgaard kun havde været medlem af partiet i 3 måneder. Forbundet sendte klagen videre til kredsen og mere kom der ikke ud af det. Et læserbrev formulerede hans valg til sognerådet som - "et Slag i Ansigtet på gamle, provede Socialdemokrater, som blev tilsidesatte til Fordel for Hr. Norgaard"[31].

Efterhånden blev partiforeningens modstand mod Norgaard så stor, at han fik behov for at afprøve sit kollegiale bagland i sognerådet. Han truede med at nedlægge sit mandat. Det gjorde sogne-

rådsformanden Carl Nielsen så usikker, at han søgte hjælp i Forbundet i Kobenhavn. Det kontaktede Nørgaard i august 1925 og opfordrede ham til at blive, for ikke at styrke oppositionen. Efterfolgende modtog Forbundet brev fra en glad Carl Nielsen, der kunne oplyse at sagen var afsluttet.

Det var den nu langt fra. Kort tid efter søgte *hele* den socialdemokratiske sognerådsgruppe om hjælp til at få striden bilagt. Der blev dato-sat et mode, og Forbundet sorgede for, at også kredsens folketingsmand N.P. Nielsen deltog. Men lige meget hjalp det.

Parallelt hermed dukkede nu en interessekonflikt op, der i stigende grad satte sig igennem på den offentlige scene i Hvidovre. Det offentlige kom til at stå overfor det private, og aktørerne blev direktør W. Winkelmann fra A/S Hvidovre Udstykningsselskab og sognerådsmedlem Nørgaard. I starten havde de et vist samarbejde, i slutningen nærmest et hadefuldt opgør.

Konflikten fik dybtgående konsekvens. Den forstærkede den eksisterende splittelse mellem socialdemokraterne og fik indflydelse på kommunens boligmæssige udseende langt ind i tiden efter 2. verdenskrig.

A/S Hvidovre Udstykningsselskab

4

Som det ofte er tilfældet ved indgangen til Hvidovres nyere historie, begynder også denne med en bonde, der sælger og en forretningsmand, der køber. Forhenværende sognefoged og gårdejer Lars Peder Mortensen solgte, og direktør P.C. Christensen fra Frederiksberg købte. Prisen var 200.000 kr., årstallet 1919 og navnet på gården var Sognefogedens Gaard - tidligere kaldet Kirkegaarden på grund af dens placering ved Hvidovre Kirke.

I dag er gården for længst forsvundet. Den blev nedrevet i 1929 for at give plads til Hvidovrevej og i 1953 blev nabogården – som den havde været sammenbygget med - nedrevet til fordel for Hvidovre Torv.

Begge gårde havde med deres beliggenhed været en del af det gamle Hvidovres kerneområde. Overfor dem lå Rytterskolen fra 1722, som "et Smil fra svundne Dage".[32] På den havde børnene begyndt et nyt liv, og ved siden af havde andre endt deres på

Peder Mortensen i haven til sin gård
Foto: HLA 72

Mortensens gård set fra kirkegården.
Foto: HLA 72

kirkegården - "Gaa stille over Gruset / Her er de Dodes Land", som en digter engang skrev om den 800 år gamle begravelsesplads.[33]

Tilbage i 1600-tallet havde gården tilhørt Vartov i København, og senere i 1700-tallet havde kongen ejet den. Men i 1919 var det altså slut. Bonden solgte og direktøren købte.

I 1923 solgte direktøren så gården videre til A/S Hvidovre Udstykningsselskab, der hermed træder ind i vores historie, og gør det som en som en af de store aktører.

Selskabet havde mægtige planer i Hvidovre. Det ville bygge en haveby med plads til ca. 4000 mennesker, og det havde 140 tønder land at bygge på. Foruden de nyerhvervede 90 tønder land ved kirken, som gerne skulle blive til Kirkebakken Haveby, havde udstykkerne også tilgang til 50 tønder på Bredegårdens jorder midt i kommunen. På de tilsammen 140 tønder land skulle der rejses 762 huse.

Havebyprojektet

A/S Hvidovre Udstykningsselskab var blevet stiftet i maj 1922 for at drive udstykningsvirksomhed hovedsageligt i Hvidovre Kommune. Initiativtagerne var udenbys folk med bl.a. et par overretssagførere i bestyrelsen – de var i øvrigt ikke usædvanlige aktører i kommunen i de år.

Haveby-projektet skulle overvejende finansieres via penge fra statslånsfonden, og bonde-gartnersognerådet skulle kautionere for lånet. Det sidste var en delikat sag. Dels var der tale om rigtig mange penge, hvis det gik galt for selskabet, og dels lå sognerådet midt i striden med tilflytterne og var ikke specielt interesseret i pludselig at stå med 4000 flere af dem.

Det vidste selskabet naturligvis godt, så for at lette kautionens gang gennem sognerådet, tilbod det 400.000 kr. til et nodvendigt skolebyggeri og yderligere 400.000 til at fremme en sporvejsforbindelse til kommunen. Oven i tilbuddet blev lagt 6 tonder land til sportsanlæg og to tonder til en udvidelse af kirkegården.

Selvom selskabet stod som den glade giver, var det de kommende parcelejere, der skulle betale gildet via en klausuleret afgift på deres ejendom. Der var i realiteten tale om, at firmaet lagde en slags særskat ned over området.

Selv indskod selskabet ingen kapital i projektet.

Groft sagt var det altså planen at få staten til at finansiere byg-

Uddrag af A/S Hvidovre Udstykningsselskab ansøgning til Statsboligfonden.

Hvidovre Kommune ligger i Øjeblikket som et af de naturlige Udvidelsesfelter for Storkøbenhavns Befolkning forsaavidt angaar Middelklasseboliger, og det er tillige det eneste Sted, hvor Arealer kan erhverves til en moderat Pris, saaledes at Grundprisen kommer til at spille den mindst mulige Rolle i de samlede Byggeudgifter, og det er lykkedes at opnaa en foreløbig Overenskomst om et Areal repræsenterende dels 90 Tdr. Land liggende ved og omkring Hvidovre Kirke, og dels ca. 50 Tdr. Land beliggende ved Bredegaard nær Gl. Kogelandevej.

Københavns Kommune maa være interesseret i en stærk Bebyggelse af en Kommune som Hvidovre, idet derved vil formodentlig Bolignøden i København Kommune i ret betydelig Grad blive aflastet. Ogsaa Hvidovre Kommune vil formodentlig være interesseret i Planens Gennemførelse, thi gennem den samlede Plans Gennemførelse vil der kunne skabes en smuk ensartet ordnet Bebyggelse af større Arealer i Kommunen, medens Kommunen i Øjeblikket lider stærkt under uregelmæssig Bebyggelse, Havehusbeboelse ect., og gennem den samlede Bebyggelse vil der kunne opnaas Bidrag til Ordning af Skoleudgifterne i Kommunen, ligesom der byggeteknisk set ved Forhandlinger, som det maaske ville være vanskeligt at gennemføre overfor mange spredte, enkelte Bygherrer, og der vil byplanmæssigt set kunne gores et interessant Forsog, paa økonomisk forsvarlig Grundlag og med mindre Laan og Risiko for Statskassen end noget andet Sted.

København, den 18. Januar 1924

geriet og parcelejerne til at betale for "smøremidlet" overfor sognerådet.

Bonde-gartnersognerådet ville gerne kautionere, men kun for borgere med bopæl i kommunen, og det var i praksis det samme som et kommunalt afslag. Koberne befandt sig i København og ikke i Hvidovre.

Selskabet trak sit tilbud om de 800.000 kr. og de 8 tønder land tilbage og sadlede om. Projektet blev delt i to - et for Kirkebakken Haveby og et for Phonixhusene på Bredegården – og direktør Winkelmann gik først i gang med det sidste, og han gjorde det især på to fronter. Det ene befandt sig på en avisredaktion, den anden i folketinget.

Hvidovres første lokalavis

I begyndelsen af marts 1924 blev Valby Avis erklæret konkurs og overtaget af bladets hidtidige trykker. Medarbejderne var så utilfredse med den ny chef, at de samlet forlod avisen og i stedet

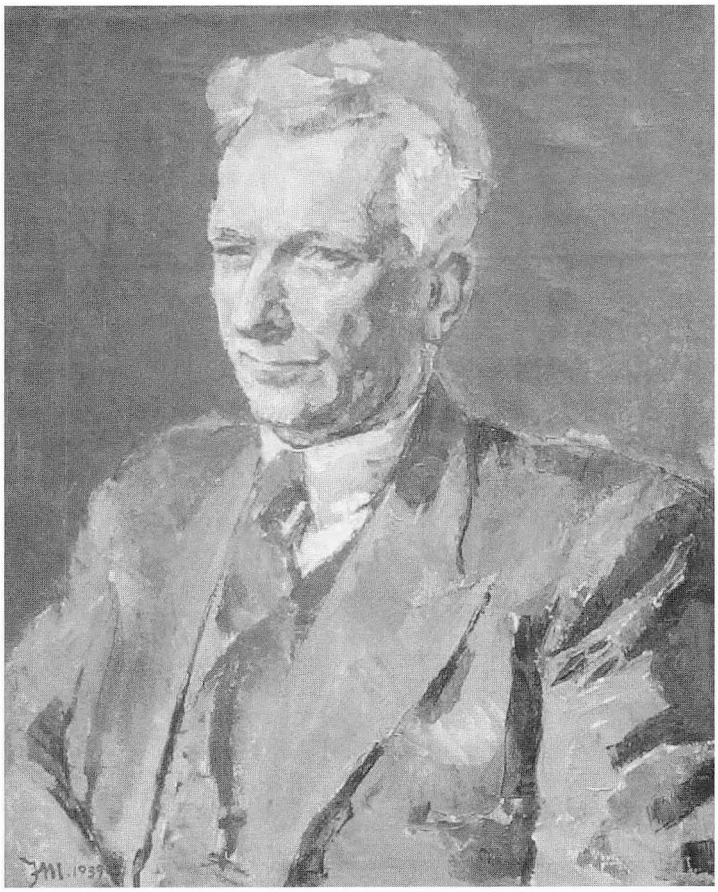

Winkelmann arbejdede på flere fronter og var involveret i Valbybladet, i A/S Hvidovre Udstykningsselskab, A/S Haveboliger og Andelforeningen Kirkebakken. Han var aktiv i planerne omkring 900 Phonixhuse og en hel haveby ved Hvidovre kirke. Hans projekter faldt, da han ikke kunne overbevise statsboligfonden om sine projekters lodighed, ligesom sognerådet slog hånden af ham.
Digitalt foto af maleri leveret af Lars Winkelmann.

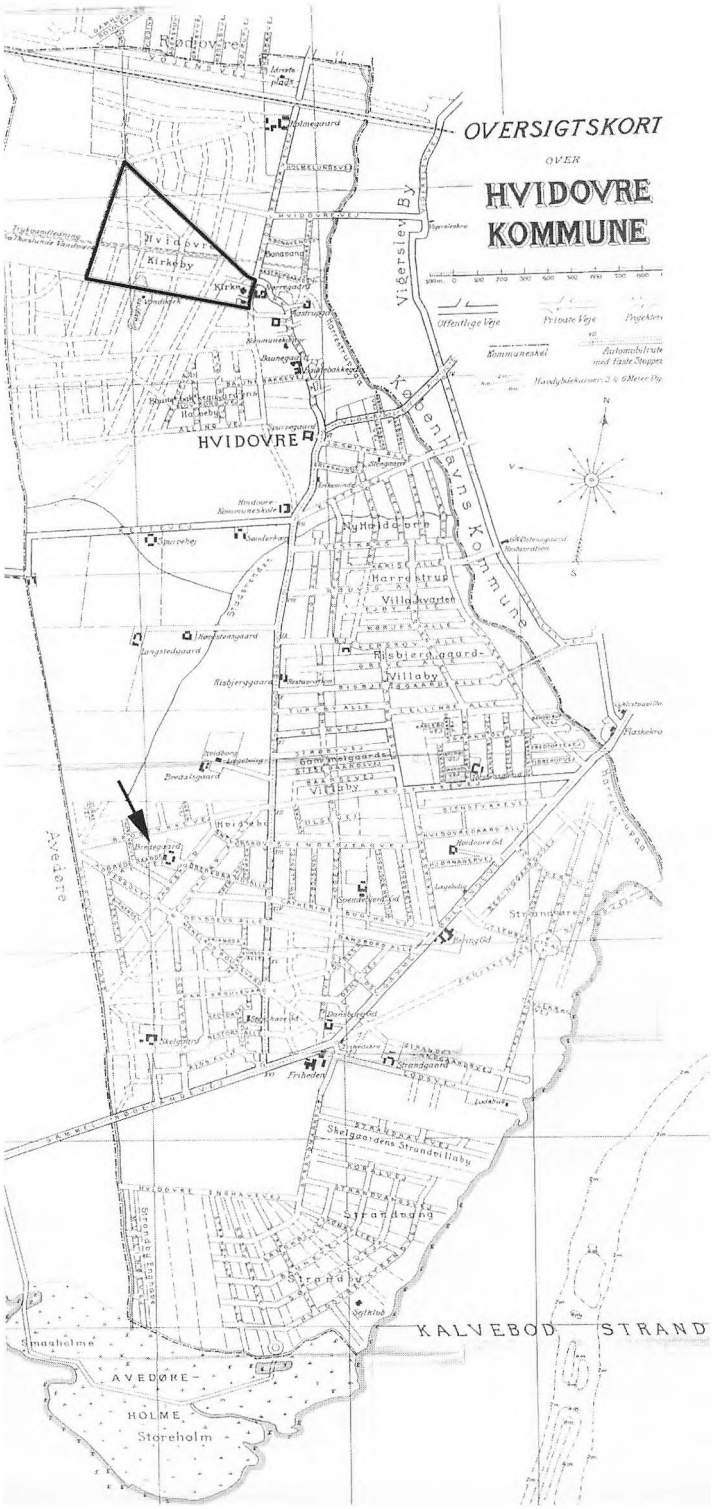

Kort over Hvidovre fra 1926 med Kirkebakken Haveby og Bredegården markeret.
I 1926 havde Kirkebakken Haveby skiftet navn til Hvidovre Kirkeby.
HLA Kommunekort

startede Valbybladet, der udkom første gang d. 14. marts 1924.

Den forladte Valby Avis havde ikke bragt særlig meget stof om Hvidovre. Anderledes med Valbybladet. I perioden fra det første nummer og frem til marts 1926 indeholdt det ofte mere Hvidovre- end Valbystof, og da perioden var ovre, forsvandt Hvidovre-stoffet fra bladets spalter næsten fra den ene dag til den anden.

Direktør Winkelmanns indflydelse på avisens redaktionelle linie var klar fra første nummer, om end hans formelle position på bladet er utydelig frem til 1925, hvor han købte det. Han skabte Valbybladet som et PR- og kamporgan for A/S Hvidovre Udstykningsselskab, og da han så socialdemokraterne som kommende magthavere i Hvidovre, gik han ind i valgkampen på deres side.

Bladets redaktør, forfatteren Aage Brodersen, passede godt til konceptet. Han stottede tanken om havebyer og beskrev livet i dem i varme, idylliske vendinger: "Far saar og hoster, Han er bleven brun og vejrbidt og med glade Øjne og vennesælt Sind. Og mor bleger Linned paa Hækken og stopper Stromper i Lindelysthuset. Altid synger hun, altid er hun mild."[34]

For tilflytterne i Hvidovre må Brodersen have været et guldrandet papir. Han havde fået megen ros for sin arbejderroman "Frands", og han havde hjerte for de små i samfundet. Om kommunen skrev han metaforisk, at Hvidovre hørte til "de velbegavede, kvikke Smaafolk, om hvem man siger, at de har Fremtiden for sig."[35]

Indtil Valbybladet kom, var Hvidovre bladlost. Der var godt nok Amts Social Demokraten, men den bragte ikke stof nok om Hvidovre til at fungere som en rigtig lokalavis, og Hvidovre Avis debut lå 2 år fremme i tiden. Grundejerforeningsbladet Parcellisten udkom kun i små tre måneder i sommeren 1925.

Valbybladet havde altså noget hen ad et lokalt bladmonopol i en periode på et par år. Interesserne bag A/S Hvidovre Udstykningsselskab havde skaffet sig et kraftfuldt lokalt påvirkningsorgan.

Phønixhusene

I dag ligger der ca. 60 af de såkaldte Phønixhuse på Brostykkevej, og de repræsenterer Hvidovres eneste større samlede træhusbyggeri. Bag byggeriet stod Winkelmann og A/S Hvidovre Udstykningsselskab.

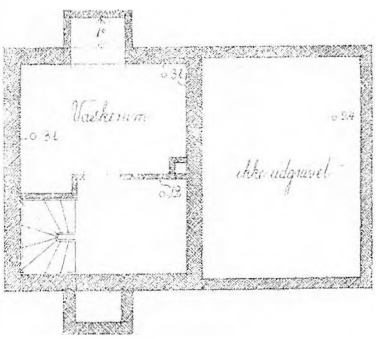

De første 10 huse stod færdige i juli 1924 som en blanding

af prove- og PR-huse. Valbybladet havde naturligvis omtalt dem i rosende vendinger, og på et tidspunkt overtog Winkelmann salget af husene gennem selskabet A/S Haveboliger. For at give typen en landsdækkende omtale henvendte han sig til Socialministeriet med et forslag om oprettelse af et lotteri, hvor hovedgevinsten skulle være udbetalingen til et Phonixhus. Lotteriet skulle løbe over en årrække og i alt involvere 100 Phonixhuse. Da Socialministeriet ikke var interesseret, henvendte han sig i stedet til Rundskuedagen, og her sagde det banko! En af årets gevinster blev et Phønixhus.

I januar 1925 dukkede Phønixhusene også op under folketingets 2. behandling af finansloven. Det fremgik, at der var planer om at bygge 900 af dem i Hvidovre, og M.N. Slebsager - Venstres Ragekniv kaldet – argumenterede for, at de kunne bidrage med at løse den alvorlige bolignød. De var hurtige at bygge, havde en god kvalitet og var billigere end stenhuse i en tilsvarende størrelse. Han mente derfor, at de skulle nyde fremme, og lånene til dem øges til 75% af byggeomkostningerne.

Den socialdemokratiske indenrigsminister C.N. Hauge syntes tilsyneladende godt om Phønixhusene, men han ville ikke give lån til mere end 50 af dem, og han ville ikke sætte låneprocenten op til de 75%. Dermed faldt det store projekt til jorden.

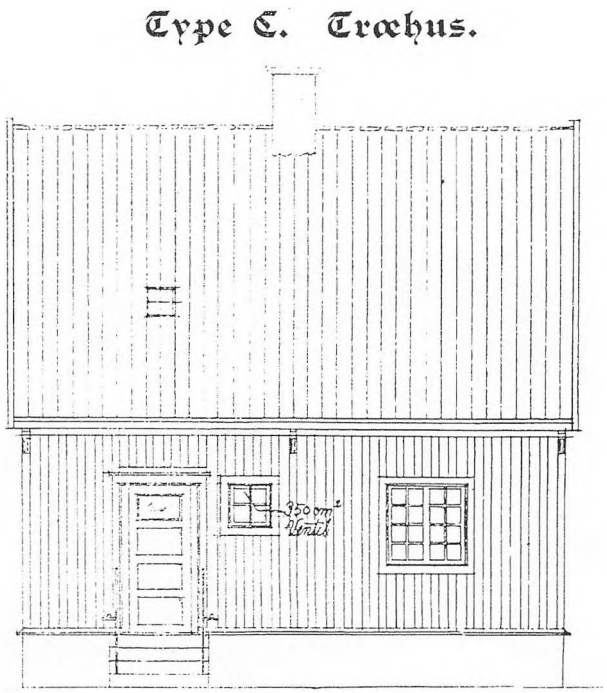

Originaltegning og grundplan (tv) af Phønixhus. HLA

Der var flere grunde hertil. Først og fremmest mente Hauge, at boligproblemet blev bedst løst ved etagebyggeri. Men han var også usikker på haveby-projektet, fordi træhuse var så ny en ting i Danmark. Og projektets størrelse bekymrede ham. Han tvivlede på, at Hvidovre ville være i stand til at dække sin andel af tabet ved en fallit. Endelig syntes han, at Phønixhusene var for dyre.

Slebsager var blevet godt orienteret om Phønixhusene. Han havde fulgt dem næsten fra deres start, som han sagde i debatten, og hans argument om at forhøje statslånene til 75% svarede nøje til et ønske, Winkelmann havde udtrykt overfor statslånefonden.

Slebsager havde i øvrigt fået den socialdemokratiske minister så interesseret i Phønixhusene, at denne var rejst til Sverige for at undersøge træhuse. Med sig på rejsen havde han haft Statsboligfondens arkitekt, der til dagligt vurderede diverse byggeprojekters lødighed og mulighed for billige lån.

Vel hjemme igen havde ministeren foreslået forskellige forbedringer af Phønixhusene, og kritikken faldt i forlængelse af "Haveboligen", der var et medlemsblad for Centralforeningen for Parcelforeninger og Villaejere i København og Omegn. Redaktøren hed Tybjerg, boede i Hvidovre og arbejdede sammen med Norgaard, der sad i foreningens bestyrelse. Norgaard selv havde kritiseret det gamle sogneråd for dets støtte til Phønixhusene, fordi han mente at deres kvalitet var for ringe.

Så vidt de to parter.

Tegning fra Svikmøllen 1924

Phønixhusene

Phønixshusene. Disse grønne og lysegraa Træhuse, som A/S Phønix´ for et par Aar siden har bygget paa Bredegaardens Jorder, har indtil i Sommer næsten alle staaet tomme, da Prisen for dem laa noget over den jævne Arbejders Betalingsevne. Nu har Selskabet imidlertid begyndt at leje Husene ud til nogenlunde Rimelig Leje. Det syntes ogsaa at have haft den ønskede Virkning, idet Hovedparten af Husene i Kragholdtbjergs Allé nu er beboet.

Hvidovre Avis 30.7.1926

Hvidovre Udstykningsselskab kræver 15 Lejere sat ud af Phønixhusene

I fredags modte hos Fogeden 15 af Phønixhusenes Lejere, der paa grund af forskellige Omstændigheder var kommet tilbage med Huslejen, og da ingen af dem paa Stedet kunne udrede Beløbet, fik de kort og godt den Besked, at forholdet skulle ordnes senest Fredag den 23. kl. 12 Middag ellers blev de sat ud ved Kongens Foged.

Paa initiativ af Victor Knudsen henvendte en Deputation sig Fredag Aften hos Sogneraadet ... Knudsen var Ordfører, og fremsatte Ønskerne for Formanden Carl Nielsen og dvælede særligt ved den farer Phønixbyen er for Byens Økonomi, idet Selskabet Aar efter Aar kan trække hundredvis af Familier herud, som Kommunen maaske senere kommer til at sørge for Husly til.

Uddrag fra Hvidovre Avis fredag den 23. Marts 1928

Den Guddommelige Komedie medgik til udbetalingen

Gennem en annonce i Soc. Dem. fik vi så tilbud om at leje et Phønixhus på Brostykkevej i Hvidovre. 60 kr. mdl. med 2 mdr. udbetaling forud. Så mange penge havde jeg ikke set på én gang i flere år, hvordan skulle vi skaffe dem. Det eneste vi havde, der var noget værd, var mine bøger. Det var en dejlig bogsamling. Der var Holger Drachmann´s samlede værker. Der var Gustav Wied´s og Gustav Esmann´s og Bj. Bjørnsons Jubilæumsudgaver. Dantes guddommelige komedie, Holbergs ditto, Fabricius Danmarkshistorie, desuden alt hvad George Brandes skrev de sidste 15 år han levede, i pæne forsteudgaver, og mange andre, i alt cirka 7 meter bøger som havde kostet mig flere tusind kroner ... dagen efter valget d. 29. april 1929, altså d. 30., rejste vi til Hvidovre.

Det var et dejligt lunt hus med 3 værelser, et stort køkken og vaskehus og 2000 alen have. Da vi havde boet der i 2. mdr., fik vi tilbud om at købe det på købekontrakt, 60 kr. mdn. uden udbetaling. Det gik vi jo gladelig ind på. Det var ikke til at skaffe noget bedre eller billigere bolig, og med tiden fandt vi os også bedre til rette i det.

Uddrag fra Axel Petersen Mit Livs Foreteelser.

I den mere underholdende ende af kritikken var der det satiriske årsskrift Svikmøllen, der mente, at Phønixhusene var sat samme af syv tegnestifter, lidt fiskelim og grå kardus. Svikmøllen havde bl.a. følgende anbefalinger til Phønixhus-ejere:

Du kan let bo deri, naar smukt
med Vejret blot det tegner.
Men det maa ikke blive brugt
saa gerne, naar det regner.
Og hvis en lille Storm der kom,
det kunne gerne blæse om
Og husk, at du maa endl´lig ej
mod Huset staa og læne dig
og puffer du til Huset,
saa styrter det i Gruset.[36]

Efter at Phønixhusenes konstruktion var blevet forbedret, roste Centralforeningen dem i øvrigt og skrev, at Phønixhusene var de bedste på markedet Og da Centralforeningen selv havde udviklet en lignende træhustype, var det en stor ros.

En af dem, der købte et Phønixhus, fortalte i 1985 til Hvidovre Lokalhistoriske Selskab, at mange i begyndelsen måtte opgive dem, fordi de var forkert prioriterede. Men træhusene var i sig selv "sunde og gode boliger, og det var fint udført arbejde."[37]

Phønixhus ca. 1990
Foto: HLA 3375

A/S Hvidovre Udstykningsselskabs store plan om at bygge 900

Phonixhuse endte altså med ca. 60.

Selskabets andet store projekt – Kirkebakken Haveby – fik en dramatisk indflydelse på den lokale politik.

Men lad os forst se på Havebyen og statsboligfonden i indenrigsministeriet

Kirkebakken haveby og statsboligfonden

I marts 1925 ansogte andelsboligforeningen Kirkebakken Haveby Statsboligfonden om et lån på ca. 1.3 millioner kr. til opforelse af 170 huse. Foreningen oplyste, at A/S Hvidovre Udstykningsselskab vederlagsfrit havde stillet 2 tønder land til rådighed til en mulig udvidelse af kirkegården og 3 tønder land til en sportsplads. Yderligere var der 200.000 kr. til en skole og 200.000 kr. til en sporvogn. Kommunen fik en kopi og kunne notere, at de 400.000 kr. stammede fra en afgift på parcellerne.[38]

Husene og grundplanen var tegnet af Kay Fisker, der skulle blive en af de store arkitekter herhjemme, og som allerede da var så kendt, at han indgik i reklamematerialet – og Winkelmann gjorde naturligvis opmærksom på ham i Valbybladet.

Selv om det formelt var en andelsboligforening, der søgte om pengene, var det reelt A/S Hvidovre Udstykningsselskab, der styrede foretagendet. Kommunikationen med statsboligfonden gik gennem Winkelmann, og i andelsboligforeningens bestyrelse sad Bahnen-Hansen, der også var med i udstykningsselskabets og Valbybladets bestyrelse.

Arkitekt Kay Fiskers plan for Kirkebakken Haveby.
Tegning fra Kunstakademiet.

Konstruktionen med en andelsforening var en imødekommelse af parcelbevægelsen, der arbejdede for udbredelse af ejerboliger herunder andelsboliger.

Bestyrelsens to andre medlemmer var socialdemokraterne målerkontrollør G.W. Gronemann og købmand og tømmerhandler Jersie.

Gronemann var udtrådt af sognerådet ca. 5 måneder inden ansøgningen, og udtrædelsen havde været stærkt diskuteret på en efterfølgende generalforsamling. Da A/S Hvidovre Udstykningsselskab indgik en formel aftale med andelsboligforeningen, stod han som formand for foretagendet.

Med Gronemann som formand havde selskabet fået en kendt lokal frontfigur. Han havde ud over sognerådsarbejdet været medlem af det indenrigsministerielle udvalg, der i 1923 havde taget stilling til tilflytternes rettigheder i kommunen.

Inden han flyttede til Hvidovre havde han været aktiv i socialdemokratiet i 2. kreds på Frederiksberg, ligesom partikammeraten i bestyrelsen købmand og tømmerhandler Jersie havde været det. Jersie blev, som vi senere skal se, en del af et voldsomt opgør i partiet.

Arkitekt H.J. Hansens plan for Kirkebakken Haveby. Tegning fra Kunstakademiet.

For dyrt

Statsboligfondens arkitekt kunne ikke anbefale lånet. Projektet var for dyrt – arealprisen var den dobbelt af det normale i Hvidovre,

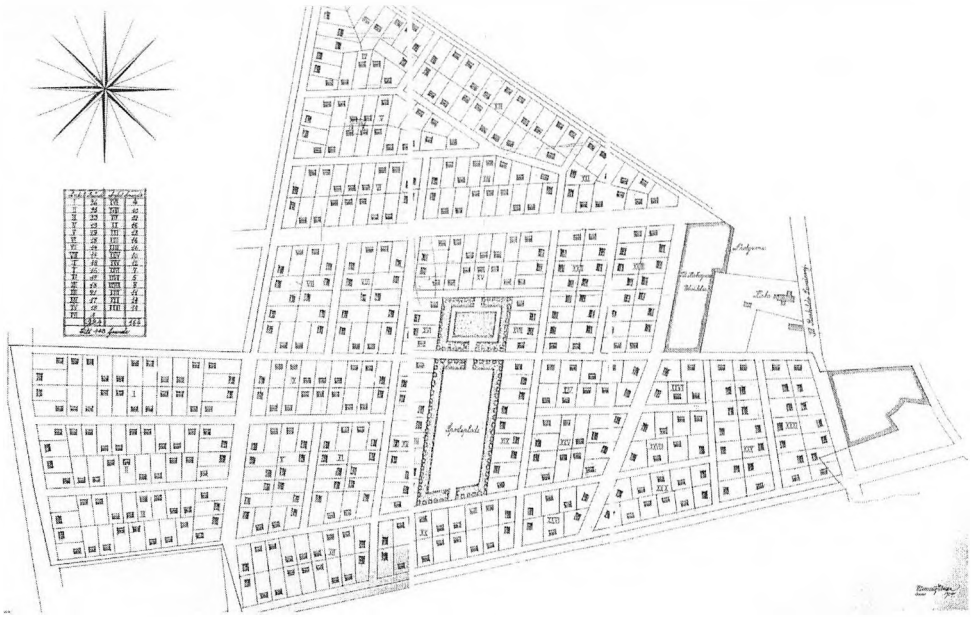

Havebyer m.m.

Ideen om havebyer stammer især fra England, hvor boligreformatorer i 1890erne søgte at gøre noget ved de forfærdelige forhold den engelske arbejderklasse levede under. Reformatorerne ville have arbejderne ud i nye byer på landet, hvor der var masser af lys og frisk luft.

Havebyen skulle have en overskuelig størrelse - ikke overstige 30.000 indbyggere, og der skulle være både arbejdspladser og forretninger i havebyen, men de skulle lokaliseres i hvert sit område. Boligformen skulle være tæt/lav, og der skulle være eje frem for leje. Foregangsmanden var Ebenezer Howard, og hans bog Tomorrow fra 1898 fik enorm indflydelse.

I 1896 havde tyskeren Theodor Fritsch offentliggjorde sine haveby-tanker, og som i England blev der også i Tyskland bygget havebyer - bl.a. af Krupp, der byggede Margarethehöhe i Essen til sine arbejdere i 1906. Blodpølsebyen blev den for øvrigt kaldt, fordi arbejderne ofte kun havde råd til at spise de billige blodpølser.

I Hvidovresammenhæng blev begrebet haveby brugt forskelligt. Udstykkeren af parcellerne i grundejerforeningen Strandvang mente eksempelvis med haveby blot et parcelhusområde i landlige omgivelser. Kirkebakken Haveby lignede med sin plan mere det engelske begreb, medens Brummers haveby til 50.000 mennesker kom tættest på. Men hvor de engelske reformatorer ville integrere arbejde og bolig indenfor havebyens ramme ville Brummer adskille dem. Industrien hørte til i København og boligerne ved Vestvolden i Avedøre.

For den socialdemokratiske samtid var parcelhuset/villaen et ideologisk problem. Man kunne ikke argumentere for kollektive løsninger i form af kooperationer og samtidig satse på en individuel ejerform. Hertil kom at en strejke kunne betyde, at de strejkende blev tvunget fra hus og hjem – et forhold, der ville svække strejkevåbnet og sløve kampviljen i forbindelse med strejker.

Tybjerg og Nørgaard mente modsat, at parcelhuset ansvarliggjorde arbejderklassen. De så en fremtid i ejerformen, men gjorde det på et forkert tidspunkt. Vi skal langt op i efterkrigstiden før det i socialdemokratisk sammenhæng blev politisk legitimt at satse på parcelhus.

Arkitekt Carl Brummers haveby

Samtidig med, at A/S Hvidovre Udstykningsselskabs planer om 900 Phønixhuse i Hvidovre led nederlag på Rigsdagen, så et nyt og storslået projekt dagens lys. Det var arkitekt Carl Brummers plan om en haveby ved Vestvolden i Avedøre til ikke mindre end 50.000 indbyggere.

Fæstningsarealet dannede en naturlig grænse for Storkøbenhavn, og Brummer oplevede området som en åbenbaring. Han talte om den „Skønhed og Poesi, der er over hele dette Anlæg", og han ville reservere stedet for arbejderklassen. Den skulle ud i frie omgivelser og have masser af lys og frisk luft. Fæstningsanlægget skulle være fælleseje og havebyen ligge i „Læ bag de skærmende Volde".

Brummer arbejdede med parcelstørrelser på omkring 1.500 alen og satte en stor del af arealet af til køkkenhave og fik statens havebrugskonsulent til at udregne, hvad en sådan ville give i årlig indtægt.

Der er en chance, sagde Brummer, der var stærkt socialt engageret, „for at skabe noget virkeligt smukt og sundt for den del af vor Hovedstads Befolkning, som er afskaaret fra at bygge ved Øresund. Kun ved at knytte virkelig smukke Villabyer op til Fæstningen, faar denne betydning for København.

Vi har gennem Aarene forspildt saa mange Chancer. Lad os ikke ogsaa denne Gang forspilde Chancen."

Alle Folketingets medlemmer og fagbevægelsens bestyrelser blev orienteret om projektet, ligesom en række indflydelsesrige enkeltpersoner blev det. Men selvom Brummer gennem en lang årrække arbejdede for sit projekt, skete der ikke noget, og til sidst opgav han.

Grunden til nederlaget fandt han i den socialdemokratiske ideologi. Han refererer en række oplevelser og citerer Nina Bang for at have sagt: „Jeg er af Princip imod, at Arbejderne faar Hus og Have, saa taber de Slagkraften".

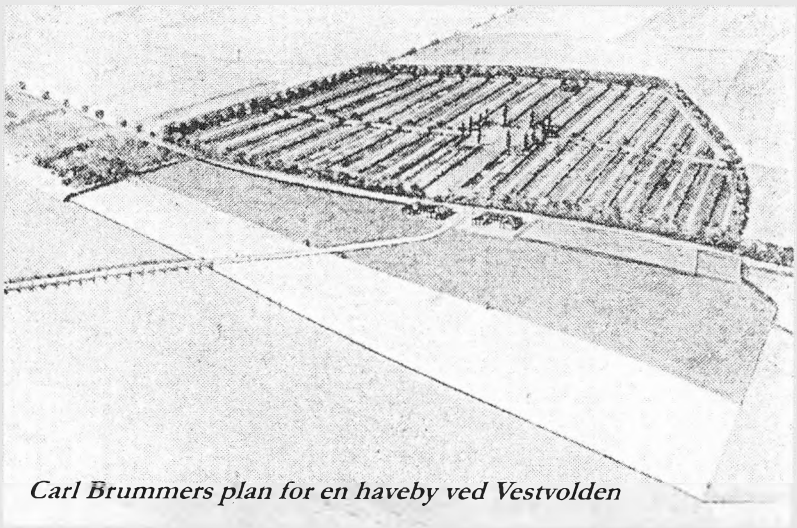

Carl Brummers plan for en haveby ved Vestvolden

tegningerne var ikke i orden, der manglede foreningslove og medlemsfortegnelse, og der var intet eget-indskud. Hvortil kom den begrænsede kommunale stotte. Det ny socialdemokratiske sogneråd ville – som det gamle - kun kautionere for medlemmer med bopæl i kommunen.

I april var tegningerne blevet forbedret, andelsforeningens love udfærdigede, og der forelå en medlemsliste på 81 medlemmer. Forbedringerne blev sendt til Statsboligfonden og kommunen. Da kun 10 på listen havde bopæl i Hvidovre, ville den kommunale stotte ikke blive særlig stor. Og så skulle det i øvrigt efterfølgende vise sig, at de 81 medlemmer ved den stiftende generalforsamling var blevet reduceret til 1.

Georg W. Gronemann (f. 1879), Målerkontrollør og socialdemokratisk sogneråds-medlem 1921 - dec. 1924. Sammen med købmand Jersie indgik han i en konflikt med sogneråd og partiforening omkring A/S Hvidovre Udstykningsselskab. Foto: HLA 118/2

Statsboligfonden var heller ikke denne gang tilfreds og Kirkebakken Haveby sogte i stedet om lån til kun 50 huse. I slutningen af juni forelå også et afslag på dem.

Winkelmann appellerede nu til Over-Skyldsrådet, men det mente også, at projektet var for dyrt og tvivlede i øvrigt på, at der kunne skaffes vand nok på stedet.

Winkelmann ansøgte alligevel Statslånefonden en sidste gang, og i september fik han et definitivt afslag.

Dermed var Selskabet andet store projekt faldet til jorden, og arealerne ved bag Hvidovre kirke og på Bredegaardens jorder måtte udstykkes og sælges på helt almindelig vis dvs. stykvis og hen ad vejen, og i stedet for de store projekter kom en stribe grundejerforeninger.

Hvidovre fik ingen haveby men i stedet det individuelle parcelhusbyggeri, der er så typisk for kommunen.

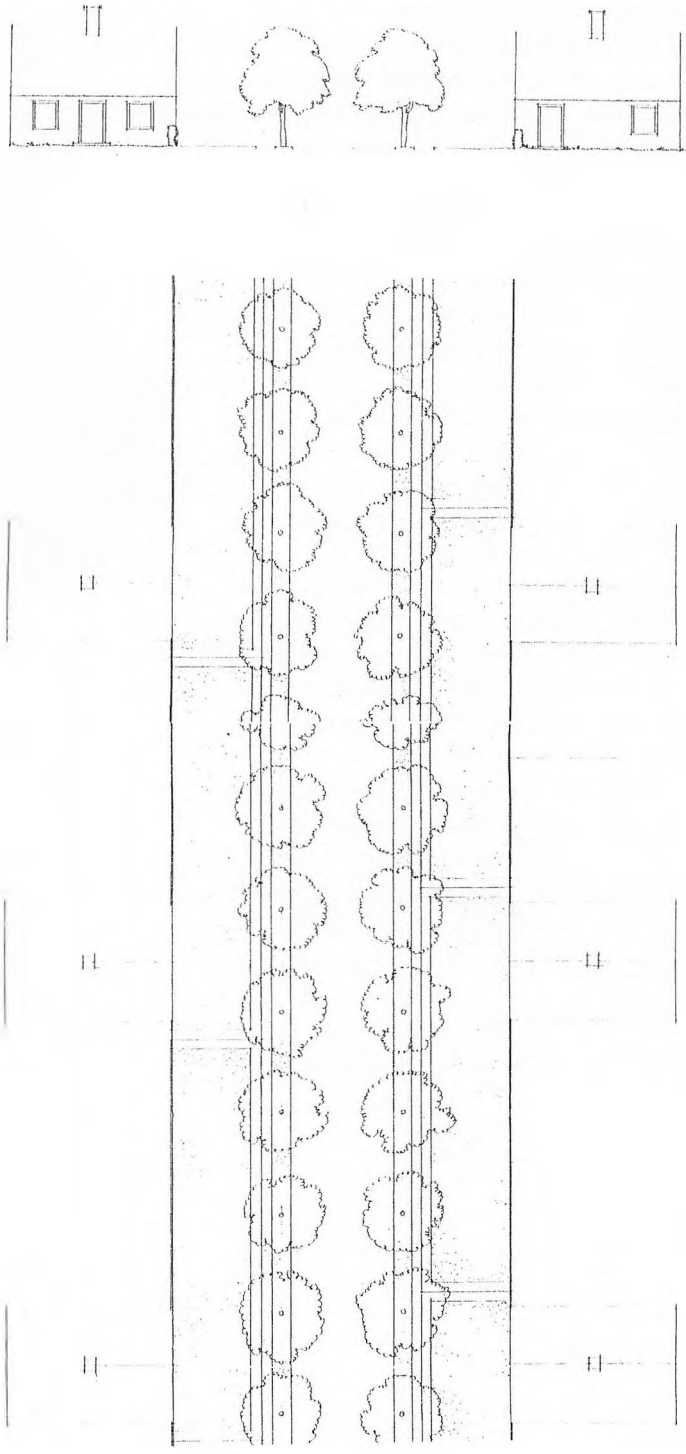

Udsnit af Kay Fiskers plan for Kirkebakken Haveby.
Tegning fra Kunstakademiet

Udstykningsselskabet og socialdemokraterne

5

Parallelt med ansogningerne til Statsboligfonden fandt der fra april til august 1925 et opgor sted mellem A/S Hvidovre Udstykningsselskab og det nyvalgte socialdemokratiske sogneråd om Kirkebakken Haveby. De centrale aktører var direktør Winkelmann og sognerådsmedlemmerne Norgaard, der med stigende skepsis så på projektet, og i mindre grad Kudsk, der sad som medlem af det kommunale udvalg, som behandlede havebyens ansøgninger.[39]

Tilbage i 1924 havde Nørgaard kritiseret Phønixhusene, uden at det fik konsekvenser for forholdet til Winkelmann. De to havde i alt fald et samarbejde i valgkampen og omkring Parcellisten både for og umiddelbart efter valget i marts.

Med Winkelmanns ansøgninger til kommunen om støtte til havebyen fulgte beskrivelser, hvorved Nørgaard fik mulighed for at vurdere projektet. Det fik hans mistro til at vokse, og han kom til at dele Statsboligfondens utilfredshed med en række forhold - en utilfredshed han var blevet orienteret om af det kommunale udvalg, der havde forhandlet i indenrigsministeriet med Statsboligfonden, og formodentlig også underrettet om via sin bestyrelsespost i Statsboligfonden som repræsentant for låntagerne.

Havebyens andelsboligforening havde han heller ikke den store fidus til. Omkring 1. juni mødte han op på Damhuskroen, hvor foreningen havde arrangeret et salgsmøde, og her advarede han direkte Winkelmann om, at sognerådet ville skride ind, hvis det opdagede, at der lå forretning bag Havebyens Andelsboligforening.

I sommeren stødte han også sammen med Winkelmann under dannelsen af den landsdækkende forening Samvirke af danske Haveboligforeninger. Nørgaard havde ment, at Winkelmann forsøgte at udnytte foreningen økonomisk og havde forladt et møde stærkt ophidset.

Men det var ikke kun Nørgaard, der var utilfreds med Winkelmann. Det gjaldt også partiforeningen og dens formand Emdal, der havde karakteriseret A/S Hvidovre Udstykningsselskab som et kapitalistisk Spekulationsforetagende.

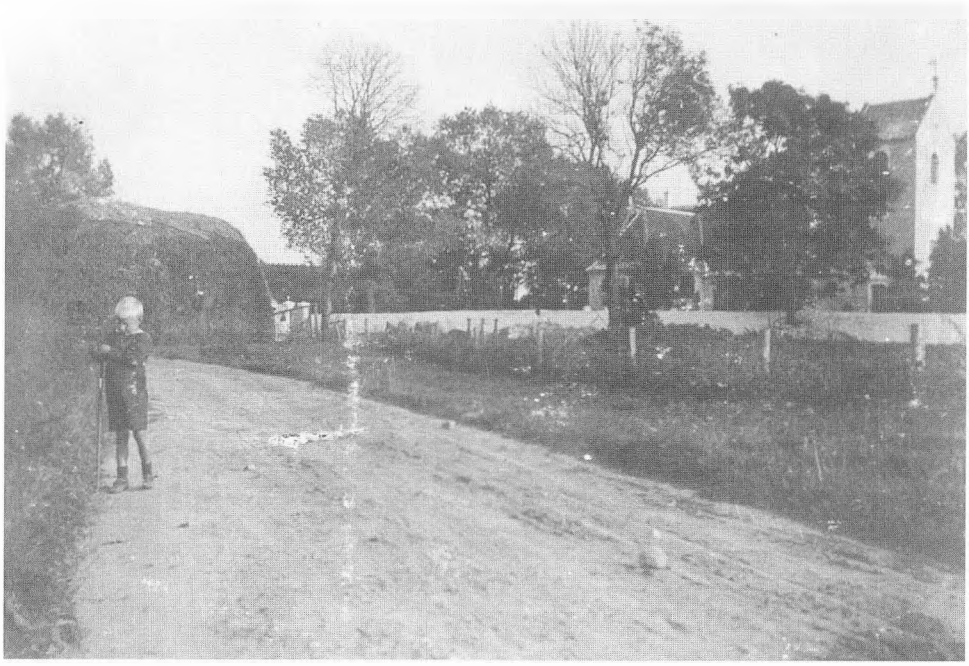

Miljø bag Hvidovre Kirke, hvor havebyen skulle have ligget. Foto: HLA 122

Partiforeningen og Valbybladet

På en generalforsamling på Risbjerggaard lordag d. 27. juni 1925 lykkedes det formanden at få Valbybladets journalist smidt ud fra modet med den begrundelse, at bladet ikke var socialdemokratisk. Han havde forsamlingen med sig, men udelukkelsen skete ikke sted uden diskussion.

Imod sig havde han naturligvis Jersie fra Kirkebakkens Haveby, der mente at Valbybladet var et socialdemokratisk præget organ. Men også hans næstformand Jens Achilles Løvenskjold Møller var imod en udelukkelse og fik støtte fra et medlem, der meget rigtigt sagde, at bladet havde været med til "at skaffe Samfundets Underklasse deres Ret" ved sogneråds valget."[40]

Med udelukkelsen fik formanden slået to fluer med et smæk. Generalforsamlingen skulle også behandle injuriesagen mellem Lovenskjold Møller og Nørgaard/Kudsk, og den sag ville det have været pinligt at få ud i offentligheden.

Parcellisten var efterfølgende så fornøjet med, at Valbybladet var blevet smidt ud, at det måtte gribe til et fremmedord for at udtrykke sin tilfredshed med at "Forsamlingen *eksterminerede* dette Fremmedlegeme".[41] Valbybladet svarede, at Parcellisten åbenbart så det som sit hovedformål at overfalde Valbybladet.

Bag de to blade stod Nørgaard og Winkelmann – handsken var kastet.

Sognerådet og Winkelmann

Lidt over en måned herefter kom det til et opgør mellem kommunen og udstykningsselskabet, da sognerådet d. 6. august skulle behandle en ansøgning fra Kirkebakken Haveby om støtte til et byggelån.

Alle aktørerne var mødt op. Winkelmann, Valbybladet, Parcellisten, Amts Social Demokraten, Nørgaard, Kudsk, sognerådsformand Carl Nielsen. De var der alle sammen, og Parcellisten talte efterfølgende om, at det havde været Kommunens Skæbnetime.

Det borgerlige mindretal deltog kun med et enkelt medlem. Det syntes Amts Social Demokraten i øvrigt var helt fint, da de to fraværendes bidrag som regel kun bestod af dumheder og insinuationer.

Som medlem af det udvalg, der havde behandlet havebyens ansøgninger, lagde gartner Kudsk for. Han sagde, at Winkelmann oprindelig var blevet mødt med tillid, men at den efterhånden var forsvundet. Winkelmann havde været dygtig til at knytte forbindelser, men hans projekt betød ikke andet end udgifter for kommunen. De lovede 400.000 kr. var aldrig blevet til noget, og Kudsk ville ikke gå med til den beskatning, som selskabet havde lagt ned over havebyen – "skal Kommunens Beboere beskattes, behøver vi intet Konsortium hertil, og navnlig kan jeg ikke paa Kommunens Vegne gaa med til, at Interessenterne bliver vildledt ved Fiksfakserier paa en Kontrakt, de ikke forstår at læse".[12]

Winkelmann tog senere revanche, da han i Valbybladet skrev, at

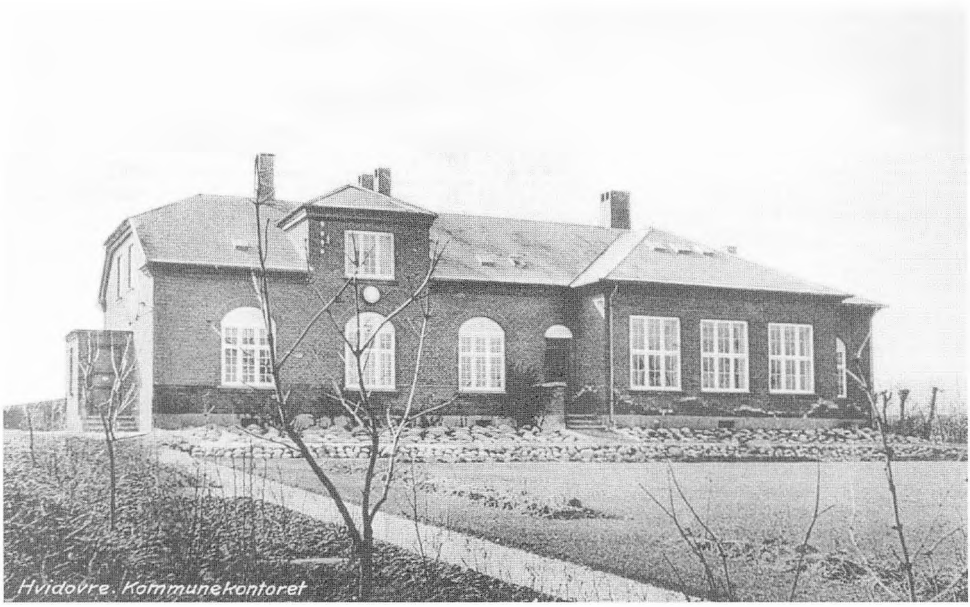

Hvidovre kommunekontor ca. 1930
Foto: HLA 93/11

"Kudsk er kendt i Hvidovre som et flygtigt hoved og parlamentariker af den art, man somme tider har set fremstillet i Norrebro Teater."[43]

Efter Kudsk var det sognerådformand Carl Nielsens tur. Han var enig med Kudsk og mente, at der var for megen usikkerhed i projektet – kommunen risikerede at komme til at hænge på en kæmperegning, og da Winkelmann yderligere havde trukket sit tilsagn om 400.000 kr. tilbage, kunne kommunen ikke længere støtte projektet.

Nørgaard havde ikke meget at tilføje, men støttede Kudsk i at havebyens kobekontrakter burde laves om.

Og hvad havde Winkelmann så at sige til den kanonade? Han var vred og sagde: "De 400.000 Kr., der har været tale om, angaar ikke "Kirkebakken Haveby", men et helt andet Projekt. Det, der nu foreligger, er et nyt Projekt paa et nyt Grundlag eller med andre Ord en Boligforening, der står helt udenfor Konsortiet".[44]

Det var ikke rigtigt. I andelsforeningens ansøgning til statsboligfonden var de 400.000 kr. nævnt, og som vist var der personsammenfald i A/S Hvidovre Udstykningsselskab og Kirkebakken Havebys andelsboligforening.

Kudsk kommenterede indlægget med at sige: "Dette Konsortium har skiftet Karakter hver 14. dag, saa det er vanskeligt at faa fat i."[45]

Et par dage for modet havde Winkelmann truet med at flytte havebyprojektet til en anden kommune. Det kommenterede Kudsk ved at sige: "Hvis Konsortiet onsker at rejse fra Hvidovre, tror jeg ikke, der sker nogen skade derved"[46] - debatten var færdig og bruddet uigenkaldeligt.

I september fik havebyen Statsboligfondens afslag, og Valbybladet skrev, at det skyldtes, at Sogneraadet ikke har anbefalet Sagen,

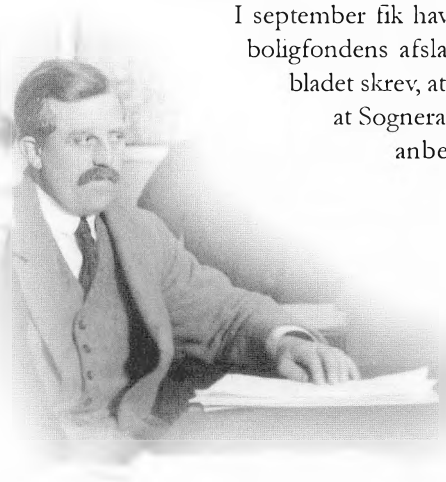

Det socialdemokratiske sognerådsmedlem gartner Kudsk i sognerådet. Foto: HLA

og det var både rigtigt og forkert.

Tilbage var nu hadet og hævnen, og hævnen er som bekendt sod.

Den socialdemokratiske sognerådsformand Carl Nielsen
Foto: HLA 160

Nørgaard bør gå af

Valbybladet havde fået fingre i den interne socialdemokratiske kommissionsrapport om konflikten mellem Nørgaards og partiets næstformand Lovenskjold Moller. Det var den, hvor Nørgaard havde anklaget Moller for at være løbet med en enkes penge. Rapporten stemplede Nørgaards anklage som ubegrundet.

I flere måneder hamrede avisen nu igen og igen løs på Nørgaard. Artikel efter artikel gentog, at han var faret med grundløs sladder og følgelig burde gå af. Bladet opførte sig med en vedholdenhed som en spætte, der hakker løs et udgået bøgetræ. Der kom rygter om problemer med annoncetegningen, men det fik være. Nørgaard skulle væk, og i en fuldkommen rablende mangel på selvforståelse skrev bladet, at "Man kan med rette ikke beskylde os for at drive Politik i dette Blads Spalter"[47]

Den massive kampagne fik Amts Social Demokraten ind i slagsmålet. Det undersøgte de økonomiske forhold bag Valbybladet,og oplyste, at Winkelmann ejede avisen. Det havde Valbybladet aldrig selv fortalt. Redaktøren måtte krybe til korset og bekræfte oplysningens rigtighed – men Winkelmann havde aldrig blandet sig i de redaktionelle forhold, sagde redaktøren.

En af Valbybladets mere morsomme tilgange til problematikken tog avisens to Storm P-agtige figurer sig af. De hed pensionist Sørensen og journalist Gadekær, og de kommenterede alt mellem den lokale himmel og jord. I deres optik så de faktiske forhold i Hvidovre sådan ud:

"Det skal fjanterne da være nogen Tid, inden gamle Pensionist Sørensen sætter sine Platfødder den Vej ud efter. Anderledes i gamle Dage, hvor det var en Fornøjelsestur at besøge Hvidovre, og hvor Folk altid havde Stunder og Gæstfrihed nok til en halv Kaffe og en Fedtmule. Der er stjærterne kommet en hel anden Aand nu. Siger man Nørgaard et Sted , risikerer man et Par paa Pusterøret, men

Den priviligerede grammofondirektør H.E. Syberg kunne gå direkte ind som en af de satiriske Storm-P-figurer i Vallybladet.
Foto: HLA 47

man faar maaske samme Konfekt et andet Sted, hvis man siger Møller.

Det er lige som om hele Sognet er besat. Eller nu f.Eks. Kirkebakkens Haveby! Man kan risikere, at disse to tilsyneladende uskyldige Ord virker saadan, at den, man nu sitter og taler med bliver askegraa i Ansigtet, og hans Haar rejser sig på Hovedet. Nævner man Sporvognen bliver der saa stille i Stuen, at man kan høre et Sogneraadsmedlem gaa over Gulvet. Det er mystik over det hele Gadekær."

Ekskludér Nørgaard !

I slutningen af oktober 1925 begyndte kampagnen at ændre karakter. Når Nørgaard ikke selv ville gå, så skulle han *smides* ud. Valbybladet gik nu målrettet efter at få en generalforsamling til at ekskludere ham. For at hjælpe sagen lidt på gled oplyste avisen, at Nørgaard ikke "som man Troede, tidligere har været Medlem af en Vælgerforening på Bornholm. Det er saaledes udenfor al tvivl, at naar man har ladet Norgaard opstille på Sogneraadets Kandidatliste, er dette i absolut Strid med Partiets Love."[48]

Partiets bestyrelse fik at vide, at det først havde kritiseret Nørgaard og siden ikke have haft modet til at lade vælgerne dømme ved en generalforsamling.

Den første generalforsamling, der skulle behandle injuriesagen mellem Møller og Nørgaard/Kudsk fandt sted d. 12. november 1925 på Risbjerggaard, men fremmodet var så ringe, at punktet blev udskudt.

Formand Emdal – der i sin tid havde udvist Valbybladet og havde været formand for den kommission, der stod for injuriesagen - oplyste at han ikke genopstillede. Den officielle begrundelse var sygdom, men måske havde han oplevet det samme som Valbybladets digter Jens Ballerod, da denne en dag var nede og fiske i Damhussøen:

Ved Siden af mig stod en Mand
Med Fangsten i en Balle
jeg bad ham give mig en Fisk
saa stak han mig en Skalle[49]

Den næste generalforsamling var berammet til lørdag d. 23. januar 1926. Tirsdagen forinden havde Nørgaard en artikel i Amts Social Demokraten, hvor han bl.a. begrundede sin opfattelse af Valbybladets kampagne mod ham: "Den egentlige grund til Dir. Winkelmanns og Konsorters Had til mig maa formodentlig være, at jeg ikke ville gaa med til, at Kommunen skulle være Medgarant

for at de byggede i Kirkebakken Haveby, som er et Datterselskab af Hr. Winkelmann ligesom Valbybladet."[50] Om havebyens andelsboligforening skrev han, at den "kun bestod af Hr. Winkelmanns selvbestaltede Bestyrelsesmedlemmer og 1 – skriver et – almindeligt Medlem, der indmeldte sig paa det konstituerende Møde i Rossini"[51]

Dagen for generalforsamlingen oprandt, og generalforsamlingen trak ud så længe, at injuriesagen heller ikke denne gang blev behandlet. Der var dem, som mente, at det også var meningen.

Til nyvalg af formand opstillede der tre kandidater, hvoraf købmand Jersie var den ene.

Sognerådsformanden gik imod hans kandidatur med en henvisning til hans engagement i Kirkebakken Haveby og anklagede ham for at stå bag Valbybladets angreb på Norgaard. Jersie afviste anklagen.

Da stemmerne var talt op, havde Jersie fået 28, og det var langt fra den ny formands 71.

Men Valbybladets artikler og balladen i partiet begyndte at sætte sine spor – kassereren kunne oplyse at 100 medlemmer havde forladt det, og det var tydeligt, at mindst to fraktioner i partiet var under hastig udvikling.

Winkelmann ekskluderes

Den 27. februar 1926 var sagen så dagsordensat for tredje gang. Winkelmanns store øjeblik var inde, og han havde meldt sig ind i partiet for at kunne deltage i den ekstraordinære generalforsamling.

Nogle dage før mødet havde en 4-mands deputation besøgt partikontoret i København for at få dets hjælp til at smide Nørgaard ud af sognerådet. Med i deputationen var de to bestyrelsesmedlemmer fra Kirkebakken Haveby – Gronemann og Jersie, der begrundede ønsket med at, Norgaard skadede parcelbevægelsen. Nørgaard fik nys om sagen og bad partikontoret om en orientering. Den fik han.

Lørdag aften begav medlemmerne sig så til Risbjerggaard endnu engang, og det skulle vare mange timer, før de kom hjem igen.

Generalforsamlingen udviklede sig til et rodet skænderi. Sognerådsformand Carl Nielsen gik igen hårdt til Jersie og hans engagement i Kirkebakken Haveby, og Jersie – der lige havde intrigeret i København – svarede, at der var et "uhyggeligt muldvarpearbejde mod ham".[52]

Nørgaard angreb Winkelmann for at have givet sognerådet forkerte oplysninger om sit byggeforetagende, hvortil denne svarede, at Norgaard ikke vidste noget om byggeforetagendet, da

han trods gentagne indbydelser aldrig var mødt på dets kontor.

Hvorfor gartner Kudsk pludselig mente, at Kirkebakkens Haveby var en forening for sønderjyder, får stå hen, hvorimod hans karakteristik af Phønixhusene som hundehuse er umiddelbart forståelig.

Efter en ret voldsom diskussion blev en resolution mod Nørgaard og Kudsk forkastet. Vedtaget blev et forslag, der sagde, at sagen Møller kontra Nørgaard/Kudsk var et privat anliggende og partiet uvedkommende. Herefter var generalforsamlingen slut. Kl. var 2 om natten, og Winkelmanns månedlange anstrengelser for at få Nørgaard fjernet fra indflydelse i kommunen var slået fejl.

Tilbage var nu et kort efterspil. Et par medlemmer fra Jerseyflojen ville ikke se nederlaget i ojnene og fortsatte nogle gange endnu angrebene på Kudsk og Nørgaard i Valbybladet, og nu var angrebene ikke anonyme. Navnene var Frenning fra bestyrelsen i Risbjerggaard Villaby og Lovenskjold Møller. Men nu var alle grundigt trætte af hurlumhejet, og der blev indkaldt til en generalforsamling for at få dem ekskluderet. Og da man nu havde proppen af, tog man Winkelmann med i købet.

På generalforsamlingen d. 24. april 1926 blev Winkelmann så ekskluderet. Det havde han ikke noget imod. Han havde meldt sig ud nogle dage før generalforsamlingen. Frenning røg også ud med 42 stemmer for og 37 imod, men forbundet ville ikke godkende eksklusionen. Det gav i stedet Frenning en regulær skideballe. Han var nu ikke sådan at stoppe. På et møde et par måneder efter angreb han atter sognerådet og det i så ubeherskede vendinger, at han blev smidt ud - året efter var han i bestyrelsen. Møller sagde pænt undskyld og slap for videre tiltale.

Bestyrelsen havde sat sit mandat ind på at få alle tre ekskluderet, og da det altså ikke lykkedes, gik den af.

Winkelmann nåede hermed lige at få sagt tak for sidst. Herefter forsvandt Hvidovre-stoffet ud af Valbybladet og har ikke været der siden. Til gengæld forsvandt A/S Hvidovre Udstykningsselskab ikke fra kommunen, og Kirkebakken – nu kaldet Kirkeby - optrådte igen og igen i årene frem. Selskabet lokkede kunder til at købe gennem favorable tilbud, der var skruet sammen på en måde, så mange måtte gå fra huset igen og dermed blev en belastning for den kommunale økonomi.

Haveby-tankens fallit kom til at betyde, at kommunen helt frem til efterkrigstiden fik sit *arkitektoniske udtryk* skabt af de enkelte tilflyttere på de grundplaner, som udstykkerne havde udstukket - Hvidovre blev i vid udstrækning "hjemmelavet".

For socialdemokraterne betød forløbet, at den parti-splittelse, der var startet med Nørgaards opstilling og fortsat med injuriesagen, var eskaleret ved mødet med A/S Hvidovre Udstyknings-

selskab og Winkelmann. Der var nu to befæstede fraktioner i partiet, og det fik betydning, da kommunens vækst i de kommende år blev så stor, at den voksede de socialdemokratiske politikere over hovedet. De kunne ikke styre udviklingen og havde heller ikke midler hertil, og det førte til opgør overalt i kommunen.

Men inden vi tager hul på den historie, skal lokalpressen - som indgik i forløbet – skildres.

Ikke alt var konfliktfyldt i Hvidovre som dette foto fra en sammenkomst af venner i Hvidovregade i ca. 1926 viser.
Foto: HLA 715

Lokalaviserne

6

De mange tilflyttere, der strømmede til Hvidovre i 1920erne, trak en hel "følgeindustri" med sig af håndværkere, restauratorer, vognmænd og forretningsdrivende af forskellig art. Og med det voksende befolkningstal og et lokalt erhvervsliv var der også basis for en annoncebaseret lokalavis.

Selvom samtiden sammenlignede Hvidovre med et guldgraverdistrikt, var der ikke meget guld at hente i kommunen. Hverken hos tilflytterne, der ikke havde meget at rutte med, eller erhvervslivet. Der var f.eks. 60 købmænd i Hvidovre i 1926 og med et indbyggertal på 4.500 gav det 75 mennesker pr. købmandsbutik. Sådant et kundegrundlag bliver ingen fede af. Ikke underligt at Hvidovre Handelsforening på et tidspunkt appellerede til sognerådet om at tænke sig om, når det skulle give tilladelse til oprettelse af nye forretninger.

Opgaven med at skabe lokalaviser skulle altså ske på et grundlag, hvor der ville blive hård konkurrence om de få annoncekroner. Det var heller ikke på forhånd til at sige, hvilken redaktionel linie, der ville gi´ pote. Skulle man f.eks. forholde sig politisk neutral eller ej.

Som det var tilfældet med grundejerforeningerne, sognerådspolitikerne og udstykningsselskaberne skulle lokalbladene da også

Købmandsbutik i Risbjerggaard Villaby. Foto: HLA 88/20

gennem et aggressivt forløb, hvor der røg nogle af i svinget.

Der var i 1920erne 6 lokalblade, der skrev mere eller mindre om Hvidovre og i kortere eller længere tid. Hertil kom Amts Social Demokraten og Haveboligen,[53] der begge havde en del stof om kommunen uden at være lokalaviser – Amts Social Demokraten især efter, at socialdemokraterne havde vundet kommunevalget i 1925.

Aldrig for eller siden har Hvidovre bladmæssig været så godt dækket. Lokalaviserne var:

1921 Valby Avis
1924 Valbybladet
1925 Parcellisten
1926 Hvidovre Avis
1926 Parcellisten (2. udgivelse)
1926 Hvidovrebladet
1928 Hvidovre Borgerven[54]

Når vi taler om de aviser, som alene skulle *leve* af Hvidovre, gælder det først og fremmest Hvidovre Avis, Hvidovrebladet, Hvidovre Borgerven og i mindre grad foreningsbladet Parcellisten.

Deres redaktionelle linie var forskellig, og de røg hurtigt i totterne på hinanden.

De fire blev til to

Hvidovre Avis trådte først ind på scenen og skrev selvbevidst: "Det er som bekendt ingen Hemmelighed, at Hvidovre længe – alt for længe – har savnet et eget lokalt Blad, og i erkendelse heraf er denne Avis blevet til". På det tidspunkt havde Valbybladet jo dækket Hvidovre i et par år, men for at ingen skulle være i tvivl om, hvem der havde retten til riget skrev Hvidovre Avis, at dén kun var for Hvidovre.[55].

Avisen opfattede sig selv som politisk neutral, og det betod hug til dem, som ikke var det.

Da Parcellisten udkom et par måneder efter, kunne man læse i Hvidovre Avis, at ikke nok med at det ny blads ledelse bestod af socialdemokrater, de fik også bladet trykt udenfor kommunen. At Nørgaard sad i Parcellistens bestyrelse føjede intet positivt til sagen. Året efter fik det oveni at vide, at det var uinteressant, ensidigt og kedeligt.

Kritik af socialdemokrater var naturligvis en delikat sag i en kommune, der overvejende bestod af socialdemokratiske tilflyttere, så Hvidovre Avis afbalancerede kritikken med gode forskræp og referater fra deres arrangementer – som annonceringen af festen,

PARCELLISTEN

Medlemsblad for Parcel-, Grundejer-, Sports-, o. a. Foreninger

i Hvidovre og Omegn.

NR. 15. HVIDOVRE, DEN 10. DECEMBER 1927. 2. AARG.

Stranden.

NORDOSTEN river og rusker i de blad-løse Popler og Birke i Haven.

En Vindhæskrog larmer udenfor Vinduet med en hjærd og kold Humren.

Ude i Kalvebroderne bugger en Skonnert for begge sine Ankere. Dens natlige Lanterne dirrer tungt op og ned — op og ned.

Den sidste Tids Frost havde lagt et lyndt Isdag over det grunde Vand, næsten helt op til Rænden. Saa kom denne Storm, og dens Følgesvend brød det sprøde Isdække og sendte Isflagerne som tynde Glas ind mod Kysten, hvor de laa i Dønningerne og klingrede som Klokker og brødes isonder og gnavede paa Tagrørets helt vasne Straa, saa de vajende Fjerbuske surrede og skalvede.

Intet kan holde Nordoststormen ude. Den trænger gennem alt og alle.

Men saa mindes man....

Det er Vinter.

Det er Mørketid.

Det er Ulvd.

En Dag i Marts, da Vaaren knapt nok var begyndt at grøde.

Langs Vejen ud mod de yderste Enge staar Slaaentjørnet tæt og stivtornet sikker. Men Foraarets allerførste Mildhed har lagt det de stive Grene knoppes med Tusinder af Blomsterknopper som en Anelse af Hvidt. De venter kun paa det første varme Solskin for at slå springe ud.

Og over Marker, der endnu ligger med frosne Plovfurer og fjordgammelt Straa, leger Topfærkerne deres yndefulde Parringslege der fortsættes, naar de er dalet ned til Jorden, hvor da Hannen leger den letteste Mennid for sin Hjertensdame.

Hvad gør det saa, at Blæsten svirler os ind i Ojnene....

Eller synger, naar Engene i Solens Syn ligger saa mosli sole Del hvor selv de smarte de Jordskokkander vanskeligt har kunnet skjøre de sure og sidr Jorder, er een vældig gildende Koncert af alle Himlens Fugle.

Engene. Gennem gror igennem det vintergule Græs og Tagrørene, der ligner knaldbrune Pander, som sidder over sidste Aars Nederlag, synker stille i Bund i de lavvandede Sumpe og Kær, der strækker sig gennem Engene.

I de utallige Vandhuller her udover Engene spejler Sølghimlene de drivende lavtle Skyer, og er Himlen i Ny og Nu klar, staar Vandet med en skarp, metalblaa Farve, der kun svagt lader Bundens jernrode Sand skimte igennem.

I det grønne Flojlstæppe, der lidt efter lidt breder sig over alle Engene, skinner Engelskgræssets rødlilla Stjerner i tætte Klynger.

Vibenne slaar deres Kast over Enø Hovede, kuldegler, men stryger i næste Nu med et skærende Skrig hen over Een.

Ænder — Ryler — Ralben — overalt i Luften, paa Engen og i Børholmene:...

Det er Forsarets Tid.

Det er Fornerelsens Tid.

Saa kommer Sommeren, der — sammenlignet med Forsarets yderste Mangfoldighed — nærmest er uden Liv.

Man vesederer.

Forsarets store Relagelse er forbi. Slægten har gjort sin Pligt — hvide Dyr og Planter har vundet mangfoldige og har gjort deres til at oplyde Jorden.

Men en Aften hen paa Efteraaret bygger Tangens Tusmørd sig klamt over Engene.

Udover Søen ses intet uden den grue, ulemplige Tangedis og hores intet andet end den fjerne Klokkebøjes melankolske Varsling.

De yderste Pakkasse Rædsler slores forsvundne og glider ind i Tangens skærmende Glemsel.

I Tagrørskovene rusler og pusler Vinden og faar en forskrømt And til at lette og ha-

stigt søge Redning hinsides Strandens Brænnie — ude paa det aabne Vand.

Fjernt fra glammer en Hund.

Men paa Engene sænker sig den store Stilhed, der er Forløberen for Vinteren.

Det er Afskedens Tid.

Det er Bortrejsens Tid.

Indtil Vinteren nu jager sin Nordost og sin Is ind over Engene.

Det evige Kredsløb er sluttet, og det evige Kredsløb begynder igen — uden Standsning, uden forjaget Hasten af Sted.

Kun Menneskene kan aldrig faa Tiden til at slaa til. De jager sig dødtrætte.

I Stranakanden udenfor Haven raaber en And. Og en anden svarer — længere borte.

Vinteren har ikke knoegtet dem.

Trods alt.

Deres Instinkter siger dem, at der kommer et nyt Forsar.

Og Menneskel tager Lære af dem.

Fr. Hansen-Georgsen.

hvor der var salutskydning, sang af sangkoret af 1925, foredrag af kredsens folketingskandidat og til slut bal med lykkesedler, hvor man kunne vinde alt fra en radiotelefon til en kammerpotte. "Behøver vi at tilføje, at denne Fest nok skal blive en altoverskyggende Succes? Vi tør paastaa, at Arrangementet er eminent og anbefaler naturligvis Festen paa det mest energiske".[56]

Parcellisten udkom med et provenummer i marts 1925 og med en rigtig udgave senere på året fra juni til september, hvor efter den gik ind. Året efter genudkom den fra juli og fremefter.[57]

Dens primære mål var at fremme parcelsagen, men den dækkede også foreningslivet i kommunen bredt og fungerede reelt som en lokalavis. Bladet opfattede sig selv som mere uafhængig end konkurrenterne. Det havde f.eks. ingen skjult bagmand som Valbybladet og var ikke i lommen på annoncørerne, som bladet mente, at Hvidovre Avis og Hvidovrebladet var.

Niels Madsen startede som journalist på Hvidovrebladet og fortsatte som den ene af to redaktører på Hvidovre-avis, da den og Hvidovrebladet blev sammenlagt i 1928. Senere overtog han bladet, som har været i familieeje siden. I den her behandlede periode var han erklæret socialdemokrat, men blev under krigen valgt til sognerådet på den konservative liste. Hvidovre Avis har adressemæssigt ført en omtumlet tilværelse. Udgangspunktet var Risbjerggaards Allé 6, hvorfra avisen efter krigen flyttede til Hvidovregade 51. Frem til i dag har bladet haft 4 forskellige adresser på Hvidovrevej.
Foto: HLA 118

Parcellisten klarede sig nu ikke længe uden annoncer, og Hvidovre Avis var der naturligvis øjeblikkelig med spaltevis af ironi, da annoncerne begyndte at komme. I øvrigt havde Parcellisten svært ved at klare sig i kampen om reklamerne og beskyldte en overgang Handelsforeningen for at have iværksat en boykot mod bladet. Handelsforeningen afviste med en henvisning til, at annonceringen i bladet var for dyr.

Da to socialdemokratiske politikere kom op at toppes, foregik det ikke via indlæg i én enkel avis, men gennem to aviser, og dermed kom skænderiet også til at handle om Parcellisten mod Hvidovre Avis.

Hvidovrebladet var det lokalblad, "der var mest gift med Sognerådet"[58], blev der sagt på et borgermøde, og det var rigtigt. Redaktøren[59] var medlem af Socialdemokratiets bestyrelse, og i Hvidovrebladet kunne man stode på linier som disse: "Til Arbejdere og andre, der er besjælet af Socialismens Idé, vil vi sige, at det vi i Øjeblikket trænger til indenfor vore Rækker, det er Sammenhold og atter Sammenhold. Det er den store Arbejderklasses eneste Loftestang."[60]

Hvidovrebladet opfattede ikke Hvidovre Avis som neutral, men skrev om bladet i en rutebilsag, at det "åbenlyst stottede Kapitalisterne i deres bestræbelser for at udsuge den arbejdende Befolkning i Kommunen,"[61] og da en politikers drikkevaner en

Hvidovre Avis og Parcellisten

„Parcellisten" er nu endelig efter svære og smertefulde Fødselsveer opstaaet med et Program og Løfter , som, hvis de kunne gennemføres, var al Ære og Respekt værd, men lad os se lidt paa dem.

„Parcellisten" vil samle Parcelejerne til et fælles Værn om deres Interesser, javel, en glimrende Tanke, men der støder vi straks paa Navnet Nørgaard. Efter Centralforeningens Kæmpefiasko og Undergang var alle sikkert enige om, at de Mænd, der havde ført Foreningen ud i dette skandaløse Kaos, for stedse var døde indenfor Parcelbevægelsen, og især efter Bestyrelsens Forsøg paa at vælte sit økonomiske Ansvar over paa de menige, i forvejen haardt belastede Parcelejere. Forvalter Nørgaard var som bekendt Medlem af denne Bestyrelse.

Ser vi lidt nøjere paa „Parcellistens" Redaktion og Tillidsmænd, ser man, at de alle tilhører samme politiske Parti. Hvorledes vil en ensfarvet Styrelse kunne virke samlende paa hele Befolkningen i Hvidovre? Der findes da som bekendt flere politiske Partier herude. Det ved Parcellisten maaske ikke, men en saadan bunden Redaktion vil altid virke hæmmende paa det frie Ord.

„Hvidovre Avis" er ikke bundet til nogen eller noget, vi vil altid sige vor Mening om Tingene, ligegyldig til hvilken Side, vor Kritik rammer.

„Parcellisten" har faaet ondt af vore Annoncer. Vi lægger sandelig ikke Skjul paa, at „Hvidovre Avis" er det eneste og rigtige Annonce-Organ for Hvidovre og Omegn, og at det trods alt vil vedblive med at være det.

„Parcellisten" vil efter eget Udsagn ikke gøre i Annoncer; men allerede i Nr. 2 har der indsneget sig et Opraab „Avertér i „Parcellisten".

Dette viser allerede et Fingerpeg i den Retning, som jeg erfaringsmæssig ved „Parcellisten" for at leve, til sidst maa slaa ind paa. Abonnement og Aktier er ikke nok til at holde den gaaende, jeg mindes et Ordsprog „Store Ord og fedt Flæsk"

At „Parcellisten" bliver trykt uden for Kommunen, nævner jeg kun for Fuldstændighedens Skyld.

Niels Madsen

Uddrag fra Hvidovre Avis 30.juli 1926

overgang optog såvel Hvidovre Avis som Parcellisten, fik de at vide, at de rendte med gemen sladder. Var bladet hård ved konkurrenterne, så var det til gengæld god ved annoncørerne. Det appellerede til tilflytterne om at gøre deres indkøb hos de lokale handlende, der havde mange gode og ikke mindst billige varer. Belønningen kom i form af øget annoncering, og Parcellisten skrev, at Hvidovrebladet snobbede for handelsstanden.

Hvidovrebladet gik også aktiv ind i idrætslivet og støttede det med hele sin abonnentindtægt. Pengene gik til en fond, som bl.a. avisens redaktør N. Madsen skulle administrere.

Lokalavisen svingede således godt sammen med sit miljø, men holdt alligevel op med at udkomme i januar 1928. Få måneder efter blev det sammenlagt med Hvidovre Avis. Redaktør N. Madsen fra Hvidovrebladet var med i processen og skabte dermed begyndelsen til familien Madsens ejerskab af Hvidovre Avis.

Endelig var der *Hvidovre Borgerven*, der udkom første og eneste gang d. 21. december 1928. Redaktøren hed Ewald Wikstrøm, og han ville arbejde for "sunde og velordnede forhold i kommunen", men fik altså ikke megen mulighed herfor.

De to blev til en

Valbybladet og Valby Avis blev sammensluttet i april 1925. Hermed grundlagde Winkelmann et familieforetagende, der holdt frem til 1. januar 2001, hvor avisen blev overtaget af Berlingske Tidende.

Valbybladet mente selv at have været en af pionererne på lokalbladsområdet. Det havde haft Villabyernes Blad i Gentofte[62] som forbillede, og tilsammen skulle de to have skabt modellen for, hvordan et Distriktsblad skal være.

Det er nu ikke rigtigt. Som det er vist, var Valbybladet i denne periode først og fremmest et kampagneblad for nogle udstykkere, hvortil kommer, at Valby Avis helt er fraværende i analysen.[63]

Som Valbybladet støttede Valby Avis tilflytterne i Hvidovre, men de to blade kunne gøre det på forskellig vis.

Valbybladet havde som tidligere nævnt en forfatter som redaktør, der hyldede havebyen og satte den op mod en "knastet Tilværelse" i storbyen, hvor man levede "som Fanger i en Fængselsgaard". I forstaden havde man mulighed for at "vende tilbage til det sunde og naturlige Liv, som Slægterne er fordrevet fra og aldrig har kunnet glemme."[64]

Valby Avis´ rim-mager, Jens Ballerød, kunne ind imellem øve hærværk mod sådan idyllisering af det svundne, og han kunne det med en hjemmelavet bogstavering som i dette uddrag af et digt om barndomshjemmet:

Her staar jeg hved min Fadders Hus
Og skuer på hans Ko-er
I tagt med Barndomsminderne
Mit frosne Hjærte to-er

Jeg vogset op blandt Halm og Ho
Og Torv og Hons og Kalle
Jeg fiskede i dyben So
Og fik mig mangen en Skalle[65]

Havde lokalbladene hvert deres særpræg, så gjaldt det modsatte også. De havde også en række tidstypiske træk til fælles og et indhold, der er *fremmed* for dagens distriksblade.

Vittigheder og rim

En amerikaner er på besøg i Australien. Da han ser en kreaturhjord spørger han sin vært: "Hvad er det for nogle Dyr ?"

"Græskreaturer", svarer australieren.

"I Amerika har vi dem dobbelt så store", siger amerikaneren.

"Hvad er det for nogle", spørger han kort efter, da de passerer en Faarehjord.

"Faar" lyder Svaret.

"Naa, jeg troede det var Kaniner."

Pludselig hopper der tre kænguruer forbi, og amerikaneren udbryder, denne gang virkelig forbavset: "Hvad var det."

"Græshopper", svarede australieren

Sådanne historier kunne man stode på i datidens lokalblade, hvor vittigheder var en typisk del af det at være lokalavis.

"Beder I Bordbon hos jer?"

"Jo da. I gaar sagde min far: Du milde Gud! Skal det være en Bof."

Der kunne også indgå lokalt kendte navne i vittighederne som i denne her med Møller - det var ham med enkens penge:

"Jeg haaber, De vil danse med mig i Aften Hr. Møller."

"Ja, naturligvis. Jeg er da ikke kommet udelukkende for min Fornøjelses Skyld."

Men det er ikke kun vittighederne i datidens lokalaviser, der får dem at virke så anderledes sammenlignet med nutidens distriktsblade. Der er andet og mere.

Ludvig Holberg mente, at livet var for kort til rim. Han syntes, at de mere lød som papegøjesnak end som fornuftige menneskers tale, og så mente oplysningsmanden, at rimet fjernede opmærksomheden fra indholdet.

Det var lokalaviserne uenige i. Meget endda. De tillagde rimede

vers så stor betydning, at de ligefrem blev bragt på *forsiden*, og inde i bladene var der et mylder af dem.

At vers havde en stor social resonans i kommunen, er der ingen tvivl om. Datidens arbejdere var et sangglad folkefærd med en stor sangskat, der bidrog og havde bidraget til klassens skabelse og selvforståelse. Og der var stolthed knyttet til sangglæden, som det fremgår af f.eks. dette citat fra et radioforedrag i 1927: "Man var klar over, at til at føre Arbejderbevægelsen frem, maatte der også være Sangkor, udgaaet af denne Bevægelse, og der er ingen tvivl om, at Korsagnen har en stor del af Æren i, at den danske Arbejder staar paa et saa højt Stade, baade organisatorisk og kulturelt set."[66]

I Hvidovre faldt tilflytternes magtovertagelse i 1925 sammen med dannelsen af et sangkor, som det fremgår af indledningen. Sangkoret kom meget passende til at hedde: "1925".

Arbejdersangforeningerne fik i øvrigt et kærlig-ironisk eftermæle i Storm P.s skildring af "Sangforeningen Morgenrøden", hvor der på foreningens årlige skovtur *kun* måtte udleveres to pilsnere pr. mand pr. kvarter, og hvor kvinderne skulle gå foran og i det hele taget holde sig baggrunden, "fordi de ser så forskellige ud". Det gør de i øvrigt stadigvæk, men de holder sig ikke længere i baggrunden og slet ikke i Hvidovre.

Sangkoret 1925

Sportsmændene og Sangerne fra Hvidovre havde som forventet samlet saa mange Deltagere, som der endnu ikke før har været samlet til nogen Festlighed.

Arrangementerne var da ogsaa fuldt ud paa Højde med, hvad der før har været præsenteret af disse to Foreninger. Der var mødt ca. 7-800 Deltagere, hvoraf 250 var maskerede, og der var mange smukke og morsomme Dragter imellem.

Af de mange gode Paafund skal i første Række nævnes et Optog arrangeret af Sangkoret 1925, i hvilket alle vore Sangere deltog maskerede som Landstrygere, de afsang en Del glimrende Sange, der gjorde stormende Lykke.

Festlighederne sluttede kl. 5 og gav det største Overskud, som nogen Fest endnu har givet.

Uddrag fra Hvidovre Avis fastelavn 1927

Ved festlige lejligheder gjorde tilflytterne selv rim. De havde derfor forudsætninger for at vurdere en rimsmed, der virkelig kunne give versefodderne ben at gå på, ligesom de kunne levere et indforstået grin til de helt umulige rim.

Et digt om badelivets lyksaligheder ved Kalveboderne kunne f.eks. se sådan ud:

Valdemar F.A. Helmer Grand (f. 1898) socialdemokrat, initiativtager til dannelse af sangkoret "1925". Foto: HLA 145

I Strandvang trives et Badeliv
Som osse kan kaldes Vadeliv

At gaa i Vandet fra Strandvang er til stor Fornojelse
Og en Gang imellem dog til endnu storre Bemojelse [67]

Vers og rim var også brugbare i politisk sammenhæng, som det var tilfældet ved valgkampen til sognerådet i marts 1929. Det følgende eksempel lever ubesværet op til Holbergs karakteristik: "thi disse riimrige Vers ere af den Beskaffenhed, at man dermed fast kan forgive Rotter"[68]:

Hver Hvidovre-Borger paa Valgets Dag
Skal sit Lod i Vægtskaalen lægge
Og hver, der vil Slovhed vække
Toner den Dag det reneste Flag
Lad os Stemmer i Hundredevis se
Paa Liste B - Liste B - Liste B

Versets form var også slidstærkt nok til de reklamer, som de handlende brugte i forsøget på at rime sig til en øget omsætning. De fleste reklamer var naturligvis traditionelle og lige ud af landevejen som skomagerens: "Nye Bunde sættes i gammelt Overlæder", men det var ikke ualmindeligt med lidt rim a la: Hvis Taget lækker / saa ring til Becker" eller: "Det er lige meget hvad det koster / bare det er fra Moster".

Ind imellem havde rimene et element af opvisning, som i denne lille T-historie af stavrim fra 1926: Tidlig Tirsdag tog to trivelige Tanter til Thisted. Turen tog Tid, thi Toget tog tre Timer til Turen. Tanterne tog til Thisted Turisthotel ... osv.

Alt i alt blev verset tillagt så stor betydning, at nogle af bladene havde deres egen poet. Det gjaldt f.eks. Valbybladet, der bl.a. havde

Karl Graubau[69] som huspoet, og efterspørgslen var også stor nok til, at nogle rimsmede kunne levere til flere blade. Arnold Hending[70] f.eks., skrev både i Hvidovre Avis og Valbybladet, og når året sang på sit sidste vers, var han der som regel med et digt a la dette:

Nu visner det saa viden om
Nu rejses morkets Alter

Og Skoven er en fattig Mand
Der svøber sig i Pjalter[71]

Selvom poeterne var lokalt forankrede, kom der ikke en ny form for forstadspoesi ud af dem. Digtene faldt snarere i forlængelse af en forladt national tradition, og ofte var der mere natur i digtene end i lokaliteten. Der var f.eks. ikke megen skov i Hvidovre. Til gengæld var der mange fattige mænd, og man kunne sige, at Arnold Hending bidrog til traditionen ved at ligne efterårsskoven med en fattig mand i pjalter.

Naturens *overgangssituationer* var overhovedet noget, de lokale poeter tændte på, og dermed var de på et symbolsk plan tæt på et centralt tema i Hvidovre og i tilflytteres liv. Det følgende digt af Hending kan med lidt god vilje ses som et urbaniseringstema forklædt som natur. Tilflytterne var jo ankommet til noget, men de var også brudt op og havde mistet noget:

Tungsindige November
Med Duft af Død og Muld
Og hvor den store Afsked
Er skøn og underfuld
Og alle Hjerter fyldes
Af blid Vemodighed
Vi ejer for at miste
Det bedste, som vi ved[72]

Føljetoner, satire og referater

Et andet litterært element i datidens lokalavis var *føljetonen*. Nogle gange havde redaktøren en litterær åre, som det var tilfældet i Valbybladet, hvor Aage Brodersens meget roste arbejderroman "Frandsen" blev bragt som føljeton. [73] I Parcellisten var det redaktør Johs. Ubbesen, der var leveringsdygtig med bl.a. "Kampen for Hjemmet". Hvidovre Avis bragte føljetoner uden forfatterangivelse, men også fortløbende historier som "Juveltyveri og Kærlighed" af Oskar V. Bertelsen[74]

En af lokalavisens helt centrale opgaver var *referatet* fra diverse

foreningers arrangementer og generalforsamlinger, og der var mange af dem. Alene af grundejerforeninger var der omkring 30 i slutningen af 1920erne. Hertil kom en skytte-, en idræts- og en propforening, en sejl- og en spejderklub m.fl. Og centralt stod naturligvis referaterne fra sognerådsmoderne.

Tonen i referaterne var ofte litterær og kunne pege på al det *rum* og *vejr*, der var i Hvidovre – og bølgende kornmarker. Her et åbningsbillede i Hvidovre Avis fra en socialdemokratisk sommerfest: "En sagte Brise strøg i Søndags over Hvidovres bølgende Kornmarker og grønne Haver, mens Julisolen sendte sine varme Stråler ned fra en Blå skyfri Himmel".

Om Risbjerggaard skrev Valby Avis: "Hvem husker endnu ikke Risbjerggaard med sine mægtige Jordarealer. Slægt efter Slægt vendte her med Ploven den sorte duftende Muld, og Aar efter Aar bølgede de kornrige Marker for den friske Sensommervind."

I Parcellisten blev begyndelsen til en skyttefest skildret sådan: "Den 15. April oprandt med smilende Sol, der i nogen Grad mildnede de kolde Vindpust fra Nordost. Ud paa Formiddagen puslede smaa, truende Sneskyer frem paa Himlen, de formaaede dog kun for en Stund at virke generende. Solen blev den absolutte Sejrherre".

Satiren havde også gode kår. Valbybladet havde et par gennemgående Storm P-agtige figurer, der kastede et skævt lys på lokalsamfundet.(se også s. og s ...) Den ene var Sørensen, der i sin pensionisttilværelse havde god tid og altid kom rendende efter Gadekær med de sidste nyheder: "Gadekær! Gadekær!" råbte gamle Pensionist Sorensen, der kom halsende efter mig i Langgade. "Vil du ha´ en Kronik Skandalosium til den ærede Njuspæpper, Valby Skulderblad". Det vil Gadekær om regel godt, og han lagde øre til mange utrolige ting så som høsten i sommeren 1926, hvor "D´I Irr. Kornopdrættere" i Hvidovre havde en helt usædvanlig heldig hånd: "Ja, De vil næppe tro mig Gadekær, naar jeg siger dem, at jeg saa en Hvedemark ude i Hvidovre. Hvor der hang store Kryddere på aksene".[75]

I Hvidovre Avis kunne man støde på Jazz-Hansen, der kunne "sove paa en Kridtstreg." Han var ikke pensionist men arbejdsløs og havde det "idyllisk". "Forstaar du, dette her mæ a være Sæsonarbajer og sælge Grantræer i December og Emblemer 5. Juni foran Søndermarken, den er ikke te a ujholde. Man bliver pompos træt i Leddene."

Både *vittigheden*, *digtet*, *føljetonen* og *den satiriske figur* er siden forsvundet ud af lokalaviserne. På samme måde er det gået med *referatet* og lokalbladenes rolle som sekretær for offentligheden på diverse foreningers generalforsamlinger og ved kommunalbestyrelses-

moder. Som lokal-poeten sagde:

"Forstummet er i skoven
den lille Sangfugls Sang
som os i Sommertiden
har frydet mangen Gang".[76]

Gruppen spalter

7

Dem ovre på den anden side er dine modstandere -
dine fjender er på din side.
Talemåde i Det Britiske Underhus

Lordag d. 21. maj 1927 arrangerede socialdemokraterne protestmode på Frihedskroen. Formålet var at ændre skatterne. De var et vigtigt tema for tilflytterne, og der modte 300 op. Nu skulle valgsejren kapitaliseres og byrderne omfordeles i Hvidovre.

Det socialdemokratiske sogneråd bestemte godt nok skatteprocenten, og dens fordeling på indkomst, jord og ejendom, men det havde ikke kontrol over de to vurderingsmænd, der vurderede ejendommene i Hvidovre. De var udnævnt af det forrige sogneråd for en 6-årig periode, og gennem dem havde oppositionen kontrol over en del af den socialdemokratiske skattepolitik. Det skulle der nu gores noget ved.

I foråret 1926 var den lovpligtige vurdering af ejendomsskylden blevet gennemfort, og det var på hoje tid. Kommunens voldsomme ekspansion og det gamle sogneråds modvilje mod tilflytterne havde betydet, at der var huse helt tilbage fra 1922, der først var blevet vurderet i 1926.

I 1925 havde grundejerforeningen Strandvang været i indenrigsministeriet for at klage over vurderingerne, og i eftersommeren 1926 havde der været noget skriveri i lokalpressen om, at de virkede uretfærdige. I oktober 1926 havde Nørgaard fået nedsat et udvalg, der skulle forhandle med skyldnerrådet om – som det hed – "at frembringe en mere retfærdig og ensartet Vurdering af Ejendomsskyld."[77] Protestmodet på Frihedskroen faldt i forlængelse heraf.

De to borgerlige vurderingsmænd – Kr. Stricker og Vennike – var også inviteret og modte frem. De stillede sig tilsyneladende imodekommende og erklærede sig villige til at svare på relevante sporgsmål, men deres holdning var, at der ikke var meget at protestere over. Der var ikke den store forskel på de nuværende og de forhenværende vurderinger. Enkelte grunde ved stranden var sat ned, da de nærmest var vandhuller, medens andre længere oppe var steget en smule. Stricker ville dog ikke udelukke, at der var begået enkelte fejl. De kunne hænge sammen med, at det socialdemokratiske sogneråd ikke havde forsynet alle grunde med matrikelnumre. Men vigtigt var det faktum, at de to ikke bare vurderede ud i den blå luft, men var underlagt loven.

Alt det interesserede ikke sognerådsformand Carl Nielsen synderligt. Han ville have bønderne, gartnerne og spekulanterne

til at spytte mere i kommunekassen. Arbejderne kunne ikke længere klare de skattemæssige byrder og ville blive drevet fra hus og hjem, hvis der ikke blev gjort noget. Det bedste ville være, hvis de to vurderingsmænd trak sig, så andre og mere arbejdervenlige kræfter kunne komme til.

Norgaard bakkede sin formand op og sagde, at jordslagterne – som han kaldte spekulanterne – skulle beskattes kraftigere. Det var et populært forslag og ville give penge i kassen, da op mod halvdelen af jorden i kommunen stadig lå hen og bare ventede på yderligere prisstigninger.

Jersie var dirigent på mødet og havde ind imellem svært ved at styre forsamlingen. Talerne blev ustandselig afbrudt af tilråb fra salen, og partikammeraten, Løvenskjold Møller, måtte f.eks. irettesættes, da han påstod, at vurderingerne var et resultat af for mange gode frokoster.

Gode frokoster eller ej, så undrede de to vurderingsmænd sig over, at skatterne var steget i Hvidovre, når de var faldet i Rødovre. Det undrede også en handelsgartner. Han foreslog en resolution, der opfordrede det socialdemokratiske sogneråd til sparsommelighed, men forslaget fik ingen gang på jorden. I stedet gik flertallet ind for en resolution til sognerådet, der sagde, at vurderingerne i kommunen var uretfærdige.

Under diskussionen havde den ene vurderingsmand sagt, at "onde Tunger paastod, at Amtet ikke havde godkendt" kommunens budget. [78] Påstanden stod og dirrede i luften og fik ingen kommentarer, men den skulle vise sig at blive aftenens vigtigste indlæg.

Berlingske Tidende refererede i øvrigt mødet et par dage efter

Café Dansborg åbnede i 1919 på Gl. Køge Landevej og blev året efter omdøbt til Frihedskroen, som eksisterede frem til 1929, hvor den blev nedrevet i forbindelse med Gl. Køge Landevejs udvidelse. I 1929 blev en ny kro under samme navn opført lidt østligt for den nedrevne.
Foto af Frihedskroen 1920.
Foto: HLA 100

og havde samtidig nået at indhente en udtalelse fra en vurderingsmand i Glostrup. Han mente, at vurderingerne i Hvidovre var retfærdige - man kunne ikke lægge mere på gårdene, og parcelhusene var ikke for højt sat, det var snarere omvendt.

Niels Kristian Stricker (f. 1858) borgerligt sognerådsmedlem 1909-13, sognerådsformand 1912-13, sognefoged 1922-35, vurderingsmand 1918-30. Stricker stammede fra Marbjerg på Sjælland. Ejede gården Eriksminde Hvidovregade 89. Foto: HL-1 177

Hvidovre Sogns Grundejerforening mobiliserer

De større hus- og jordejere kunne naturligvis genkende et angreb på deres pengepung, når de så det – det var tid til at tromme de borgerlige tropper sammen. Syv dage efter mødte de talstærkt op til en ekstraordinær generalforsamling på Frihedskroen. Da mødet var færdig havde, 72 talere haft ordet, og et slidstærkt tema var introduceret til offentligt brug. Hvidovre Sogns Grundejerforening stod for arrangementet, og foreningen planlagde og koordinerede de kommende stormløb på det socialdemokratiske sogneråd.

Generalforsamlingen leverede flere eksempler på grov uorden i den kommunale administration af skattesager. Nogle havde, her to år efter indbetalt skat, stadig ikke fået en kvittering, andre var blevet opkrævet to gange for den samme skat. En enkelt havde haft besøg af kongens foged, selvom vedkommende havde en gyldig skattekvittering, og nogle var overhovedet ikke blevet opkrævet. Ikke underligt, at en taler var noget skeptisk overfor den orden, der herskede i administrationen.

Utilfredsheden blev ikke mindre af, at der oven i dette rod, var kommet en skattestigning fordelt med 1% på indkomsten og 7% på ejendommene.

Årsagen til skattestigningerne skyldtes naturligvis voksende udgifter i forbindelse med de mange tilflyttere – fra 1924 til 27 var indbyggertallet vokset fra ca. 3.000 til over 5.000. Flere af talerne lagde i øvrigt en del af skylden for de stigende udgifter på A/S Hvidovre Udstykningsselskab, der via fristende reklamer lokkede folk til at købe Phønixhuse, hvorefter kommunen hang på køberne, når de ikke kunne klare afdragene.

Men først og fremmest koncentrerede de fremmødte sig om en resolution til sognerådet om "snarest mulig at fremskaffe de reviderede Regnskaber for de sidste Regnskabsaar og bringe

Otto Jensen (f. 1888) borgerligt sognerådsmedlem fra 1921-29. Han var lods med adresse i Lodshuset for enden af Lodsvej i den sydlige del af kommunen.
Otto Jensen var en af de drivende kræfter i opgøret med den socialdemokratiske del af sognerådet.
Foto: HLA 118/2

Regnskaberne til offentlig Kendskab".

Om Amtet havde godkendt regnskabet eller ej blev ikke afklaret.

Dagbladet København spurgte efterfølgende sognerådsformanden, hvorfor kommuneregnskabet ikke var færdigt og fik at vide, at man ikke havde kunnet nå det. Til gengæld var "det første af de tre Aars Regnskaber snart afsluttet".[79]

Offentligt protestmøde

10 dage efter arrangerede Hvidovre Sogns Grundejerforening igen et møde. Denne gang et protestmøde ikke kun for grundejerforeningens medlemmer men for alle borgere i kommunen og med de ansvarlige politikere på podiet.

Sognerådsformanden blev naturligvis spurgt om, hvor kommuneregnskabet blev af, men i stedet for at svare udbredte han sig om arven fra det forrige sogneråd. Han dvælede ved det budget, han havde overtaget og de problemer, det havde givet ham. Budgettet havde været for lavt sat, og han kom også ind på den arbejdsbyrde, han havde. Modsat det forrige sogneråd arbejdede *han* ikke kun om aftenen og måtte i øvrigt udføre sit arbejde med et helt utilstrækkeligt personale. Alt dette var rigtigt, men havde jo ikke noget med sagen at gøre.

Heller ikke Nørgaard kommenterede det manglende kommuneregnskab, men han oplyste dog, at det kunne foreligge i løbet af en måneds tid.

Tavsheden om kommunens økonomiske tilstand begyndte at blive talende, og endnu en gang var det uklart, om amtet havde godkendt kommunens regnskab eller ej.

Mødet var så godt besøgt, at der ikke var plads til alle fremmødte, og det sluttede som de forrige med en resolution til sognerådet: "Forsamlingen udtaler sin Misbilligelse med de høje Skatter og den langsomme Gang i Administrationen".[80]

Efterfølgende fik kommunen igen besøg af en Københavneravis. Dagens Nyheder interviewede formanden for den borgerlige partiforening, der meget rigtigt sagde, at mødet ikke havde givet nogen afklaring. Han oplyste samtidig, at der var overvejelser om at få Hvidovre lagt ind under København, så kommunen kunne få ordnede forhold.

Amtsrådet handler

Det var ikke kun på protestmøder og i medierne, at kommuneregnskabet blev taget op til behandling. Amtsrådet - der ifølge kommunallovgivningen havde tilsynspligt med kommunerne - havde allerede i februar 1926 været i stærk tvivlom kvaliteten af det socialdemokratiske sogneråds budget, men besluttede alligevel at godkende det. Ved årets udløb havde budgettet igen været oppe at vende, men en beslutning var indtil videre stillet i bero.

Efter et møde med Hvidovre i marts 1927 måtte amtsrådet konkludere, at "Kommunens Administration, navnlig paa grund af manglende Sagkundskab og utilstrækkelig kyndig Medhjælp lod meget tilbage at ønske".[81]

Amtsrådet krævede, at Hvidovre fik en professionel revisor til at bringe orden i sine regnskaber. Det skete, og i sommerens løb gik han i gang med arbejdet.

Indenrigsministeriet havde også beskæftiget sig med sagen, men nøjedes i første omgang med – efter samråd med Amts- og Sognerådsforeningerne – at udsende et cirkulære der indskærpede, at alle sognerådsmedlemmer havde pligt til "at udøve kontrol og sikre sig, at der sker en regelmæssig gennemgang af Kassebogen og Kassen bliver afstemt med denne".[82] Og så oplyste indenrigsministeren i øvrigt, at der var sat et arbejde i gang, der skulle udmunde i et nyt regelsæt for landkommuner med bymæssig bebyggelse - datidens betegnelser for en forstad.

En knusende dom over Sogneraadet

Sagfører Graff, som er Formand for Amtsraadets Økonomiudvalg, tog derefter Ordet og udtalte, at Amtsraadet nok havde mærket, at man her i Sogneraadet ikke var sin Opgave voksen, idet flere Skrivelser fra Amtet ikke blev besvaret ligesom heller ikke Opringninger til Kontoret og forskellige Forespørgsler blev besvaret, og Refusioner til København ikke betalte.

Amtsraadet tog da ud paa Kommunekontoret for at se, hvorledes Sagerne stod til, og man kom til det Resultat, at ingensomhelst overhovedet forstod noget som helst, ingen havde Begreb om det, de havde med at gøre.

Amtsraadet havde derefter fundet det nødvendigt, at lade revidere og ansatte de to Revisorer Andersen og Plessner, hvilket er to meget paalidelige og dygtige Revisorer, som nok skal komme til Bunds i Uordenen.

Uddrag fra Hvidovre Avis 18. 11. 1927

På det borgerlige protestmode i begyndelsen af juni havde Nørgaard lovet, at der ville komme et revideret kommuneregnskab i løbet af en måneds tid. Men juni og juli gik uden, at der skete noget. Og august kom og forsvandt og september med. Stadig ikke noget regnskab. Stadig tavshed.

Tre uger inde i oktober slap tålmodigheden op. Først holdt Sammenslutningen af Parcelforeninger i Hvidovre et møde, der efterlyste regnskabet. Dermed var socialdemokratiets egne vælgere på banen. De to politisk valgte kommune-revisorer begyndte også at blive betænkelige ved den megen offentlige røre og bad amtet om at få præciseret deres kompetence og styrket deres stilling overfor kommunen, dvs. partifællerne i forbindelse med en revision.

Da måneden var ved at løbe ud, kom det andet store borgerlige protestmøde, og som om dette ikke var nok, begyndte to socialdemokratiske politikere nu at skændes i fuld offentlighed. Krisen havde sat sig igennem på de indre socialdemokratiske linier.

Knudsen versus Kudsk

Gartner Kudsk var ikke en god socialdemokrat, kunne man læse i Hvidovre Avis i august 1927. Han ødelagde arbejdet i sognerådet og undte ikke en arbejder en anstændig løn. Dertil kom, at gartneren tilhørte kredsen omkring Parcellisten, og det var ikke af det gode, hverken for det socialdemokratiske sognerådsmedlem Viktor Knudsen, der leverede kritikken, eller for Hvidovre Avis.

Viktor Knudsen var blevet valgt til sognerådet for første gang i marts 1925. Han var bryggeriarbejder, og der havde været offentlige skandaler omkring hans drikkeri. I 1926 var han mødt op til et sognerådsmøde stærkt overrislet og havde bagefter fortsat "fyldningen af Dunken"[83] på Risbjerggaard. Her havde han udgivet sig for at være politimester Harpøth og havde tilkaldt assistance fra den nærmeste politistation. Flere betjente var mødt frem, men måtte konstatere, at der – med Valbybladets ord - var tale om en "Sogneraadsberuser, der var ude at gøre Kommunen usikker".

Året efter var der igen en sognerådsberuser på fri fod, og Hvidovre Avis holdt med satanisk fryd kommunen i uvished om navnet på den formastelige. Pseudonymet Pussyfoot gik på kattepoter omkring navnet og skildrede, hvordan den godt beskænkede havde begivet "sig i skarp trav over paa Valby Politistation, hvor han fik fat i Overbetjenten. Efter at have sunget nogle Fædrelandssange, søgte han at forklare, hvor ubodelig en Uret, han havde lidt". [84] Derefter var han blevet voldelig og måtte køres på politigården.

Nu er det en gammel erfaring fra kriminalromaner, at indtil den skyldige er fundet, er alle under mistanke. Ugen efter var der da

også et indlæg i avisen, der i utvetydige vendinger krævede det socialdemokratiske sognerådsmedlem Gutfelt renset for alle anklager i Hvidovre Avis. Pussyfoot kunne lakonisk meddele, at hans artikel ikke havde handlet om Gutfelt.

I næste nummer af bladet kunne en overvagtmester i en stor artikel oplyse, at den formastelige også fungerede som censor ved det kommunale skolevæsen, og ved samme lejlighed gjorde overvagtmesteren sig nogle overordnede betragtninger om forholdet mellem sognerådsberusere og borns karakterdannelse. Men navnet på fylderisten ville han ikke ud med.

Efter en måned åbnede Hvidovre Avis så endelig for godteposen. Men først skrev bladet salvelsesfuldt om sin upolitiske rolle i Hvidovre og om sin opgave som "Revisor i det offentlige Liv". Herefter var avisen så endelig rede til at offentliggøre det længe ventede navn: Sognerådsberuseren var Viktor Knudsen.

Viktor Jens Martin Knudsen (f. 1891) socialdemokratisk sognerådsmedlem 1925-29. Knudsen var bryggeriarbejder og havde hus på Risbjerggaards Allé 28, hvor han fra 1927 drev et vaskeri i kælderen med fransk vask og strygning. Hans politiske indflydelse blev svækket af et par episoder med alkohol. I august 1927 forlod han den socialdemokratiske sognerådsgruppe, og i marts 1928 nedlagde han sit mandat i sognerådet. Foto: HLA 157

Alt dette styrkede naturligvis ikke Knudsens stilling i sognerådet. Han havde i 1926 og 1927 agiteret stærkt for at kommunen skulle have en børnehave og et alderdomshjem. Der var blevet nedsat et udvalg med Kudsk og Knudsen som medlemmer. Udvalget konstaterede hurtigt, at et alderdomshjem ikke stod lige for, da kommunen ikke havde ret mange gamle. Anderledes med en børnehave. Der blev undersøgt forskellige muligheder. Kudsk mente, at man skulle købe hovedbygningen til Hvidovregård og ombygge den. Det havde Knudsen fundet helt hen vejret. Han syntes den var for dyr og skrev under sin pressekampagne, at han "til tider kunne fristes til at tro, at Kudsk skulle have Procenter af Ejendomshandlen".[85] Købet af hovedbygningen blev ikke til noget, og på samme måde gik det med planerne om købet af en villa. Alt gik i vasken, og årsagen hed hele tiden Kudsk.

De to havde også siddet sammen i det udvalg, der skulle hjælp lysthusbeboerne med lån, så deres huse kunne blive lovliggjorte. Knudsen mente, at kommunen skulle kautionere for lånene - Kudsk modsatte sig. Han syntes ikke, det var en kommunal opgave, og der var heller ikke midler til det, hvis lånerne gik neden om og hjem - Kudsk var ikke en mand for de små i samfundet, mente Knudsen.

Og endelig var der sagen med hans plejebarn. Da Knudsen blev skilt var plejetilladelsen blevet inddraget, og sagen måtte op på flere sognerådsmøder, for han fik den igen. Kudsk havde som fattigforstander haft ansvaret på området.

I august 1927 forlod Viktor Knudsen så partiet for at gå "paa egne noget usikre Ben".[86] En kilde siger, at han blev ekskluderet på grund af druk.[87] Sin plads i sognerådet ville han ikke give fra sig, og nu skulle der tages revanche. Gennem to måneder kørte han og Hvidovre Avis løs på gartneren med en grov pressekampagne - Kudsk var ikke en god socialdemokrat. Kudsk skulle ikke genvælges.

Når Knudsen angreb Kudsk i Hvidovre Avis svarede denne i Parcellisten, og dermed kom de to lokalblade også op at toppes. Efterhånden var alle hjørner i kommunen optaget af skænderier, og der blev lukket hvad som helst ud i byen. En rimsmed skrev:

Har de hørt
at vi har mange Hunde
og næsten alle har de gjort
saa meget som de kunne.[88]

Kudsk i sit gartneri på Søstjernevej i 1920erne Foto: Søren Kudsk

På et tidspunkt i den brutale pressekampagne påstod Knudsen, at der havde været uregelmæssigheder i Kudsks embedsførelse som fattigforstander. Ikke at Kudsk selv havde haft fingrene i kassen,

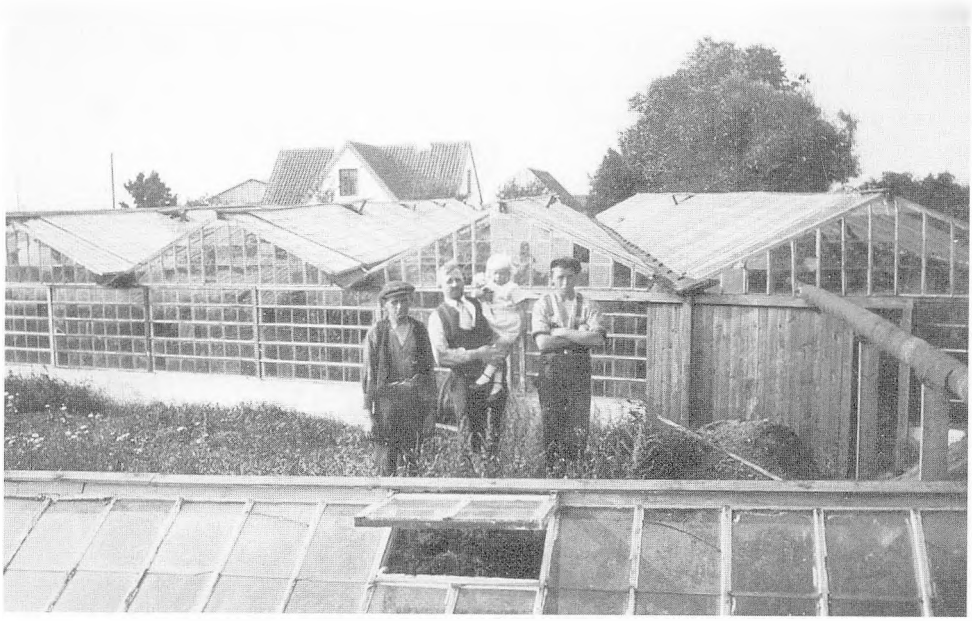

men regnskabet lod meget tilbage at ønske. Det var en alvorlig anklage, og Kudsk rykkede øjeblikkeligt ud i Parcellisten med et regnskab, der var behørigt revideret. Alligevel fulgte Knudsen sagen op på et sognerådsmøde i oktober, og fik naturligvis samme besked. Der var ikke noget at komme efter, og kampagnen ebbede ud.

Der var dem, der mente, at angrebene på Kudsk skulle aflede opmærksomheden fra kommuneregnskabet, og at Viktor Knudsen kun var en brik i det spil. Om det var rigtigt eller ej, er det naturligvis svært at sige noget sikkert om, men mærkeligt var det, at sognerådsformand Carl Nielsen ikke gik ind i et forsvar af sin forhenværende fattigforstander. Men hele sagen var tegn på, at den socialdemokratiske gruppe var mere eller mindre i opløsning.

Der cirkulerede også rygter om, at Kudsk havde fået amtet til at blande sig i kommunens anliggender. Det var nu ikke sandsynligt. Ifølge loven *skulle* amtet blande sig.

I marts 1928 trak Viktor Knudsen sig ud af lokalpolitik og koncentrerede sig om sin nye forretning med fransk vask og strygning i kælderen i den nyopførte villa på Risbjerggaards Alle 28. Da året sang på de sidste vers, optrådte han på kommunistiske møder - bl.a. på Risbjerggaard. Her kunne man høre ham fortælle, hvordan han altid var blevet holdt udenfor centrale beslutninger i sognerådet, og det som stadig pinte ham var, at Hvidovre aldrig havde fået en børnehave.

Få år efter flyttede han fra kommunen.

Viktor Knudsens suppleant i sognerådet var Lovenskjold Møller, og han trådte nu i Knudsens sted. Det bytte kom gruppen dyrt at stå – det vender vi tilbage til.

Kudsk forlader sognerådet

Kudsk var ikke en typisk socialdemokrat i datidens Hvidovre. Som selvstændig gartner og udstykker kunne man forvendte at finde ham på den borgerlige fløj. Men når han ikke som gartnerkollegerne var medlem af Den kommunale Vælgerforening, hang det sammen med hans sociale baggrund. Han stammede fra en fattig, børnerig familie i Laasby i Jylland. Faderen var pottemager og havde haft svært ved at forsørge de 8 sønner, så Chresten var kommet ud at tjene hos bønder fra sit sjette år. Det kom til at præge hans syn på verden, og bønder var noget, han hadede resten af sit liv. På rejser i sin ungdom havde han set så megen fattigdom i Europa, at han var blevet oprørt og socialt engageret. Han fik hjerte for de små i samfundet og søgte ind i Socialdemokratiet.

Angrebet fra Knudsen havde Kudsk også oplevet som et angreb fra fællerne i sognerådet. Ingen af dem havde taget offentligt til genmæle. Afstanden til den hyldest, han havde fået ved valgsejren

Christen Andersen Kudsk (1887 – 1947) socialdemokratisk medlem af sognerådet fra 1921 til januar 1929, hvor han udtrådte i protest mod sognerådsformand Carl Nielsens embedsførelse.
Kudsk stammede fra en fattig familie i Laasby i Jylland. 1911 kom han til Hvidovre, hvor han købte jord til gartneri og til udstykning.
Han var bl.a. formand for udvalget, der behandlede ansøgningerne fra A/S Hvidovre Udstykningsselskab om at få kommunal støtte til lån fra Statsboligfonden.
Foto: Søren Kudsk

på Risbjerggaard var betragtelig. Kudsk begyndte at overveje sin stilling.

Efter valget i 1925 havde han bl.a. fået posten som fattigforstander. Det var en post, hvor elendighederne stod i ko. Fattigforstanderen administrerede lovgivningen omkring enkebørnepenge, aldersrente, kommunal invaliderente og fattighjælp.

De tre første områder havde været nogenlunde til at have med at gøre, fordi udbetalingerne var regelstyrede. Anderledes med fattighjælpen. Her skulle der vurderes, og det betød at fattigforstanderen kom til at stå som en, der fordelte både hjælp og elendighed. Det var en sårbar position, og der var generelt en del uro omkring den i knaphedens Hvidovre i 1920erne. Det blev forstærket af, at udbetalingerne traditionelt skete fra forstanderens hjem, hvilket gav dem et strejf af noget privat. Ordningen blev ændret i forbindelse med kommunens vækst, og Kudsks efterfølger kom til at udbetale fattighjælpen fra kommunekontoret.

Kudsk var kun fattigforstander i lidt over et år. Elendigheden gik ham på, og han mistede en overgang helt lysten til politiske arbejde og kontaktede forbundet i København for at høre, hvad dets holdning var til, at han nedlagde sin post i sognerådet. Men forbundet overtalte ham til at blive.

Når kollegerne i sognerådet ikke forsvarede ham mod angrebene, hang det måske sammen med, at han havde klaget over dem til forbundet. Sognerådsformand Carl Nielsen og Nørgaard - hvis kandidatur til sognerådet han havde anbefalet i sin tid – havde hverken betalt skat i 1926 og 27. Det havde Viktor Knudsen i øvrigt

Sagen Gutfelt kontra Friis

„I Hvidovre Avis stod for nogen Tid siden nogle i høj grad ærekrænkende Udtalelser mod Fattigforstander Gutfelt, idet han beskyldtes for paa Flaskekroen at have udbetalt en Person 5 Kr. i Forskud paa Fattigunderstøttelsen, og da Personen havde drukket disse 5 Kr. op, yderligere havde sagt til ham, at han godt kunne faa en Daler til, hvis han ville give en Omgang. Fra Hvidovre Avis gik Meddelelsen over i mange andre Blade og vandrede Landet rundt. Da meddelelsen var ganske usand, tilbagekaldte Hvidovre Avis den, da Redaktøren blev oplyst derom, hvorefter Hr. Gutfelt anlagde Sag mod den formastelige Ophavsmand til Historien nemlig Hr. Nicolai Friis i Hvidovre. Da Hr. Friis mødte for Retten, havde han ikke skygge af Bevis for, at Historien var rigtig, og fik derfor af Dommeren forbeholdt det forkastelige i hans Optræden. Da han hørte, at der eventuelt kunne blive tale om Fængselsstraf for den grove Æresfornærmelse, blev han elendig og lod som om, han var ved at besvime.

Han forsøgte at undskylde sig med, at han havde Meddelelsen fra nogle andre.

Da det navnlig var Hr. Gutfelt om at gøre at blive renset for Beskyldningen, lod han Naade gaa for Ret overfor Hr. Friis, efter at denne havde afgivet til Retsprotokollen nedenstaaende Erklæring:

Han erkender at have handlet uansvarligt og utilbørligt overfor Sagføreren…"

Uddrag fra Hvidovre Avis 6.4.1928

heller ikke.

Det oprørte Kudsk. Godt nok var de økonomiske forhold hårde for alle, og sognerådet fik ustandselig ansøgninger om skattelettelser eller skattehenstand. Ja selv partiafdelingen havde svært ved at svare enhver sit og var en overgang blevet slettet af moderpartiet, fordi det ikke kunne klare kontingentet. Men alligevel.

Til utilfredshed med kollegerne kom så alle protesterne fra borgerne og grundejerforeningerne, amtets kritik, indenrigsministeriets cirkulære, pressens skriverier i kommunen og i København. Det hjalp heller ikke på situationen, at et medlem af oppositionen i begyndelsen af november blev nægtet adgang til at se kommunens kassebog. Det var simpelthen ulovligt. Og på et borgermøde senere på måneden havde både kredsens socialdemokratiske folketings-

medlem N.P. Nielsen og formanden for amtsrådets tilsyn, sagfører Graff, udtalt sig stærkt negativt om kommunens embedsforelse – "ingen havde begreb om det, de havde med at gøre", havde Graff sagt. På mødet kritiserede Kudsk i øvrigt sin formand for at bruge tal fra et kommuneregnskab, der endnu ikke var revideret.[89]

På et sognerådsmøde d. 5. december 1927 meddelte Kudsk, at han fralagde sig ethvert ansvar for kommunens økonomi. Han begrundede det med, at han ikke kunne acceptere, at sognerådsformanden havde udlånt penge af kommunens midler og forfalsket udpantningslisten. I Januar 1928 ansøgte han sammen med mindretallet om at få sit mandat nedlagt. Det blev imødekommet, men kun for Kudsk. I hans sted kom suppleanten købmand Jersie – det var ham fra Kirkebakken Haveby.

Med Jersies indtræden i sognerådet i februar 1928 og Lovenskjold Møllers i april var tilstanden i den socialdemokratiske gruppe blevet eksplosiv, og da sommeren kom detonerede den. Men inden vi tager fat på det, så lad os forlade denne voksenverden et kapitels tid og se 1920ernes Hvidovre fra barnehøjde.

1920erne i barnehøjde

8

1920erne var en hård tid for de fleste tilflyttere. Der var stor arbejdsløshed, understøttelsen var dårlig, og der blev ikke sat nødhjælpsarbejder i gang, der stod i et rimeligt forhold til problemerne. Dertil kom et generelt fald i levestandarden - dvs. et fald også for dem, som var i arbejde. Det var ikke et let årti for de ny familier i Hvidovre.

For sognerådet betod disse forhold et dårligt skattegrundlag og en begrænsning i den økonomiske evne til at imødegå elendigheden. Det var en ond situation, hvor vækst i behov modsvaredes af fald i muligheder.

Nogle familier forsøgte at forbedre deres økonomiske situation ved at tage et barn eller to i pleje, og perioden er fuld af tvangsfjernelser og værgerådssager. Forholdene for plejebørn i 1920erne var dog ikke længere som ved århundredets begyndelse, hvor børn blev udbudt i auktion og gik til laveste bud, som det eksempelvis fremgår af dette brev til sognerådet i 1901: "Nu er han blevet et kvikt Barn som jeg elsker som mit eget, og det ville gøre mig inderligt Ondt om jeg skulle se ham sat ud, og lide Nød hos den lavest bydende, som det desværre er mange, mange uskyldige Børns Lod, derfor tillader jeg mig at haabe, at det ærede Sogneråd vil tage

Motiv fra Hvidovre strand i begyndelsen af 1930erne
Foto: Søren Kudsk

Børnerigt Hvidovre til juletræsfest på Frihedskroen i mellemkrigstiden.
Henrik Nordbrandt skriver i sine erindringer: „Min mor var faktisk en klog dame, ikke nogen snob, men hun lå under for nogle af den tids forestillinger, sin egen klasses fordomme. Vores nabo havde 9 børn. Så sagde jeg til hende, hvordan kan det være de har så mange børn?"
„De er socialdemokrater," svarede hun.
Foto: HLA 12.260

Hensyn til denne min Anmodning og meddele mig hvor og hvornår jeg kan underhandle med Dem om Betalingen."[90]

Alligevel kunne en opvækst i 1920ernes Hvidovre være en skrap omgang for et tilflytterbarn. Der er masser af værgerådssager om borns opvækst i hjem fulde af vold og spiritus, sager om misrøgtede born og om born, der var overladt til sig selv, sager om gadeborn og om underernærede born. Der er drengen med det "ringe Maal af aandelige Evner"[91], der klovner rundt i klassen og "syntes at have vagabonderende tilbøjeligheder." Der er pigen, som naboen endelig fandt ved en kro på Gl. Køge Landevej midt om natten - forældrene havde ikke savnet hende. Og der er drengen, som prøvede at futte hjemmet af, pigen, der blev voldtaget i en kælder, og drengen, der blev sendt til Flakkebjergs lukkede afdeling osv, osv.

Mange familier søgte om plejetilladelse - færre fik den. Ansøgningerne kom fra et bredt udsnit af tilflytterne. Der var naturligvis flest arbejdere blandt ansøgerne, men små selvstændige, funktionærer, lokale embedsmænd og politikere var også repræsenteret.

For en plejetilladelse blev givet, skulle plejetilsynet sige god for plejefamilien, og det siger noget om datidens levestandard, at en enkel familie først fik tilladelsen, da der var installeret en kakkelovn i hjemmet.

Skilsmisse kunne føre til, at plejetilladelsen blev frataget indehaveren og dermed fjernede bunden under økonomien. En enkelt

familie fik først tilladelsen. Derefter mistede de den i forbindelse med en skilsmisse, for endelig - for den ene parts vedkommende - at få den tilbage efter indgriben fra sognerådet, og fordi tilsynet vurderede, at omsorgen over for barnet var god.

Det var ikke altid, at administrationen omkring plejefamilierne fungerede. I et tilfælde kom kommunen i tvivl om, hvor mange plejetilladelser den havde givet og måtte sende plejetilsynet for at undersøge det. Til gengæld havde familien ikke forstået, hvad en plejetilladelse indebar. Den mente at tilladelsen var universel og gav dem lov til altid at have to børn i pleje. Det var ikke rigtigt. Den havde fået tilladelse til to bestemte, navngivne børn. Hvis man skal tro plejetilsynet, opfattede familien det som pedanterier, for som plejetilsynet skrev: "Familien er vanskelig at faa Oplysninger fra og optræder som om, det var en underordnet Sag at faa Sogneraadets tilladelse til at have børn".[92]

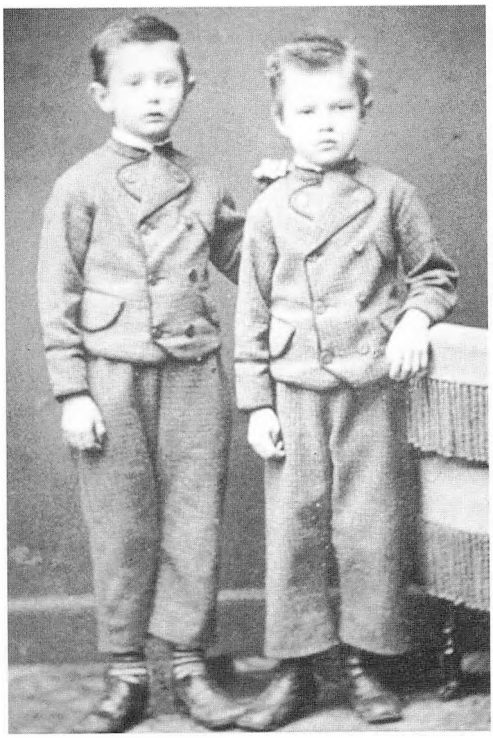

Bondebørn fra Bredegård i slutningen af 1800-tallet
Foto: HLA

I nogle tilfælde blev sager overhovedet ikke ekspederet.[93]

I periferien af disse skæbner befinder sig nogle få børn af forældre, som havde været ude for en voldsom social deroute med skilsmisse til følge. For arbejderklassen var den økonomiske knaphed så at sige et eksistensvilkår. For børnene af de deklasserede forældre, kom der oven i fattigdommen tabet af et velstillet hjem.

Der er to eksempler på sådanne opvækstvilkår, der yderligere har det interessante, at de knytter an til de to helt store katastrofer i det 20. århundredes europæiske historie: kommunismen i sovjetunionen og nazismen i Tyskland.

Den russiske dreng

Omkring 1930 ankom statspolitiet for at afhøre en enlig far og hans søn. De to boede sammen i et enkelt værelse uden køkken, kakkelovn og elektrisk lys. I værelset var der et par senge, et par stole og et enkelt natbord. Politimanden noterede sig, at de to levede i stor fattigdom, og han lagde mærke til, at sengene ikke var redt kl. 3 om eftermiddagen. Luften i rummet var dårlig, rengøringen lod meget tilbage at ønske, og madlavningen foregik på en petroleumsovn.

Politimanden afhørte også udlejeren. Han oplyste, at der var problemer med betalingen af huslejen, og at faderen og drengen overvejende levede af havregryn og rugbrød. De to omgikkes ikke mange mennesker, og drengen var en del overladt til sig selv, da faderen ofte var borte.

Årsagen til statspolitiets fremmøde var en henvendelse fra Værgerådet, der havde fået en klage over drengens manglende skolegang og dårlige livsvilkår. Værgerådet havde videresendt klagen til politiet, fordi der var tvivl om drengens indfødsret. Han var russisk født, og det satte en politimæssig undersøgelse i gang for at få kortlagt hans færden og afklaret, om han skulle blive i Danmark eller ej.

Konsulatet i Leningrad kunne oplyse, at drengen var født i Rusland i november 1918, og at faderen var blevet gift i Moskva i 1919. Det var lykkedes at tilvejebringe en fødselsattest, men vielsespapirer havde det ikke været muligt at fremskaffe i det revolutionære Rusland - det brugte man ikke. Oplysningerne om giftermålet skyldtes faderens russiske kone.

Politiet indhentede også udtalelser fra tre skoler, som drengen havde gået i, og af dem fremgik det samstemmende, at han var

Udsnit af skolebillede 1924
Foto: HLA 83/5

velbegavet. En skolelærer skrev, at han havde følt stor sorg, da drengen blev hentet ud af skolen. Han havde været meget afholdt og var en af dem, man regnede med. Evnerne havde været usædvanlig gode, men der havde været et eller andet i hjemmet, der knugede ham. En anden lærer oplyste, at drengen altid var godt velforberedt, og en tredje fortalte, at han var rolig og opmærksom undtagen, når kammeraterne drillede ham. Så kunne han blive meget opfarende.

Faderen kom af rigtig gode kår og var som helt ung rejst til Rusland i 1908 for at skabe sig en fremtid. Efter et par år var han vendt tilbage til Danmark for atter at tage til Rusland i 1912. Han havde arbejdet som repræsentant for forskellige maskinfirmaer, og i 1919 havde han søgt at skabe sin egen fabrik for penge, han havde lånt af en bekendt til sin kone. Men revolutionen og borgerkrigen havde skabt forhold, som havde tvunget ham til både at forlade landet og en gæld på 15.000 dollars. Han forlod også sin kone, som han lige var blevet gift med.

Samme år som han kom hjem, giftede han sig igen. Ægteskabet holdt ikke og efter nogle få år, blev skilsmisse en realitet. Bag sig efterlod han denne gang kone og tre børn. Inden han blev skilt, var det lykkedes ham at formoble en del af konens arv.

Under ægteskabet havde han atter været en tur i Sovjetunionen. Da han returnerede havde han sin russisk-fødte søn med.

Sådan var hans situation, da statspolitiet opsøgte ham og den russiske dreng i Hvidovre.

Udsnit af skolebillede 1924
Foto: HLA 183/4

Hvor hører man til ?

Og drengens mor? Hun levede i Skt. Petersborg, var velstillet tandlæge og savnede sin søn. Ifølge et brev fra hende, havde ægteparret en aftale om, at sønnen skulle vende tilbage til hende efter 3 måneder. Nu var der gået 3 *år*. Ind imellem tvivlede hun på, om drengen overhovedet var i live. Hun kunne ikke forstå, at han ikke kom hjem og bønfaldt sin mand om at forklare sagens rette sammenhæng for hende.

Palle alene i verden. Motiv fra Hvidovre strand i 1930erne
Foto: Flemming Lethan

Hun rejste fra Skt. Petersborg til Moskva og ordnede et visum, hun sendte lykønskningstelegram til sønnens fødselsdag, hun truede og bønfaldt manden, og hun havde kun breve til at ophæve afstanden mellem dem. En enkelt gang fik hun sin søster i Paris til at rejse til Danmark for få ordnet forholdene, men lige meget hjalp det.

Til værgerådet havde faderen sagt, at han i og for sig godt ville sende sønnen tilbage, men han manglede penge. Og rejsen, der skulle gå over Finland, var lang og kompliceret, hvortil kom de vanskelige forhold i Sovjetunionen.

Drengen selv ville godt hjem til sin mor og ville godt blive hos sin fader. Svarene afhang lidt af, hvilken sammenhæng de indgik i. Allerhelst ville han, at faderen rejste til Rusland, eller moderen kom til Danmark. Skolen noterede som nævnt, at der var noget, som nagede ham i hjemmet.

Faderens velstillede familie var ikke til megen hjælp. Hans søster syntes, at han var en slubbert, og det var hans mor, der havde meldt ham til værgerådet. Hans anden kone nærede heller ikke særlig varme følelser for ham. Han havde aldrig bidraget til hjemmets opretholdelse, og han havde været alkoholiseret.

Politiet prøvede at finde ud af, om faderen havde begået bigami, men opgav.

At drengen var sovjetborger, var der ingen tvivl om. Sovjetisk lov sagde, at et barn født på russisk jord havde sovjetisk indfødsret, såfremt en af forældrene havde sovjetisk indfødsret. Den sovjetiske legation i København erklærede sig da også villig til at ordne papirerne og arrangere en hjemrejse.

I sagsmappen om den russiske dreng er der et lille notat dateret 1 år efter det her skildrede. Det siger, at drengen på det tidspunkt

Udsnit af skolefoto 1924
Foto: HLA 83/5

boede Hvidovre, og det er det sidste notat i mappen.

Den russiske drengs usikkerhed om tilhørsforhold bliver dermed også til vores. Det er ikke til at vide, om han forsvandt ind i det stalinistiske mørke i 30ernes sovjetunionen eller voksede op i tilflytternes Hvidovre. Til gengæld er det sikkert, at han var velbegavet og afholdt.

Skyggebokseren

Ivang Haaemann blev født med en guldske i munden. Der var tjenestefolk i hjemmet på Fyn, charabanc med fire heste til søndagskorslen, og privatskole til hans ældre søskende.[94] Faderen var gårdejer, slagtermester og handlede også med heste og kreaturer, og moderen havde fornemme aner. Der manglede ingenting, og dog blev det hele sat overstyr. I en lang social deroute, der endte i Hvidovre, ødelagde forældrene hinanden og deres fælles økonomi.

For deres yngste søn, Ivang Haaemann, betød det en opvækst med en enlig mor i Risbjergkvarteret i et hjem, der lå milevidt fra det stråtækte udgangspunkt: "... en halvfærdig bygning, der så ud som om den var skåret over på midten. Der var kun ét rum, og der var ikke lagt gulv endnu. I den første tid sad, stod og lå vi på den bare jord. Men det var sommer, så vi frøs ikke. Dagen efter vi var flyttet ind regnede det noget så voldsomt, det var en ordentlig tordenbyge. Regnen væltede ned, og det lynede, tordnede og bragede. Taget var utæt som en si. Gulvspande, potter og pander blev stillet rundt omkring, hvor det var værst, sikke et roderi."[95]

Og roderiet fortsatte. Ivang modte op på den ny Kettevejskole "klædt i sorte pigebukser med lodden vrang og elastik ved lårene, lange uldne strømper, der blev holdt oppe med et elastikbånd med huller i og så et livstykke. Der sad en knap i strømpen og en i

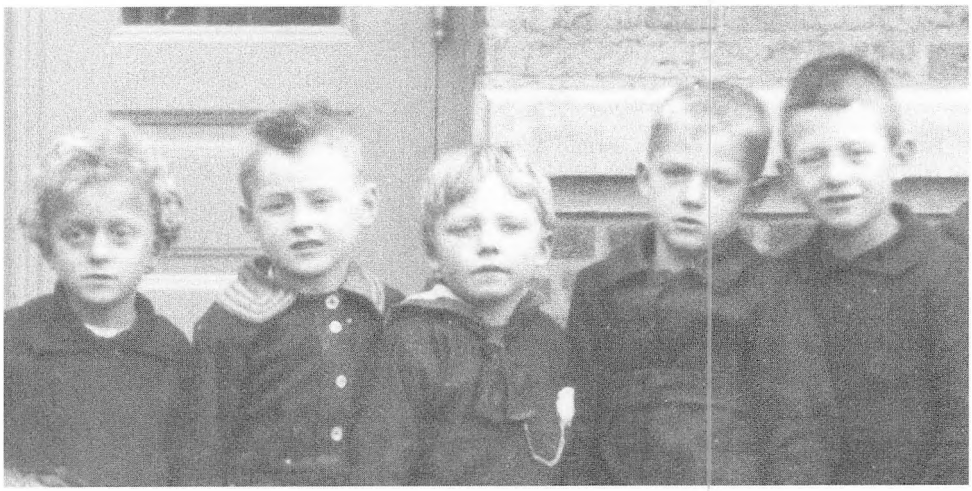

Udsnit af skolefoto 1924
Foto: HLA 83/4

livstykket, som blev knappet sammen. Og så en bluse... Nogle gange var der et helt opløb foran mig. Ham skulle der kikkes på og han skulle moppes, dette mærkelige individ med pigebukser.

Jeg fandt et bestemt sted i skolegården, ved den store stentrappe der førte op til klasseværelserne. I dette hjørne med ryggen mod muren kunne jeg bedre slå fra mig uden at nogen angreb mig bagfra".[96] - tiden med charabancen og de fire sondags-heste var definitivt fortid. "Cellebokseren" kaldte hans medfanger ham, da han efter krigen skyggeboksede i Vestre Fængsel, hvor han sad inde for sin aktivitet som vagtsoldat og Hipo-mand.

For at supplere den sparsomme økonomi sendte moderen ham ud som trappeartist for at sælge billigt indkøbte sandkager. Det skete, at en gammel skolekammerat åbnede, når han ringede på - "Jeg blev næsten slået ud ved den slags møder ... Jeg følte det altid ydmygende, nedværdigende at sælge sandkager ved dørene."[97] Bedre fik han det ikke, når moderen sendte ham på "natarbejde" - "Ved du hvad min dreng, her henne på hovedvejen ved Risbjerggård, er der en mark fyldt med hvidkål ... Så i nattens mulm og mørke, tog jeg min spånkurv og traskede ned til marken og stjal Hvidkålshoveder". Tyverierne udviklede sig, og efterhånden bliver de en daglig foreteelse - en måde at skaffe til dagen og vejen.

Modsat mange andres erindringer fra Hvidovre i 1920erne og 30erne er Ivang Haaemans fulde af had og bitterhed. De er udgivet i 1990, og selv efter alle disse år er der ingen forsoning i forhold til opvæksten i Hvidovre. Det er fordelen ved dem. De fastholder elendigheden og giver et *supplerende* modspil til mange tilflytter-erindringer, der ofte har dét forsonende skær over sig som en opdrift fra fattigdom til velstand giver.

Men Ivang Haaemans opvækst har også mange typiske træk i

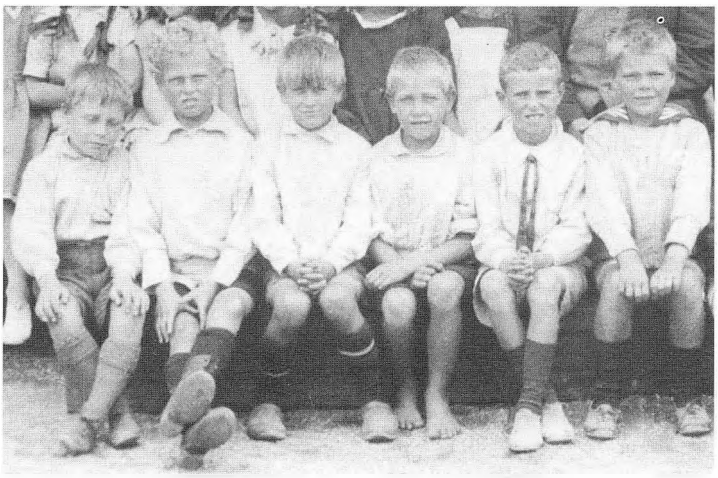

Udsnit af skolefoto 1924
Foto: HLA 83/5

Overlærer Claus Petersen som sekretær i sognerådet 1921. Udsnit af foto. HLA

sig – slagsmålene med drengene fra de andre kvarterer bl.a.: "I alt var vi 15-20 drenge. Vi var helt overbevist om, at vi nok skulle klapse de rødder af, blegfise fra Phoenixbyen. Vi kunne tæve dem med hånden i lommen, troede vi. Så vi råbte, skreg og sang på vej til slagmarken:

Drenge fra Phoenixbyen er nogle usle røve,
at gå i krig med dem vil vi aldrig tove"[98]

Typisk var også den lave debutalder på arbejdsmarkedet. Ivang Haaeman kom ud at tjene som 13 årig. Han fik arbejde på Frederiksberg som mælkedreng på Trifolium, og han *gik* derind. Lonnen og Steinckes socialreform i 30erne hjalp på familiens situation, men forude ventede krigen og Vestre Fængsel på Ivang Haaeman. Den historie ligger uden for de tidsmæssige rammer af denne bog.[99] Det gor endnu et par glimt fra livet i Hvidovres forste byskole til gengæld ikke.

En vis tilfredsstillelse ved at slå …

I 1926 korte gartner og sognerådsmedlem Kudsk sin son til indmeldelse i Kettevejskolen i sin ny torvebil – en flot sort Ford T. Den ny skole var blevet færdig i 1924 men havde hurtig vist sig at være alt for lille, og udvidelsen var netop til ende, da senior kom trillende med sonnen. Kudsk havde arbejdet med dens finansiering

Udsnit af skolebillede 1926
Foto: HLA 83/10

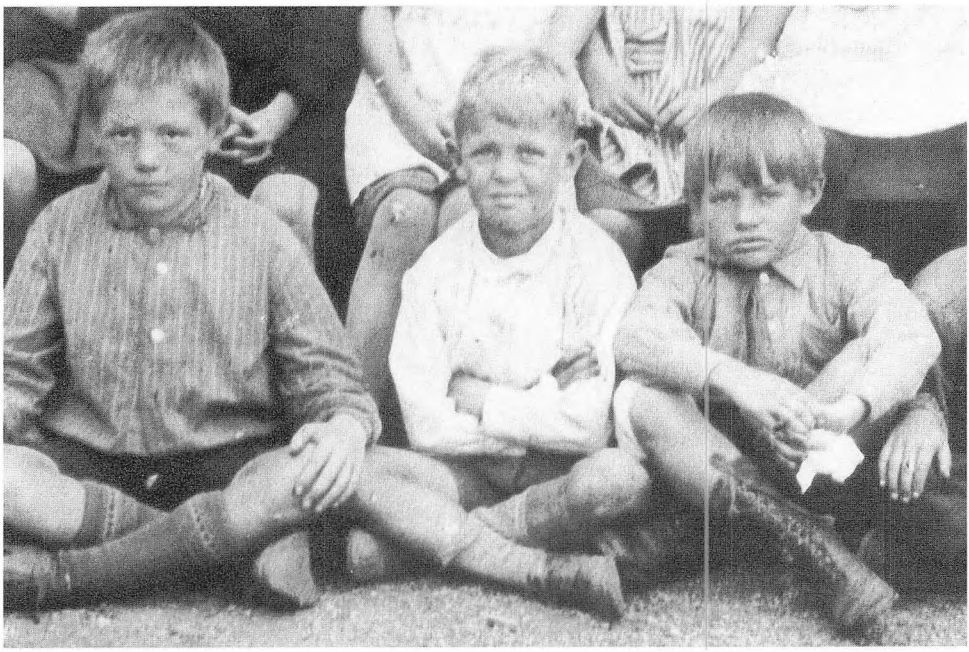

og planlægning som politiker, og skolen var generelt noget fornemt for tilflytterne:

og Skolen, den blev bygget om
moderniseret, hoj og flot
alt som et lille Slot[100]

Men Kudsk havde det ikke godt med skolens forstemand siden 1914, Claus N. Petersen. Han havde fået et modsætningsforhold til ham i forbindelse med udvidelsen af Kettevejskolen. Kudsk havde dengang ment, at det var bedre at bygge en helt ny skole i den sydlige ende af kommunen, hvilket overlæreren havde været en arg modstander af. Men der var også et politisk aspekt. Kudsk så Claus Petersen som en fjende af tilflytterne. Overlæreren havde fungeret som sekretær for det gamle bonde- og gartnerdominerede

Fastelavn i Hvidovre

Om end Befolkningen i Hvidovre endnu er for ny til at fejre en Fastelavn, der taaler Sammenligning med Fastelavner i f. Eks. Dragør, Soborg og Kastrup og mange flere Steder, hvor Optog og Løjer i stor Stil sammenkalder Slægt, Venner og Bekendte til denne aarlige tilbagevendende Fest, maa man dog erkende, at Fastelavnen i Aar har formet sig noget mere storstilet, end i foregaaende Aar.

Paa Pladsen foran Frihedskroen, hvor der var ophængt to Tønder, var der mødt ca. 350 Børn for at deltage i Tøndeslagningen. Man fik da også snart slaget begge Tønder og Kattekongen og Kattedronningen fik hver en Præmie på 2 Kroner.

Efter Tondeslagningen serveredes der Chokolade og Boller. Børnene kom ind i Hold på 80, og det hændte vel nok at nogle spolerede Appetitten til Middagsmaden, idet nogle drak Chokolade baade 2 og 3 Gange, ja der trængtes endogsaa saa haardt paa, at Ruderne i den ene Dør knustes fuldstændig.

Som Børneskaren og Ungdommen i Hvidovre vokser sig stor, vokser ogsaa Sammenholdet mellem Kommunens Beboere, thi det er her som alle andre Steder Børnene, der er Fremtiden, og den kammeratlige Opvækst mellem disse smaa vil ad Aare sætte sit gode Præg paa Hvidovre.

Uddrag fra Hvidovre Avis fastelavn 1928

sogneråd, og Kudsk mente, at han havde haft for stor indflydelse på en af dets formænd. På et sogneråds møde havde han ligefrem beskyldt sogneråds formanden for at være i lommen på Claus Petersen. Han syntes også, at overlæreren var diktatorisk, hvortil kom et mere personligt aspekt. Kudsk var ordblind og følte, at Claus Petersen havde brugt sin viden herom til at ydmyge ham.

1926 blev overlæreren fyret som sekretær for sogneråd et, og sogneråds formanden begrundede i anden sammenhæng fyringen med, at overlæreren ikke havde været dygtig nok. Det traditionelle modsætningsforhold mellem håndens og åndens folk havde også spillet en rolle i fyringen. Det var en realitet, selv om socialdemokraterne satsede på uddannelse, og i forlængelse af en socialistisk tradition så viden som et våben – "det *bedste* våben" som det siges af en socialdemokratisk lokalpolitiker i filmen "I Jens Tid".[101]

Men altså: i 1926 blev Kudsks søn, Søren, standsmæssigt kort til indmeldelse i den ny skole. Han skulle gå om eftermiddagen, så han kunne hjælpe sin far på torvet om formiddagen. Det var også betryggende – mente hans mor - at han kunne tilbagelægge vejen til og fra skolen i fuld dagslys. Det var en lang tur for en lille dreng, og man vidste aldrig. Det var f.eks. ikke sjældent, at der var underlige folk og sprittere i grofterne langs Hvidovrevej, og en gang blev en 12 årig pige fundet druknet i groften.

Klasseværelset lå på anden sal, og Søren Kudsk erindrer, at man kunne se langt – "øjengrænsen var stor", som han siger i et interview[102]: "Man kunne se ned på Spurvegården og dens marker med køerne. Lidt længere ude kom Hvidovregade med sognefogedgården, Eriks Minde, og længere ude endnu var der sommerhuse og helårshuse. I horisonten var der Harrestrup Å og Valby

Gartner Kudsk i sin Ford T - torvebil
Foto: Søren Kudsk

Gasværk, og i klart vejr kunne man se udsigtstårnet i Zoologisk have."

Men var horisonter vide, så var de mentale afstande mellem tilflytterbørnene også store: "I vores klasse har der næsten aldrig været sammenhold. Det var den stærkeres ret, der var lov. Når vi legede Kongelober i skolegården, endte det næsten altid med slagsmål. Det var normalt for os drenge. Vi sloges på skolevejen til skole, i skolefrikvarteret og på vej hjem fra skolen. Fra den dag vi gik ud af skolen, har vi aldrig senere haft nogen kontakt. Jeg tror

Selvgjort er velgjort

Egon var en vild krabat, og en dag rendte han ind i et varmtvandsrør i min fars drivhus og fik to buler i ansigtet. De forlod ham aldrig rigtigt, og derefter hed han aldrig andet end Egon Ged eller blot og bart: Ged.

En dag besluttede Geden – der da var 13 år – at han ville bygge en båd hjemme hos os. For 7 kr. købte han det fornødne træ og søm, og i løbet af en måned var prammen færdig. Så lånte han to trillebøre, og derefter gik det ned mod stranden. Lige før engen boede Larsen, der passede Trinbrættet på Hvidovre Station. Han spurgte, hvor vi havde den båd fra, og Egon fortalte så om dens tilblivelse, ligesom han oplyste, at den var bygget efter tegning.

Det fik Larsen til – efter lidt forhandling frem og tilbage - at tilbyde 15 kr. for herligheden.

Egon stod fast på 20 kr. men lagde til, at så skulle han og Larsen til gengæld også have den første tur sammen i båden. Det slog hovedet på sømmet, og prammen blev slæbt over engen og ned til vandet, hvorefter den nybagte pram-ejer og mesterkonstruktøren hoppede op i vidunderet og forventningsfuldt stagede udefter mod det åbne vand og nye horisonter.

Langt kom de ikke. Nogle få meter fra land forsvandt båden definitivt fra havets overflade med en dyb, uhyggelig gurglen, og sømmenes mængde, brædderne sugeevne og slammet i Koge bugt forhindrede den i nogensinde mere at gense dagens lys.

På vej hjem opstod der en ophidset diskussion mellem Larsen og Egon, da Larsen forlangte sine penge tilbage.

Det fik han nu aldrig. Alligevel opstod der senere et varigt venskab mellem de to.

Uddrag fra Søren Kudsks erindringer

heller ikke, at nogen dreng fra min klasse læste videre."

For Søren Kudsk blev Kettevejskolen ikke skolen for livet, og han fortsætter: "Fra 5. Klasse begyndte jeg at få slag af spanskroret af en lærerinde og kun af hende. Jeg har aldrig fået spanskroret af nogen anden. Hun begyndte at have nogle regler, som jeg havde svært ved at overholde. Når jeg havde fejl i en diktat, så fik jeg eet slag. For tre til fem fejl var der to slag, og ved 8 fejl og derover var det 3 slag.

Nu var der det, at jeg var ordblind. Men kunne jeg ikke stave, så var min smertetærskel til gengæld meget høj. Den fysiske smerte rørte mig overhovedet ikke. En gang imellem græd jeg lidt, men det var nærmest for at glæde lærerinden. Denne afstraffelse blev trappet op til – jeg husker det som ca. et par gange om ugen, og det varede ved i omkring 2 - 2.½ år.

Uden at jeg vidste det, gik hele klassen op til overlærer Petersens kontor og forlangte at lærerindens brug af spanskrøret mod mig straks skulle høre op. Og det gjorde det så osse.

Et halvt års tid senere kom vi på en uges lejrskole til Ravnsborg, og en aften fandt lærerinden på, at vi skulle gå en tur i skoven. Om hun prøvede at undskylde sig, det ved jeg ikke. Men hun sagde flere gange, at jeg havde sådan en god indvirkning på hende, og hun syntes, jeg var den smukkeste dreng, hun havde set. Se alle de ord forstod jeg overhovedet ikke noget af dengang, men senere er det vel gået op for mig, at hun nok havde en vis tilfredsstillelse ved at slå."[103]

Enden var nær ...

Kjeld, og jeg var de stærkeste i klassen, og nu skulle det afgøres hvem af os, der var nummer ét. Afgørelsen var sat til efter skoletid, og hele klassen plus parallelklassen ville overvære styrkeprøven på marken ved åen.

Vi stillede så op overfor hinanden med en kreds af vel ca. tredve tilskuere omkring os, og kampen begyndte akkompagneret af tilråb, der steg til råben og hylen i takt med at kampen skred frem.

Boksekampen gik hurtigt over til at blive en brydekamp, og på et tidspunkt rullede vi hen ad enge og trillede videre ned ad skrænten mod åen. Der stoppede det, og til mit held endte det med, at Kjeld lå underst, og jeg vandt.

Min modstander, Kjeld, har senere fortalt mig, at han fik et chok, da vandet og mudderet begyndte at krybe op omkring ham. Han troede simpelthen, at hans sidste time var kommet.

Uddrag fra Søren Kudsks erindringer

Selvom dette foregik i en tid, hvor afstraffelser var en almindelig del af opdragelsen, mente en forældregruppe alligevel, at der var for megen *unødvendig* vold i lærergruppen på Kettevejskolen. Gruppen havde provet at få et samarbejde op at stå med overlæreren Claus Petersen, men han havde modarbejdet det med arme og ben.[104]

En årlig tilbagevendende tradition på Kettevejskolen var i øvrigt uddelingen af friske spanskrør. Skolebetjenten kom op i klassen med et nyt stort bundt, og en udvalgt elev fik så lov til at vælge dét, som skulle bruges det kommende år ...

A kommer før B

"Naar vi et Aar begynder med en Klasse med 25 Elever, saa er der ved Aarets udløb blevet ca. 40 Elever", sagde Overlærer Claus Petersen i et interview til Parcellisten i 1926. Og det var på disse vilkår, at der skulle undervises og skabes en moderne byskole.

Kettevejskolen var i sidste halvdel af 1920erne en skole i konstant forandring. Den blev udvidet, der kom nye lærere, og elevtallet voksede hele tiden. Væksten ser ud som følger:

1924: 340
1925: 480
1926: 652
1927: 769
1932: 1094

Claus Petersens pædagogik og svar på denne kontinuerlige forandring var en streng orden og ingen tolerance overfor efterladenhed. Timerne var øjeblikkelig oppe i fjerde gear med 100% koncentration, og de vigtigste fag var dansk, regning og skrivning. Pædagogikken var visualiseret så selv de dummeste kunne finde ud af det. De klogeste sad på de forreste rækker – de dummeste på de bagerste. Og da A kommer før B, var A-klasserne for de kloge, og de efterfølgende bogstaver var reserveret de dumme klasser. Meningen var så, at eleverne skulle stræbe efter at blive flyttet fra en klasse til en bedre eller fra de bagerste til de forreste rækker. Systemet mindede om et gammeldags, stramt opbygget embedsmandsmiljø, hvor de ansatte gennem konstant flid og pligtopfyldelse ad åre havde mulighed for at stige i graderne, hvis principalen besluttede det. Det var et miljø, der lå langt fra tilflytternes socialdemokratiske ideologi om, at mål nås gennem fællesskab og solidaritet.

Claus Petersen varetog ikke kun skolevæsenet og – for en tid - sekretærjobbet for sognerådet. Han fungerede også som degn, og

Lærer Laurits Christiansen omgivet af skolebørn i 1925. Han startede det kristelige ungdomsarbejde i kommunen og er om nogen Hvidovres maler.
Foto: HLA 83/5

når han om søndagen på vej til kirken kom skridende ned gennem Hvidovregade med sin stok og lysegrå Borsalino-hat, hilste børnene højtideligt op til ham - Claus Petersen var en betydningsfuld person. Han havde den klassiske patriarks omsorg for såvel elever som hjem, dvs. så godt som hele kommunen, og det var naturligvis et problem i en forstad som Hvidovre med flere tusind indbyggere. Hvidovre Avis antydede da også ved hans 25 års jubilæum, at han hørte til et andet sted og i en anden tid - hans skoleideal var "den gammeldags Landsbyskole, hvor Læreren personlig kender hvert Barn og dets Hjem".[105]

Overlærerens ansvarsområde stoppede altså ikke ved skoleporten, og en elev erindrede det med glæde. Nogle gange skulle børnene på vej hjem fra skole forbi grofter fulde af sprittere og løse piger – "Mange af disse unge mennesker havde delirium, og kastede sig hid og did i kramper. Vi var ikke rigtig trygge ved det, fordi nogle råbte efter os, og nogle generede os. Så det skete flere gange, at overlærer Petersen fulgte os på vej for at sikre os mod alle de her mærkelige individer, der lå der og drak".[106] Overlæreren holdt i øvrigt også øje med børnene gennem sin kikkert, når de forlod skolen. Hvis de stjal æbler fra træet ved Hovedstensvej faldt der brænde ned, når de formastelige dagen efter mødte op.

Overlærer Claus Petersen med familie og tjenestepige 1915
Foto: HLA 345/2

Lad os slutte med et samspil mellem skole og lokalmiljø, hvor

der blev sat grænser for en særpræget pædagogik.

Lærer Birktoft Sørensen havde et stort sort krollet hår, og børnene kaldte ham derfor "Australnegeren". Han knaldede eleverne en på hovedet for et godt ord og gik videre end det. En elev fik en dag følgende brev med hjem til forældrene:

Ludvig Rasmussen (f. 1888) socialdemokratisk sogneråds medlem 1925 - 44 og medlem af skolekommissionen. Gasværksarbejder. Udsnit af sogneråds billede fra 1937
Foto: HLA 118/11

"Da E har kastet sin Læsebog og sin Salmebog bort, skal jeg herved tillade mig at meddele Dem, at De selvfølgelig straks maa købe to nye Bøger i Stedet for de bortkomne. Det kniber i Forvejen haardt for ham at faa lært sine Lektier hjemme. I Dag møder han saaledes uden at have lært sin Tabel, uden at have regnet sine Regnestykker og uden at have skrevet sin Hjemmeskrivning. Han vil derfor, hvis han ikke i Morgen har lært sine Lektier og møder med to nye Bøger, øjeblikkelig blive sat over i 2. Klasse D.

I øvrigt vil hans mangelfulde Opsigt fra Hjemmets Side blive meldt til Værgerådet.

Med Agtelse

S. Birktoft Sørensen."[107]

I Birktofts pædagogik indgik altså trusler om tvangsfjernelse af børn fra hjemmet. Den gik ikke - uanset Birktoft underskrev sit brev med agtelse. Sagen slap ud, og han blev kaldt til orden af et medlem af skolekommissionen.

Det var med lærer Birktoft som med grundejerforeningerne, sogneråd det, udstykningsselskaberne og aviserne: alle var mere eller mindre på Herrens mark og skulle lære, hvad der gik og ikke gik i den ny tilstand, der hed en landkommune med bymæssig bebyggelse.

Lærer Søren Birktoft (1906–1943) blev ansat ved Kettevejskolen 1926 og valgt til sogneråd et på den socialdemokratiske liste 1937-1943.
Under krigen blev han likvideret under tragiske omstændigheder.
Foto: HLA 118/11

Børn ved Hvidovre Strand 1922
Foto: HLA 5935

Kuppet

9

Forvolder fattig Mand og rig
kun Underskud og Kassesvig
Parcellisten 10.3.1928

I det nye år begyndte rebet at stramme om de socialdemokratiske sognerådsmedlemmers hals.

Som nævnt trådte Kudsk ud af sognerådet d. 5. januar, og samme dag sogte de tre borgerlige oppositionspolitikere også om at få deres mandat nedlagt. Det blev dem nægtet. Dagen efter sendte de et klageskrift til indenrigsministeriet med en række kritikpunkter, og denne gang gik mindretallet direkte efter sognerådsformand Carl Nielsens skalp. Han havde uden om sognerådet udlånt kommunale penge til borgere i Hvidovre – herunder to sognerådsmedlemmer, og han havde også fiflet med udpantningslisterne. Det lignede noget kriminelt, og klagerne ville have indenrigsministeriet til at gribe ind.

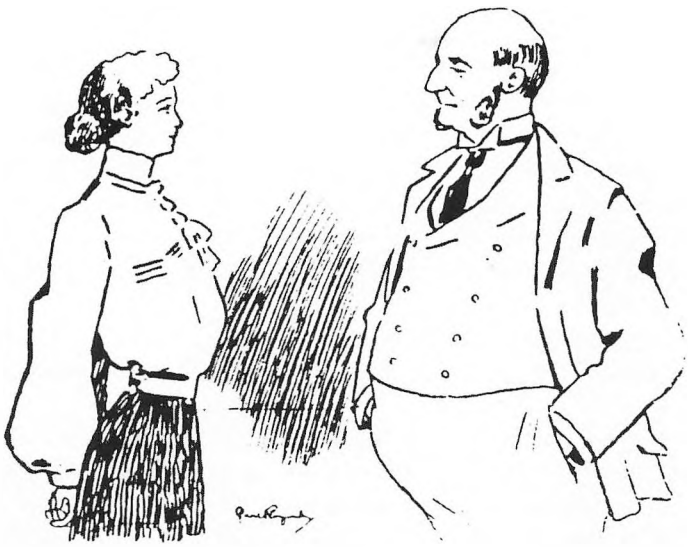

Ja — nu tror jeg snart, Sogneraadet vælter. —
— ? ? ?
Kudsken har jo forladt Køreløjet!
Kan man egentlig sige det? — Sogneraadsformanden sagde jo, at han vilde blive paa den synkende Skude —
Ja, den synker saamænd ogsaa nok, for Lodsen er gaaet fra Borde!

Satirisk tegning fra Hvidovre Avis 20.1.1928

Frederik Lützow Georgsen formand for den kommunale vælgerforening og konservativt sognerådsmedlem 1940-43.
Udsnit af foto af sognerådet 1943
Foto: HLA 118

Det var en ny og hårdere oppositions-linie. Den skyldtes ikke kun angsten for at blive gjort økonomisk ansvarlig for et eventuelt kasseunderskud, men også Den kommunale Vælgerforenings ny formand Lützow-Georgsen.

Mindretallet efterlyste naturligvis også et revideret kommuneregnskab, som stadig ikke forelå, selvom det var måneder siden, at revisoren var blevet ansat.

Revisor Plesner havde nu ikke ligget på den lade side, men opgaven var stor, og han var kommet skævt ind på den. Da han blev ansat i sommeren 1927, havde sognerådsformanden sagt til ham, at alt sådan set var i orden, men med hensyn til de kommunale regnskaber var man, ja ... *kommet lidt bagud.*[108]

Det kunne man roligt sige. Tre dage efter mindretallets klage til indenrigsministeriet sendte Plesner en rapport til amtsrådet om det socialdemokratiske sogneråds administration fra 1925-26. Han skrev, at folkeregisteret var mangelfuldt, mange bornesager og sager i forsorgelsesvæsenet henlå uekspederede, arbejdsloshedskassen var i uorden, der var ikke udfærdiget restancelister over skatteindbetalinger, og skatteregnskaberne havde været i "uhyggelig Grad mangelfulde og arbejdet med at komme til Bunds i, hvem der har Betalt (jeg vil slet ikke tale om naar) og hvem der er Restanter, er meget besværligt og vanskelig."[109]

Hermed havde amtsrådet fået syn for sagn. Det havde oppositionen til gengæld ikke, og dens usikkerhed og aggression voksede.

Den 14. januar var der sognerådsmode, og da mindretallet ikke havde kunnet få deres mandat ophævet, greb det til andre metoder. På sognerådsmodet skulle budgettet til andenbehandling, og de vrede politikere planlagde en demonstration i byrådssalen. De ville udvandre, når punktet kom på dagsordenen og havde inviteret kobenhavnerpressen til at overvære forestillingen.

Journalisterne var stærkt interesserede, og da der var billedstof i en udvandring, modte de op med både fotografer og tegnere. Men de havde gjort regning uden vært. Sognerådsformand Carl Nielsen skulle ikke have noget klinket, så han lukkede dorene og

Uddrag af oppositionens skrivelse til indenrigsministeriet 6.1.1928

Efterhaanden som Sogneraadsformandens og hans Partifællers totale Mangel paa Forstaaelse af Kommunens Administration blev aabenlys, begyndte Rygterne at svirre i Kommunen. Det gav Anledning til flere offentlige Protestovelser, hvor man navnlig krævede de tilstedeværende Sogneraadsmedlemmer for Oplysning om Regnskaberne. Sogneraadsformanden gav til stadighed undvigende Forklaringer og Løfter om Regnskabernes snarlige Fremkomst. Men til Dato uden Resultat.

I flere Sogneraadsmoder har vi trængt ind paa Formanden for at faa Klarhed, men fik stadig kun Udflugter. En enkelt Gang, da vi forlangte at se Kommunens Kassebog for at faa konstateret en enkel Regnskabspost, nægtede han os at se Kassebogen – paa Trods af Lovenes klare Bestemmelse.

Den borgerlige opposition
Fra venstre:
***Svend Nikolin Voss Schrader** (f. 1889) medlem af sognerådet fra 1925-29, sognefoged. Schrader var barnefødt i Hvidovre og forpagtede Beringgaard fra 1920 – den havde tilhørt slægten i slutningen af 1800-tallet. Schradersvej i den sydlige ende af Hvidovre er opkaldt efter ham.*
***Christian Jensen** (f. 1885) indtrådte som suppleant i sognerådet 1918-21 og blev valgt til det 1925-29. Chr. Jensen stammede fra Jylland og kom til Hvidovre i 1910. Han forpagtede Magistergaarden ved Hvidovre Kirke til gartneri, og her boede han, indtil gården brændte i 1920. Han var gift med en søster til ejeren af Frihedskroen, Lauritz Petersen.*
***Otto Jensen** (f. 1888)medlem af sognerådet fra 1921-29. Lods i Hvidovre fra 1919.*
Foto: HLA 118/8

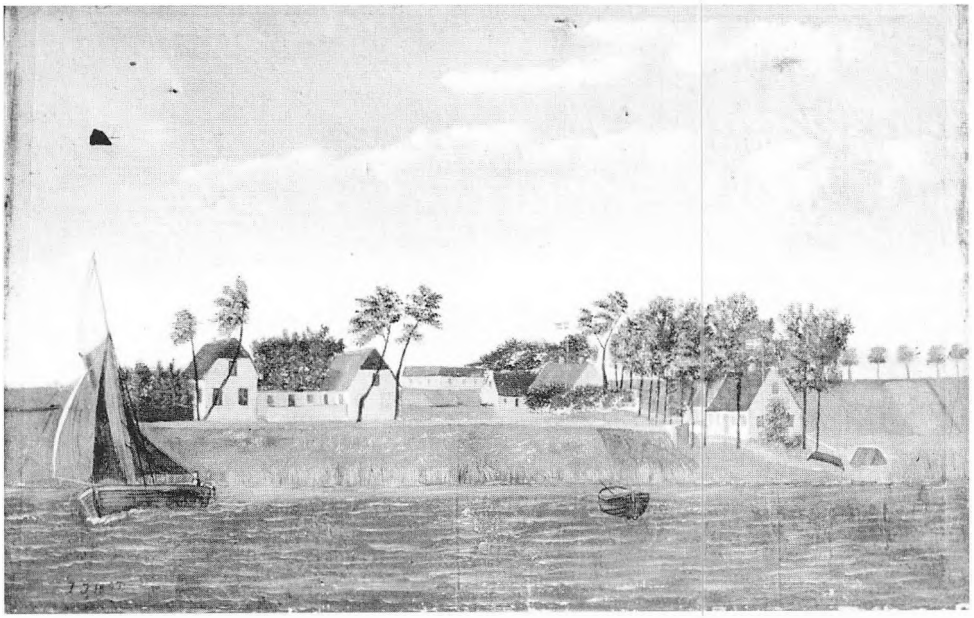

Det borgerlige sognerådsmedlem Otto Jensens lods-erhverv blev oprettet i Hvidovre i begyndelsen af 1800-tallet og eksisterede helt frem til begyndelsen af 1950erne.
Maleri fra Hvidovre strand af J.J. fra 1897: „Lodsbåden går ud".
Foto: HLA 894

holdt sognerådsmode for nedrullede gardiner uden mindretallet - sognerådet var ikke nogen skuespillertrup, sagde han efterfølgende til Socialdemokraten.

Da 2. behandlingen af budgettet var overstået, kom oppositionen i øvrigt tilbage, og der blev drukket fredsbajere. Bagefter gik alle på Frihedskroen til den traditionelle kaffe efter sognerådsmodet.

Det skulle blive sidste gang i lang tid.

Socialdemokraterne svarer indenrigsministeren

Efter at indenrigsministeriet havde modtaget oppositionens klage, bad det om en redegørelse fra sognerådet. Den blev lavet på et ekstraordinært sognerådsmøde d. 19. januar.

De generelle anklager blev ikke afvist, men flertallet lod aben gå videre til kontorpersonalet og de borgerlige politikere. Socialdemokraterne – hed det - havde overtaget en belastende arv fra det forrige sogneråd, der som bekendt ikke havde villet give lysthusbeboerne ophold i kommunen og derfor heller ikke havde villet behandle dem rent skattemæssigt. Det havde skabt en sagspukkel som de var kommet til at hænge på, og det havde taget tid og kræfter at søge den afviklet. Opgaven havde været større, end administrationen kunne klare, og der var forekommet fyringer i forløbet.

På de direkte anklager mod sognerådsformanden svarede socialdemokraterne, at Carl Nielsen ikke havde lånt penge ud, men givet dem som "Huslejehjælp eller anden Understøttelse".[10] Dog

var der i et enkelt tilfælde ydet et lån, til en mand, der stod "i Fare for at miste sin Grund og Hus".[111] Fifleriet med udpantningslisterne havde skyldtes ren og skær ubetænksomhed.

Den redegørelse ville mindretallet ikke skrive under på. Det fastholdt sine anklager, og da sognerådet få dage efter havde møde med amtet om et lån, ville mindretallet heller ikke medvirke hertil, og de afviste også amtets opfordring til at stoppe den ny boykotpolitik, de havde indledt i sognerådet.

Oppositionens nye hårde kurs var ikke uden omkostninger, og partiformanden Lützow-Georgsen måtte banke to af sognerådsmedlemmerne på plads, da de på et møde i Den kommunale Vælgerforening d. 30. januar forsøgte at blødø boykotten lidt op.

På sognerådsmødet d. 2. februar udeblev alle tre oppositionspolitikere, og denne gang udeblev de fra hele mødet og fra det fælles kaffebord på Frihedskroen.

Boykotten af sognerådsarbejdet kom nu ikke til at fungere 100%. Fristelsen til at deltage i et kasseeftersyn blev en overgang for stor, og gartner Chr. Jensen mødte op til et. Bagefter var Socialdemokraten der med en ironisk kommentar: "Der findes altsaa virkelig en Hojremand i Hvidovre, som paa samme Tid kan stange

Sognerådsformand Carl Nielsen skriver til Indenrigsministeriet januar 1928
Det nuværende Sogneraad i Hvidovre har haft Vanskeligheder at kæmpe imod, som intet andet Sogneraad i Danmark nogen Sinde har haft Mage til. Da det traadte til den 1. April 1925, var der Uorden i Administrationen, idet Regnskabet fra 1923/24 ikke var færdigt og først hen paa Sommeren 1925 blev færdigt til Fremlæggelse, Vejene havde ikke været vedligeholdt og var opkørte i Bund og Grund, og Kommunen stod til Restance med Indbetaling af Statsskat for tre Halvaar.
Omtrent samtidigt med det nuværende Sogneråds Tiltrædelse blev de mange Lysthusbeboere anerkendt som lovlige Beboere i Kommunen, og Folketallet er derved steget fra 900 til 5000, hvilket naturligvis har grebet stærkt forstyrrende ind i Kommunens Administration, den var jo anlagt efter en Befolkning paa 900, og som allerede bemærket, var i Uorden. Den store Invasion krævede uanede Beløb til Forsørgelsesvæsnet og til Skolevæsnet. I Foraaret 1925 var der ved Kommunens Skolevæsen 2 Lærer, nu er der 15-16 Lærer. I denne Kommune , hvor der i Foraaret 1925 var 900 Indbyggere, er der nu 900 skolesøgende Børn, og det er forstaaeligt, at en saadan Udvikling er vokset Sogneraadet over Hovedet, og at man under saadan en Udvikling ikke blot ikke har kunnet regne sig til, men heller ikke har kunnet ane, hvilke Beløb der skulle opføres paa Budgettet, for at det skulle kunne holde. Der kan næppe være Tvivl om, at Sogneraadet ved Budgetlægningen har ment at være paa den sikre Side.

Annonce fra Hvidovre Avis

Offentligt Møde

afholdes

Onsdag d. 11. April 1928 Kl. 7½ Eftm. paa *»Frihedskroen«:*

Kommunens Forhold.

Alle kommunale Vælgere indbydes!

Bestyrelsen for

Hvidovre Sogns Grundejerforening. Hvidovre kommun. Vælgerforening.

Aal og gaa paa Harejagt".[112]

Lützow-Georgsen provede en enkel gang at inddrage Sammenslutningen af Parcelforeninger i Hvidovre i protestbevægelsen, men her stodte han på en grænse for sin indflydelse – og stodte på Norgaard. Sammenslutningen afviste at arbejde sammen med Lützow.

Men alligevel: der var grode i luften og forandringer undervejs:

Nu aabnes Døren
paa gronne Længsler
til Vaarens Marker
til Sommerlængsler[113]

Om dette jagtselskab på Avedøre Holme både kunne stange ål og gå på harejagt vides ikke – men fugle kunne de i hvert fald skyde. Foto: HLA 12.023

Den Frisindede Vælgerforening

Andre steder i kommunen var bægeret nu også fuldt. I januar havde der været forlydender om en ny partidannelse, og d. 16. februar 1928 kom Den Frisindede Vælgerforening til verden. Partiet var et direkte resultat af det manglende kommuneregnskab og af

spændingerne i socialdemokratiet.[114] Den drivende kraft i foretagendet var den 48 årige politimand Morten Mortensen, der – som over halvdelen af bestyrelsen - boede i den sydlige del af kommunen.[115] Mortensen var i øvrigt også formand for Strandby Parcelforening og havde i sin egenskab heraf i sin tid forsvaret Lovenskjold Moller overfor Norgaard i injuriesagen.

Morten Mortensen (f. 1880) stiftede borgerlisten Den Frisindede Vælgerforening i 1928 i protest mod den socialdemokratiske administration.
Mortensen var politimand og boede Langhøjvej 25. Han sagde om sig selv, at han ikke var blevet betjent p.g.a. sin boglige viden men p.g.a. sin højre hånds størrelse.
Udsnit fra foto af sognerådet i 1929.
Foto: HLA

I partiets bestyrelse sad nogle frafaldne socialdemokrater.[116] Mest kendt var malermester Frenning - Hvidovres enfant terrible kaldte Socialdemokraten ham. Han kørte rundt på en flot Harly Davidson og havde vundet Fyns Motorsports Mesterskabslob på den. Han havde tit kritiske indlæg i lokalpressen og var aktiv i Risbjerggaard Villabys bestyrelse. Under opgøret med Winkelmann og A/S Hvidovre Udstykningsselskab tilbage i 1925 og 26 havde han været så aktiv på Jersie-flojen, at han var blevet smidt ud fra et offentligt møde og ekskluderet af partiforeningen. Forbundet havde dog ophævet ekskusionen, og Frenning fik et come back, da han efterfølgende kom i bestyrelsen. Her havde han forsvaret partiet, da der en overgang blev talt i krogene om at stifte et parcellejerparti. Socialdemokratiet var godt nok, mente han dengang – det var de ledende kammerater, der var noget i vejen med.

Med Den Frisindede Vælgerforening havde Hvidovre fået sin første tværpolitiske borgerliste. Den opfattede sig selv som upolitisk, og det var jo absurd, da den stillede op til kommunevalget for at få politisk indflydelse. De Frisindede blev da også lynhurtigt generet med et centralt fordelingsspørgsmål – hvordan ville de stille sig til

Bredegårds Allé, hvor købmand Jersie havde sin købmandsforretning
Foto: HLA 215

Hvidovres enfant terrible

„Hvidovres enfant terrible er en yngre Mand ved Navn Frenning, hvis Sindstilstand ikke staar i noget rimeligt Forhold til de oratoriske Præstationer, hvormed han ved enhver given Lejlighed søger at vække Opmærksomhed om sin Person. Han har tidligere ageret Socialdemokrat, men da man ikke indenfor Partiorganisationen tillagde ham slet saa stor Betydning som han ønskede, brød han ud og gik i Kompagni med Højremændene. Denne Frenning nærer et uudslukkeligt Had til Sogneraadsformanden og overdænger ham overalt hvor de mødes med Beskyldninger af den mest Haarejsende art. Nu har han fundet ud af, at Carl Nielsen skal have tilvendt sig 78 Kr. som Kommunen har udredt i fortsat Sygehjælp til hans Hustru, og han har paa Grundlag heraf indgivet kriminel Anmeldelse mod Sogneraadsformanden, hvis personlige Hæderlighed hidtil ingen har dristet sig til at drage i Tvivl.

Der er selvfølgelig intet som helst kriminelt Forhold til stede. De 78 Kr. er udbetalt til Frennings Hustru og findes opført paa Sygekassens Regnskab for 1926.

Saa langt maa Antisocialisterne altsaa dykke ned i Snavset for at finde Angrebspunkter mod vore Partifæller i Hvidovre. Vi misunder ikke „Udrensningsmændene" det Agitationsstof, de paa den Maade skaffer til Veje."

Københavns Amts Social-Demokrat 13.4.1928

Harly Davidson på Erikmindes Allé i 1929. Foto: HLA px14/17

en bevilling til hjælpekassen. Formand Mortensen vidste naturligvis godt, hvad det emne betod for tilflytterne og svarede ved at hælde vand ud af orene. Han ville stotte en sådan bevilling, hvis den var forsvarlig, indenfor reglerne og okonomisk realistisk. Så havde han ikke sagt for meget.

Kort tid efter sin dannelse var De Frisindede på banen. Sammen med den borgerlige opposition i Den kommunale Vælgerforening og Hvidovre Sogns Grundejerforening – som Jersie i ovrigt var medlem af i kraft af sin kobmands- og tommerhandel – sendte de d. 22. februar en klage til amtsrådet over skatteligningen.

"Daglig Liv i Hvidovre"

I foråret 1928 havde der efterhånden været så mange borgermøder, at de begyndte at virke trivielle. De aktives roller var fastlåste og standpunkterne forudsigelige. Hovedstadspressen havde vendt og drejet argumenterne, ja, hele landet havde diskuteret dem, og tilflytterne havde selv tygget drov på dem i snart et år. Generelle temaer forvandlede sig til personopgor, og sagligheden forsvandt næsten ojeblikkeligt ud af indlæggene. Det hele begyndte at ligne teater. Parcellisten kaldte det ironisk for: "Daglig Liv i Hvidovre" og gav en smagsprove på forfaldet.

På et borgermode mente en fru Steensen, at "Hvidovre kommune kunne være et Paradis, hvis det blev styret af Mænd med Forstand". Det var jo et godt og fromt onske, men fru Steensen skulle have holdt sig fra bibelmetaforen. Lovenskjold Møller replicerede ojeblikkeligt: "Aah! Her vokser da ikke Paradisæbler", og Norgaard så sin chance til at binde noget af syndefaldet op på den konservative Lützow-Georgsen: "Ja, Hvidovre kunne være et Paradis - men en Slange har sneget sig herind: Georgsen". Norgaard fik så til gengæld at vide, at han var en hugorm, og dermed skred metaforene ud af den mellemostlige ramme og ind i en gammel dansk. En hr. Wittrock kunne nu fortælle den konservative formand, at han var en toffelhelt, og Hansen-Bonderup oplyste, at "Har man en Nille, kender man Krabasken" - tilflytterne kunne deres Holberg. Da Frenning fra Den Frisindede Vælgerforening anklagede sognerådsformanden for at havde lavet maskepi med socialstotten, fik han at vide, at han var en stor skuespiller. "Det ville jeg have været", sagde Frenning, "men jeg blev infamt kasseret ved Proven".[117]

Så vidt Parcellisten.

Det er i ovrigt ikke uinteressant, at slangen Lützow-Georgsen havde baggrund til fælles med hugormen Norgaard i Centralforeningen for Parcelforeninger og Villaejere i Kobenhavn og Omegn. De havde begge været aktive i foreningen, da den korte

neden om og hjem, og det slog ofte gnister mellem dem på offentlige møder.

Knud A. Sørensen fra grundejerforeningen Ny Skelgaard sukkede:

Saaledes Sagerne nu staar
og bedre tror jeg ej det gaar
før vi engang kan blive fri
for Politik og Kævleri[118]

Formandens næse

En gang i marts fik oppositionen svar på sin skrivelse til indenrigsministeriet. Ministeriet havde fået klagepunkterne undersøgt og oplyste, at sognerådsformanden havde fået en næse for at "have ydet Laan og Forstærkninger uden Hjemmel for disse Udgifter ved lovlige Beslutninger og uden at drage Omsorg for, at denne Hjælp blev ydet som Fattighjælp".[119] Næsen gjaldt også skattesagerne, det manglende budget m.m.

Carl Nielsen havde tidligere sagt, at han havde begået en del fejl, og at nogle af hans handlinger muligvis kunne betegnes som ulovlige, men i så fald havde de ikke været forsætlige. I alle tilfælde ville han ikke trække sig, men blive som en kaptajn på den synkende skude og tage følgerne af sine handlinger. Med svaret fra indenrigsministeriet kunne han blive siddende i formandsstolen og stritte med sin af staten personligt tildelte næse.

Det var oppositionen og store dele af beboerne i kommunen naturligvis ikke tilfreds med. En næse var for lidt i en sag, der for mange havde været for meget i for lang tid. Men den kunne bruges politisk, og i april gik De frisindede og de konservative igen på banen. De indkaldte atter til borgermøde på Frihedskroen – næsen skulle bruges overfor socialdemokraterne.

Restauratør Laurits Pedersen
Foto: HLA 173

Den 11. april begav et par hundrede borgere sig så endnu en gang af sted gennem det flade Hvidovre, og de havde ingen besvær med at finde Frihedskroen. Ruten sad efterhånden i rygmarven, og der mødte ca. 200 frem. Kroejeren Laurits Pedersen var tidligere borgerligt sognerådsmedlem, og for ham var det socialdemokratiske rod i administrationen guld værd. Hans omsætning var ligefrem proportional med utilfredsheden i kommunen.

Lützow-Georgsen åbnede ballet med en opsummering af protesternes historie så at sige.

De var begyndt et lille år for med borgermøder,

var fortsat med afskalninger i Socialdemokratiet og var mundet ud i klager til indenrigsministeriet, boykot af sognerådet og her sidst en næse til sognerådsformanden. Modet burde vedtage en resolution, der opfordrede socialdemokraterne til at trække sig, mente Lützow.

Herefter var der frit spil, og resten af samværet gik på mere normal vis med verbal mandjævning. Lovenskjold Møller mente f.eks., at Lützow – højres pladespiller kaldet - bare selv ville til fadet. Norgaard anklagede Lützow for hans rolle i Centralforeningen, og sognerådsformanden beskyldte ham for at være protesternes bagmand.

Som noget nyt trådte politibetjent Mortensen fra Den Frisindede Vælgerforening frem. Han manede til fordragelighed og prøvede at dele sol og vind lige, men havde ikke meget held hermed. Han blev ustandselig afbrudt, og De frisindede blev under megen munterhed karakteriseret som en Mark- og Vejfredsforening.

Frenning kunne naturligvis ikke nære sig. Han bekendte – under livlige tilråb – at han i sin tid havde været med til at dække over socialdemokratiet, men det var slut nu.

Kontrastfiguren på modet var især vurderingsmand Stricker. Selvom han var en del af den borgerlige protestbevægelse, mente han, at det hele efterhånden var for meget og skadede Hvidovre.

Til sidst nåede man frem til afstemningen. Her var der 59 stemmer for, at sognerådet skulle træde tilbage og 79 stemmer imod.

Lützow-Georgsen havde lidt et nederlag.

Restauratøren på Frihedskroen hed Laurits Pedersen (1882-1943). Han var barnefødt i Hvidovre, sognerådsmedlem 1913-21 og sognerådsformand 1917-21. De borgerlige kræfter i kommunen brugte kroen i foreningssammenhæng og til borgermøder, og her afventede de også resultatet af kommunevalgene. Lyrikeren Arnold Hending skrev, at på Frihedskroen mødtes „By med Landet" og her kunne det også ske, at en mand sank ned i „To Øjne uden Bund". Foto: HLA

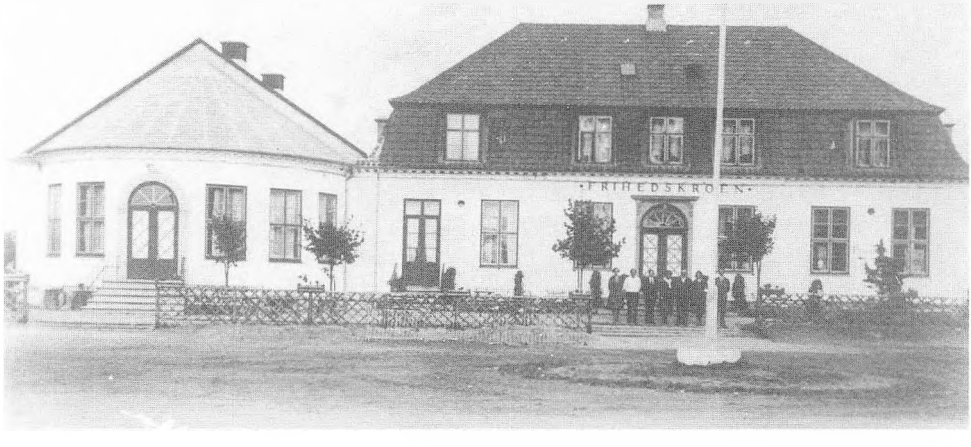

Den 21. juni 1928

Selv om den konservative formand tabte afstemningen på mødet, var sognerådsformand Carl Nielsen og Nørgaard alligevel ved at være politisk isolerede i kommunen. De havde et modsætningsforhold til partifællerne Lovenskjold Møller og købmand Jersie. Gutfelt, der havde fattigforstanderskabet efter Kudsk, var ikke til megen hjælp. Hans stilling var blevet svækket, da det reviderede kommuneregnskab for 1925-26 blev offentliggjort i maj. Det viste, at han manglede bilag for 10.000 kr. Tilbage var Ludvig Rasmussen, men han holdt sig uden for spillet og fik et langt kommunalpolitisk liv.

Tirsdag d. 19. juni havde den socialdemokratiske partiforening et møde med sine sognerådsmedlemmer. De fleste mødte op, og det mest usædvanlige var sådan set, at Jersie udeblev.

To dage efter var der sognerådsmøde. På dagsordenen var der lidt skatteregler, et cirkulære og et par ting mere. Det største punkt var små 50 andragender om skattelettelser eller henstand. Men sagernes normalitet til trods blev mødet – med en af datidens yndlingsmetaforer for voldsomme følelsesmæssige udladninger - stormende. Der udviklede sig en heftig diskussion mellem Lovenskjold Møller og Carl Nielsen. Møller angreb sin sognerådsformand i meget stærke vendinger, og ud på natten foreslog han en mistillidsdagsorden til ham. Den blev vedtaget. Derefter foreslog Lods Jensen fra oppositionen købmand Jersie som ny formand.

Sognerådsformand Carl Nielsen prøvede at hindre en afstemning. Det skulle han ikke have gjort, for dermed havde han formelt anerkendt, at den var på dagsordenen. Men i alle tilfælde mislykkedes

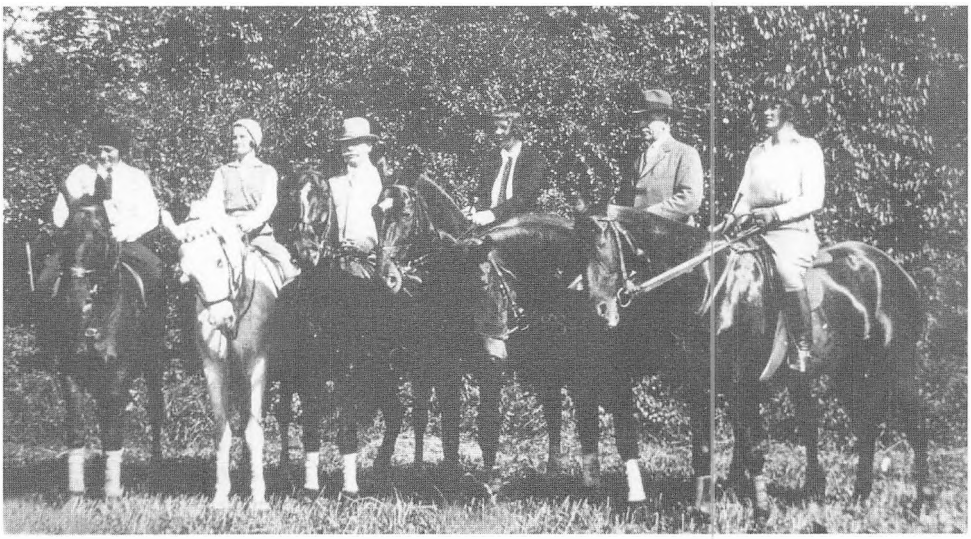

De borgerlige tager tøjlerne i sognerådet sammen med Jersie og Møller. Sognerådsmdl. Schrader ses som nr. 2 fra højre. Foto: HLA 28

han, og man skred til sagen.

For Jersie stemte de tre borgerlige, Jersie selv og naturligvis Møller. Imod stemte de tilbageblevne 4 socialdemokrater.

Jersie var valgt, og Hvidovre havde fået en ny sognerådsformand. Klokken var 2 nat.

Reaktionen

Kuppet kom fuldstændigt bag på Socialdemokraterne, og ikke overraskende blev Jersie og Møller kaldt for forrædere. Bitterheden var især stor overfor Jersie, der blev hånet for sit æresmedlemskab i 2. kreds på Frederiksberg – det blev ham i øvrigt frataget kort efter. Den lille Mussolini kaldte Socialdemokraten ham

Både partiets hovedbestyrelse i København og dets formand, Thorvald Stauning, fordomte det skete og anbefalede eksklusion.[120] Den blev effektueret på generalforsamlingen d. 7. juli, selv om Jersie og Møller kort forinden havde udmeldt sig.

De to lokalaviser, Parcellisten og Hvidovre Avis, havde hver deres forklaring på det skete.

Parcellisten gav lidt overraskende vælgerne skylden for hele miseren. De kunne ikke undskylde sig med at være nytilflyttede og ikke kende hinanden og kandidaterne. Magtkampen ved opstillingen havde været så iøjefaldende beskidt, at tilflytterne burde have

En uventet Gruppering

Det er noget af en Uretfærdighed, naar alle Bebrejdelser for den nuværende pinlige Situation i Hvidovre Kommune ganske væltes over paa de nuværende Styres Hoveder.

Allerede før Aprilvalget 1925 burde Befolkningen – Vælgerne – have gjort Anskrig, som det før er bemærket, at vi kender for lidt til hinanden, kan kun til en vis Grad tjene som Undskyldning. Vælgerne burde have indset, at naar de tillod en saa horribel Kandidatopstilling, saa paatog de sig samtidig et Ansvar; thi det var ikke til at tage fejl af den Art Agitation, der udfoldedes lige op til Valget, og man kunne ikke undgaa at se, at den Sammensætning, Sogneraadet ville faa, allerede da bar Kimen i sig til personlig Strid.

Begivenheder glemmes hurtigt, men denne Kamp om et Sogneraad i Hvidovre staar levende for os. Man husker, hvilke Midler, der benyttes for at holde Medbejlerne nede, naar man selv syntes at have faaet Fodfæste. Himlen ved, hvorfor de kæmpede

Parcellisten 10.7.1928

reageret. Det var *deres* sogneråd og *deres* kandidater, der helt fra starten havde ligget i krig med hinanden.

Hvidovre Avis interviewede en anonym "udenbys Kommunalmand" om kuppet. Han mente at sogneråd havde skylden. Carl Nielsen havde ikke været opgaven voksen, og Norgaard havde været hans onde ånd. Fattigforstander Gutfelt havde været værst mod sig selv, og om Jersie/Møller hed det, at de havde fældet deres egen dødsdom. De borgerlige politikere slap heller ikke. De havde kritiseret Jersie helt op til kuppet, og nu kunne man se dem "pænt spadsere Arm i Arm med ham." Kun Ludvig Rasmussen havde været ok.[121]

Kobenhavnerpressen behandlede kuppet som en nyhed i korte en-spaltede notitser, og forklarede det skete med utilfredshed over den manglende kommunale revision. Morgenbladet benyttede dog lejligheden til at lange ud efter Socialdemokraten, der havde haft en artikel i avisen om arbejderklassens kulturelle fremgang. Bladet mente, at socialdemokraterne først og fremmest havde fremgang i brugen af andres penge, hvortil kom, at de var dårlige administratorer – jvf. "visse smaa kommuner, der har økonomiske vanskeligheder og uorden i regnskaberne".[122]

Så vidt samtidens reaktion.

Som beskrevet havde spændingerne internt i Socialdemokratiet været store siden valget, og de lå som en klangbund under kuppet. Ja modsætningen mellem Norgaard og Jersie gik oven i købet tilbage

Nybygning ca. 1920 med tre generationer i fineste stads. Foto: HLA 2319

til *før valget*. Det var Jersie, der havde stukket en kæp i hjulet på Nørgaards forsøg på at få et valgsamarbejde i stand mellem Centralforeningen og Socialdemokratiet. Siden var modsætningen som vist vokset med sagen om Kirkebakken og Valbybladets forsøg på at få Norgaard ekskluderet. Og forholdet til Møller var aldrig blevet godt efter injuriesagen.

Møller og Jersie havde som suppleanter stået udenfor sognerådet og gik derfor til arbejdet med rene hænder. Deres beslutning om at vælte Carl Nielsen skete formodentligt efter maj, hvor det reviderede kommuneregnskab for 1925/26 blev offentliggjort. Det var så katastrofalt, at de må have frygtet for, hvordan dét for 1926/27 så ud.

Usikkerheden overfor fremtiden blev også forstærket af mistilliden til Nørgaard, der havde nået sådanne højder, at han på et tidspunkt blev beskyldt for at have *bestukket* revisor Plesner – en anklage der ikke holdt i retten.

De to parti-dissidenter havde ikke været et team fra begyndelsen af. Langtfra. Da Møller opstillede til valget i marts 1925, havde et menigt medlem forsøgt at få hans kandidatur annulleret. Vedkommende havde skrevet til forbundet og beskyldt ham for alfonseri og havde henvist til Jersie, hvis forbundet ville have oplysningen bekræftet. Men senere havde Jersies og Møllers forhold ændret sig, og de havde stået sammen mod Norgaard under konflikten med Kirkebakken Haveby.

Vi skal senere vende tilbage til den rolle kommunallovgivningen spillede. Den var forældet og bar sin del af skylden for miseren under Hvidovres urbanisering.

Men inden det sker, skal vi følge den ny formand til dørs frem til kommunevalget i marts 1929.

Nybygger i Husum 1922.
Foto: Københavns Bymuseum.

Efterspillet

10

"Raadet har intet kriminelt foretaget sig. Det har bare ikke kunnet magte Opgaven. Det har ikke kunnet administrere de mange tusind Indflyttere". Stiftamtsmand N.P. Nielsen i Politiken 10.2.1928

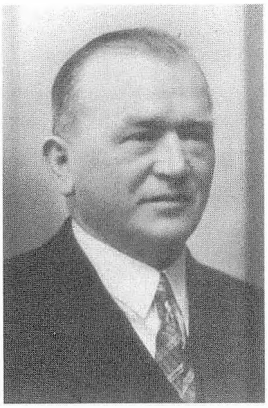

Viggo Valdemar Jersie (f. 1880) socialdemokratisk medlem af sognerådet fra februar 1928 til marts 1929 som suppleant for Christen Kudsk og sognerådsformand ved et kup d. 21. juni 1928. Jersie flyttede fra Frederiksberg til Hvidovre i 1924 og fik adresse på parcel 84 i Stenhavegård Grundejerforening, som han også en overgang var formand for. Han startede en købmands- og tømmerhandler i Bredegårdens hovedbygning på Bredegårds Allé. Jersie kom i modsætning til Carl Nielsen, Laus Nørgaard og Kudsk på grund af sit engagement i Kirkebakken Haveby, hvilket sammen med andet førte til et brud. Foto: HLA 118/11

Da Jersie kom til magten d. 21. juni 1928, havde han kun små ni måneder til at konsolidere sin magt og sikre et genvalg. Han lagde ud med et forsøg på at få en ny revision af Carl Nielsens embedsperiode. Sognerådet kunne ikke selv bevillige penge hertil men måtte søge amtet om tilladelse. En ny revision ville koste 9.000 kr., og det syntes amtet var for meget. Det ville godt gå med til, at Jersie reviderede det borgerlige sogneråds sidste regnskabsår, men Carl Nielsens embedsperiode fra 1925-27 ville det selv tage sig af.

Den beslutning frustrerede Jersie i en grad, så han få dage efter nægtede at udlevere de kommunale regnskaber for 1925/26/27, da amtet bad om dem. Han ville hverken udlevere eller underskrive regnskaber, der ikke var ordentlig reviderede, sagde han. Det førte til et mindre opgør mellem ham og amtsrådssekretæren, som endte med, at Jersie måtte bide i det sure æble og efterkomme kravet. Amtet gik så i gang med regnskaberne, men Jersie fik igennem, at det skete med bistand fra hans revisor. Han havde i det mindste fået en vagthund placeret.

Tilsynsførende Graff

Jersie havde ingen speciel grund til at være imponeret over amtets tilsyn med Hvidovres økonomi. Det havde ikke været særlig energisk fra 1925 og frem til begyndelsen af 1927, hvor det greb ind og tvang Hvidovre til at ansætte en revisor. Administrationen havde indtil da sejlet, uden at amtsrådet havde gjort noget særligt.

Indenrigsministeren var heller ikke udelt tilfreds med amtsrådenes arbejde. På en generalforsamling i amtsrådet havde han under en debat sagt, at nogle kommuner var kommet i kassemæssig uføre, fordi et amtsråd ikke havde levet op til sit ansvar.

Formanden for amtets økonomiudvalg var den konservative sagfører Graff. Han havde ansvaret for tilsynet med Hvidovres administration og optrådte kritisk på borgermøder i kommunen.

Johannes Graff (f. 1888) kom fra beskedne kår i Ballerup. Han tog juridisk embedseksamen i 1903, blev sagfører i 1906 og flyttede til Glostrup i 1908, hvor han købte hus. 1917 kom han i sognerådet og blev sognerådsformand, og i 1922 kom han også i amtsrådet.
1928 flyttede han fra Glostrup.
Foto: Glostrup Lokalhistoriske Arkiv

Kommunalbestyrelsen var ikke sin opgave voksen, havde han f.eks. sagt på Frihedskroen i november 1927. Det var han sådan set heller ikke selv.

I 1917 blev han valgt ind i sognerådet i Glostrup på den konservative liste og blev formand for sognerådet, og i 1922 kom han også i amtsrådet.

Samtidig med at han kritiserede sognerådets embedsførelse i Hvidovre, begyndte der at dukke historier op om hans egen praksis som sagfører. Det viste sig, at han havde begået misligheder overfor sine klienter, og sagførerrådet gav ham en bøde på 5.000 kr.

Restaurator Jensen på Strandkroen i Avedøre lagde sag an mod ham, hvorefter Graff brød sammen. Han blev indlagt på Gentofte sygehus og efter udskrivelsen rejste han til Vejle for at rekreere sig. Herfra stak han i februar 1928 af til Canada efterladende sig en ordentlig gæld. Senere på året vendte han tilbage, og retssagerne mod ham begyndte.

Revisionens dom

Jersie søgte også på andre områder end det regnskabsmæssige at føre paladsrevolutionen til ende. Først fyrede han Carl Nielsen fra

hans formandspost i vejudvalget, og derefter røg Nørgaards næstformandspost i sognerådet.

De to klagede omgående til amtet, der gav dem medhold og genindsatte dem på deres poster. Men for Carl Nielsen var løbet ved at være kort. På en ekstraordinær generalforsamling på Risbjerggaard i november 1928 meddelte han, at han ikke genopstillede til det kommende kommunevalg og angav sin alder som grund. Han var da 55 år gammel.

Kudsk prøvede at angribe ham, men blev stoppet.

På det sociale område strammede Jersie op i en grad, så Hvidovre Avis kunne skrive, "at der foregaar formelig en Udvandring fra Hvidovre af Fattigvæsnets Stamgæster."[123]

I februar 1929 kom så den endelige revision af det socialdemokratiske styre. I amtsrådets opsummering af rapporten hed det, at regnskaberne fra 1924-27 ikke var nogen solstrålefortælling. Den handlede om:

"en Kommune, som dels paa Grund af ydre uafvendelige Forhold (stor Invasion af mindre og daarlige Skatteydere, Lysthusbeboere) og dels paa Grund af indre Forhold (en Styrelse og en Administration, som ikke magtede Opgaverne) er kommet i økonomiske Vanskeligheder, der næppe er blevet mindre ved den beklagelige Uoverensstemmelse, som har hersket blandt Sogneraadets Medlemmer.

Avisen studeres, Risbjerggårds Allé 76 i 1920erne.
Foto: HLA 6174

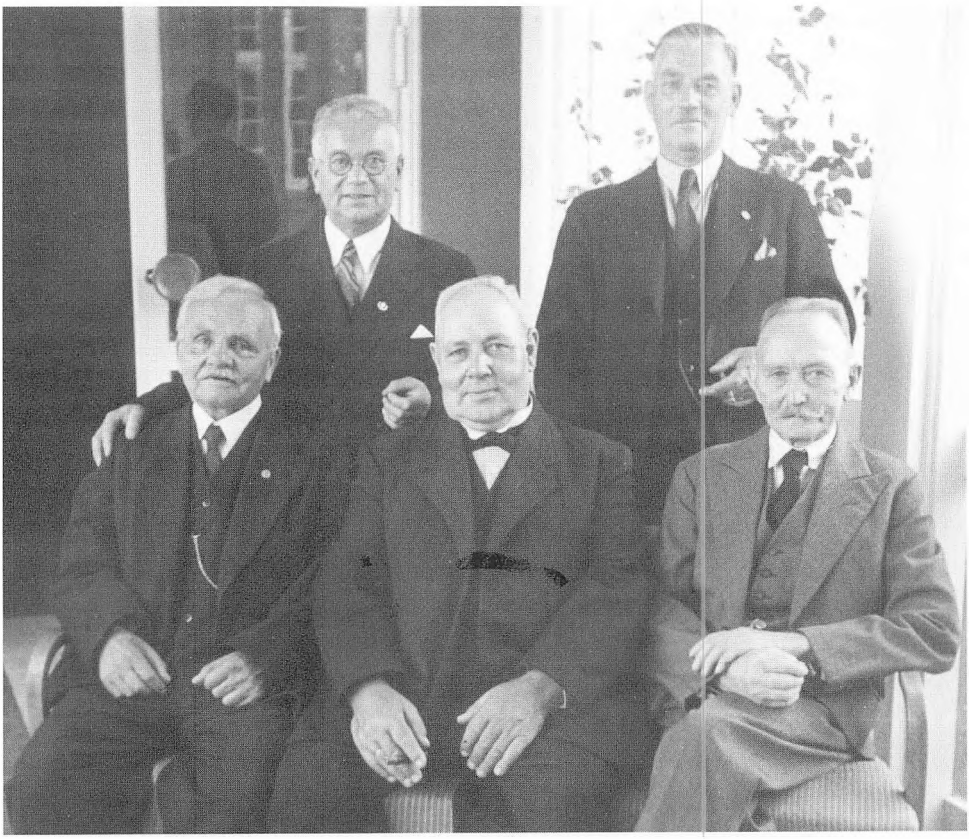

Carl August Nielsen *(1873 – 1950) socialdemokratisk sognerådsmedlem fra 1909-21 og 1925-29. Formand fra 1925-1928. Afsat som sognerådsformand ved en afstemning i sognerådet d. 28. juli 1928. Fik fortjenestmedalje for sit arbejde indenfor sygekassen.*
Carl Nielsen stammede fra Asminderød, var handelsuddannet, men arbejdede i Hvidovre som gartner. Han havde adresse i Hvidovregade 57 B.
Han blev sognerådsformand i en periode, hvor kommunens indbyggertal voksede i et tempo, han ikke kunne administrere. Det førte til stigende protester mod hans embedsførelse og en næse fra indenrigsministeriet/amtsrådet for hans administration.

Samtiden opfattede ham som en velmenende mand, hvis hjerte var større end hans administrative evner. Hans hemmeligholdelse og mange bortforklaringer af den katastrofale administration kan måske ses som opkomlingens angst for ikke at slå til?
Anden juledag 1950 sov han stille ind – „eftermælet" blev alene varetaget af familien i en lille dødsannonce i Hvidovre Avis.

Fotografi fra 1948 af 5 sognerådsformænd. Første række fra venstre: Carl Nielsen, Carl Larsen og Peter Eriksen. Bagerste række fra venstre: Toft Sørensen og Ludvig Rasmussen.
Foto: HLA 118a

Beretningen fortæller, at der ikke fandtes nogen effektiv Kontrol med Kommunens Indtægter og Udgifter, der var ikke noje Overensstemmelse mellem Regnskaber og Bøger eller mellem Bøgerne indbyrdes. Med hensyn til Indtægterne (specielt Skatterne) har Instituttet savnet Materiale, som med blot nogenlunde Sikkerhed kunne bruges til Kontrol med Bogføringens rigtighed, og ved Gennemgang af Udgifterne viste det sig, at der i mange Tilfælde helt manglede eller kun fandtes ufyldestgorende Bilag"[124]

Amtet slutter sin opsummering med, at selv om sognerådet har haft mange og svære problemer at kæmpe med, burde det tidligt have indført regelbundne administrative forhold. "Og her staar navnlig Formanden, Carl Nielsen, og Kassereren med det storste Ansvar."[125]

Det var nok så hård en dom, men den fojede ikke meget til det allerede kendte og hjalp dermed heller ikke sognerådsformand Jersie.

Hvidovre Avis referat hjalp til gengæld socialdemokraterne. Avisen skrev, at revisionen havde "ikke konstateret Misligheder af nogen Art. Derimod har man konstateret Uorden, og denne kan

De socialdemokratiske hovedpersoner i sognerådet på skovtur i slutningen af 1920erne. Fra venstre: Nørgaard, Carl Nielsen, H.L.V. Gutfelt, Viktor Knudsen og Kudsk.
Foto: Søren Kudsk

tilskrives ringe kyndig Medhjælp paa Kommunekontoret.

Først og fremmest giver Resultatet af Revisionen jo de socialdemokratiske Sogneraadsmedlemmer en eklatant Oprejsning.

Hvad de er blevet beskyldt for baade aabenlyst og i Krogene vilde, saafremt det var sandt, have været nok til, som Nørgaard har udtalt, at sende dem flere Aar paa Vridsløse".[126]

Tolkningen nåede den socialdemokratiske valgkamp som en befrielse.

Stauning kommer til byen

Opgaven for partiforeningen var nu at trimme valgkampen og tage stilling til kandidaterne. Centralt var naturligvis spørgsmålet om, hvorvidt Nørgaard, Gutfelt og Ludvig Rasmussen skulle genopstille - Carl Nielsen var som nævnt ude af billedet.

Der blev nedsat det sædvanlige valgudvalg, og d. 11. februar 1929 fremlagde det listen med kandidater på en generalforsamling på Risbjerggaard. Tilbage i sommeren 1924 havde Nørgaard om det borgerlige sogneråd sagt, at hvis "det nuværende Sogneråd ikke magter Opgaven med at lede en Kommune med stærk Udvikling, kan der vel nok findes andre, som er Opgaven voksen."[127] Udvalget havde nu fundet de andre, og Nørgaard var ikke blandt dem. Dermed var Ludvig Rasmussen den *eneste politisk overlevende* fra valget i 1925.

Silhuet af Thorvald Stauning (1873-1942) formand for socialdemokratiet og Statsminister 1924-26 og 1929 - 42.
Foto: HLA 12.259
Fotoet på næste side stammer fra en demonstration d. 1. maj 1914 i København. Stauning ses i første række som nr. tre fra højre.
Foto: ABA

Stauning var modt op og tog ordet efter fremlæggelsen: "Vi har Betingelser", sagde han "for at skabe en stor partipolitisk Bevægelse og en betydende kommunalpolitisk Repræsentation, da den skal varetage vore Livsinteresser. Særønskerne er jo dog til sidst uden Interesse. Vi kan være enige om at takke de Folk, der gennem de sidste Aar har haft det brydsomme Arbejde i Sogneraadet".[128]

Derefter skred man til afstemning. Ludvig Rasmussen kom ind på førstepladsen, efterfulgt af Arnold Nielsen på andenpladsen.[129]

Arnold Nielsen var kommunalpolitisk et ubeskrevet blad. Men han havde organisatorisk erfaring fra sit arbejde som forretningsfører for formerforbundet, og han tilhørte den gamle garde omkring Stauning.

Således rustet kastede partiet sig nu ud i valgkampen med friske kræfter, og Arnold Nielsen viste sig hurtigt som en robust valgkampspolitiker. Sogneråds medlem lods Jensen f.eks. fik på et valgmøde på Frihedskroen at vide, at han med held kunne bytte forstand med den socialdemokratiske folketingspolitiker N.P.

Nielsen, som lodsen havde beskyldt for at være alternativt begavet. Jersie fik at vide – efter at have beskyldt socialdemokraterne for at tage patent på at have hjerte for de små i samfundet – at det patent havde "andre givet os."[130] Politibetjent Mortensen fra De frisindede måtte se sit valgmøde erobret, da Arnold Nielsen vandt en afstemning i forsamlingen, der tog afstand fra De frisindede osv.

Der var også mere uorganiserede initiativer. Med en ikke ringe skadefryd refererede Socialdemokraten f.eks. en hændelse under valgkampen, hvor en arbejdsmand "ganske uopfordret" havde nikket Lovenskjold Møller "en ualmindelig *vellykket* Skalle"[131] medens denne på restauranten på Risbjerggaard havde droftet kommunalpolitik med nogle stærkt interesserede Hvidovre-Borgere.

Den kommunale Liste rendte ind i besværligheder umiddelbart for valget. En af kandidaterne havde fået problemer med sin skat, hvilket førte til en undersøgelse af hans selvangivelser 10 år tilbage i tiden. Resultatet var et eftersmæk på 5.000 kr. til staten og 1.200 kr. til kommunen. Han måtte trække sig en lille uge før valget.

Tirsdag d. 12. marts 1929 oprandt så valgdagen med blæst, stovregn og tåge. Afstemningen skulle foregå i mødesalen på kommunekontoret i Hvidovregade. Jersie var valgstyrer og overlærer Claus Petersen skulle råbe stemmesedler op. De gamle i Hvidovre skulle stemme om formiddagen og de arbejdende efter fyraften.

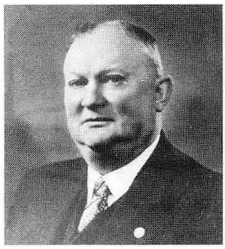

Arnold Nielsen (1872 – 1942) socialdemokratisk sognerådsmedlem og sognerådsformand fra 1929-42. I forbindelse med hans død blev der indsamlet til en mindesten på Hvidovre kirkegård, og Arnold Nielsens Boulevard er opkaldt efter ham..
Foto: HLA 343

Socialdemokraterne afventede – som ved forrige valg – resultatet på restauranten på Risbjerggaard. Den kommunale Liste samledes i stuen på Frihedskroen, og på første sal trippede politibetjent Mortensen og De frisindede spændt rundt.

Der var 1020 vælgere og 872 af dem stemte. Socialdemokraterne fik 509 stemmer. Det rakte til 6 mandater, og sejren blev fejret til den lyse morgen. Jersie fik 27 stemmer og var dermed ude af billedet – han blev sendt hjem og pille rosiner, skrev Socialdemokraten. Den kommunale Liste fik 193 stemmer og 2 mandater – 1 mindre end ved forrige valg, og De frisindede rendte med 139 stemmer og et enkelt mandat.[132]

N.P. Nielsen (1871 – 1948) var folketingskandidat for Hvidovre (Køgekredsen) fra 1920-43. Medlem af Fællesorganisationen af Landkommuner med bymæssig Bebyggelse op gennem 1920erne og formand i 1931. Han var aktiv i en lang række sammenhænge bl.a. i Københavns Amtsråd og Tårnby kommunalbestyrelse. Han stammede fra Hillerød, hvor faderen var skrædder-svend, og selv fik han en typografuddannelse.
Foto: Tårnby Kommunes Lokalhistoriske Samling

Den borgerlige sognerådsgruppe. Fra venstre Svend Schrader, Otto Jensen og Chr. Jensen. Udsnit af gruppebillede fra slutningen af 1920erne
Foto: Søren Kudsk

Den suverænt storste stemmesluger blandt Socialdemokraterne var Ludvig Rasmussen med 159 personlige stemmer. Arnold Nielsen kom langt bagefter med sine 21 stemmer, men på trods heraf kunne han sætte sig for bordenden som ny sognerådsformand – og der blev han siddende frem til sin dod under krigen i 1942.

En lille tredjedel af århundredet var gået. Tilflytterne var ankommet, havde fået erfaringer med magten i kommunen og lagt deres Sturm und Drang-periode bag sig.

En ny tid kunne begynde.

Stauning og borgmesterposten

I forbindelse med valget i 1929 opstod det rygte, at partiformand Thorvald Stauning var kommet til byen, for at rydde op i partiafdelingen og fyre de gamle sognerådsmedlemmer.
I sin valgavis skrev den borgerlige opposition::

Er det sandt, at Stauning har
Infamt kasseret hele Kliken
Sognerådets gamle „Røde"
Alle tre de stille døde

Rygtet sagde også, at det var Stauning, der havde sørget for, at Arnold Nielsen blev borgmester. At der var en eller anden sammenhæng, var oppositionen i alt fald ikke i tvivl om, den skrev – ligeledes i en valgavis:

Arnold Nielsens Manuskript er
O – saa nydeligt
Man sporer det store Hovedkvarters
Pennestrøg tydelig

At der opstod et rygte omkring Arnold Nielsens valg til borgmester er ikke så underligt. Den naturlige borgmester ville have været Ludvig Rasmussen, der med 159 personlige stemmer var den største stemmesluger i partiet. Arnold Nielsen kom langt bagefter med sine 21 personlige stemmer, hvortil kom, at han var et ubeskrevet blad i lokalpolitik. Han var ikke et oplagt emne, hvis tilflytterne skulle bestemme.

Om Stauning trak i trådene i forbindelse med borgmesterposten eller ej får vi formodentlig aldrig sikker viden om. Men borgmester blev Arnold Nielsen altså, og Ludvig Rasmussen måtte vente 13 år, før han blev borgmester. Det blev han i 1942 - på *borgerlige* stemmer.

Kommunesocialisme?

11

Den 1. november 1924 blev en politimand skudt ned på åben gade i København med tre skud. Drabsmanden viste sig at være en småskør sømand, der bl.a. havde været i Petrograd under revolutionen. Han oplyste, at han boede til leje i Hvidovre hos fru Salling på Bøgevej (nuværende Stenstykkevej), og hun blev hurtigt opsøgt af en journalist.

Fru Salling var ikke meget for at tale med journalisten, men han fik da ud af hende, at hendes logerende havde truet hende med en kniv. Året før var han pludselig kommet farende mod hende med en kniv hævet over hovedet og havde råbt: "Vil De øjeblikkelig sige, at det er Bolscheviker og Røvere, der bor herude?" Og for at fremme svaret, havde han presset knivspidsen mod hendes hals. Værtinden var naturligvis blevet bange og turde ikke andet end at råbe: "Ja! Ja!"

"Naa De indrømmer?" sagde han, og igen svarede værtinden "Ja! Ja!".

"De stjæler af statskassen alle sammen", havde han fortsat, og da værtinden også kunne bekræfte det, var han beroliget gået tilbage til sit værelse.[134]

Spørgsmålet er nu: havde sømanden ret? Var tilflytterne i Hvidovre en bande bolsjevikker, der ville revolutionere kommunen eller sagt på en anden måde: Hvad var tilflytterne og deres politiske ledere rent faktisk optaget af, og hvad gennemførte de?

Socialisme ?

I internationale debatter så mange socialister kommunen som et sted, hvor der kunne gøres en eksemplarisk indsats, og en international kongres i 1900 i Paris vedtog f.eks. en resolution på området.

I Danmark fik denne type ideer først og fremmest udtryk i nogle få markante købstæder. Fra 1900 til 1920 blev den såkaldte kommunesocialisme gennemført i Nakskov, Esbjerg, Århus og Horsens, dvs. socialisme i betydningen markante forbedringer på offentlige områder som skolevæsnet, sygehuse, offentlige transport, alderdomshjem, biblioteksvæsen m.v.

Bevægelsen ebbede ud i 1920erne, da Socialdemokratiet begyndte at få stigende parlamentarisk indflydelse og derved kunne lovgive på nationalt plan.[135] Det betød dog ikke, at kommunerne blev et forsømt område. Tværtimod blev der arbejdet på flere fronter for at smidiggøre den kommunale lovgivning i takt med den stigende

Faner og hornmusik i Hvidovre omkring 1930.
Foto: HLA 3129

urbanisering af landkommunerne – det vender vi tilbage til. De kommunale valgkampe fik omfattende dækning i partipressen, og i 1927 vedtog den socialdemokratiske partikongres en resolution, der pålagde partiafdelingerne at starte en oplysningskampagne om vigtigheden af det kommunalpolitisk arbejde.[136]

I forhold til kommunesocialismen er der ikke noget i kilderne, der viser, at det socialdemokratiske sogneråd i Hvidovre stod i gæld til de røde spydspids-byer, hvilket naturligvis ikke er det samme som, at påvirkningen ikke har været der.

I 1920ernes Hvidovre er det kun lykkedes at finde et enkelt eksempel på en socialistisk debat eller rettere et *tilløb* til noget, der kunne ligne en sådan. Udgangspunktet for den var noget så ejendommeligt som åbningen af en ny købmandsbutik i Risbjerg-området. Det syntes nogle var en købmandsbutik for meget, da der lå en i forvejen lige overfor på den anden side af gaden.

Revolutionen og Tybjergs købmandsbutik

Et liv som købmand i 1920ernes Hvidovre var for mange et kummerligt liv, og i sommeren 1926 tog Viktor Knudsen spørgsmålet op på et sogneråds møde, hvor han sagde, at man skulle "se at faa haand i hanke med de ny forretninger"[137]. Anledningen var den nævnte ny butik i Risbjergkvarteret, hvor han selv boede, og hvor også sogneråds formandens kone havde en købmandsbutik.

Hvidovre Avis lavede øjeblikkelig et stort interview med den ny købmand. Han hed Tybjerg og var kendt for sit arbejde i parcel-

bevægelsen og for den indflydelse, han havde skaffet grundejerforeningerne på de kommunale kloakplaner. Den ny købmand var en mand af et vist format.

Tybjerg mente, at det hverken var ønskeligt eller muligt for sognerådet at gribe styrende ind på området. Dels var der næringsfrihed i Danmark, og dels var der ingen klausul, der forbød en butik på hans parcel. "Sognerådet spildte sine kræfter, mente han, som manden "der løb Panden mod Rundetaarn. Han kom til det Resultat, at han ville lade Taarnet staa."

Til det principielle sagde Tybjerg, at en regulering "ville være fuldkommen dræbende for al Handelsvirksomhed", og en styring kunne også blive en ubehagelig sag for sognerådet. Hvordan ville f.eks. sognerådsformanden forholde sig til en ny bevilling i Risbjergkvarteret, hvor hans egen kone drev en butik?

Ugen efter rykkede J.O. Hyldgaard ud med en større artikel[138] om socialismen *og* Carl Nielsen / Viktor Knudsen. Hyldgaard var i den socialdemokratiske partiforenings bestyrelse og blev redaktør af Hvidovrebladet, da det udkom i december 1926. Han var det tætteste, partiet kom på at have en ideolog i slutningen af 1920erne.

DUI på Gl. Køge Landevej ca. 1930
Foto: HLA 3128

Hyldgaard mente, at regulering var en god ting. Socialdemokraterne havde magten i kommunen og kunne gennemføre en planlægning på området til gavn for alle. Det var spild af kræfter at have to butikker på samme sted, når man på forhånd vidste, at kun den ene ville overleve i konkurrencen. Og så var det ikke imod socialismens idé. Tværtimod. Når socialismen blev gennemført, kunne man planlægge for hele samfundsproduktionen. Det ville betyde mindre spild, hvilket igen ville betyde et større overskud, som kunne bruges til både at nedsætte arbejdstiden og øge forbruget.

I marxistisk jargon lød argumentet:

"Ved samfundets Overtagelse af Produktionsmidlerne kan Produktionen beherskes saaledes, at der bliver produceret i den Mængde, som der er Brug for, og Produktionskræfterne bliver da anvendt paa de mest økonomiske Felter. Det vil medføre en stor foroget Produktion af Varer, og dog vil Arbejdstiden nedsættes. Og naar Arbejderne faar det fulde udbytte af deres Arbejde, vil deres Forbrug kunne øges betydeligt."[139]

Når Carl Nielsen og Viktor Knudsen var imod en butik mere i Risbjergkvarteret, var det "saaledes i nøje Overensstemmelse med den hele socialistiske Samfundsopfattelse" [140]

Problemet med argumentationen var, at samfundet som bekendt ikke havde overtaget produktionsmidlerne, hvortil kom det underliggende element af brødnid, der gjorde præmisserne uklare.

Viktor Knudsen havde åbnet debatten og lukkede den også af

Købmandsbutik på Sønderkær 1935. Butikken blev startet af en underofficer i Avedørelejren og overgik senere til hans søn, der igen overlod den til sin søn og datter.
Foto: HLA 11.441

Radiovogn i Hvidovre
Foto: HLA 3141

med den for ham særegne blanding af solidaritet og brutalitet. Det var sognerådets opgave, sagde han med direkte adresse til Tybjerg, at varetage arbejdernes og de små handlendes interesser over for udenbys kommende – Tyberg boede udenfor kommunen. Og for at skære det ud i pap, fojede Knudsen til, at sognerådet havde en "ret vidtgaaende indflydelse paa Handelsforholdene, idet Sogneraadet skal give sin Sanktion til Handel med Spiritus og ogsaa har et Ord at sige med Hensyn til Bevilling af Næringsbeviser, hvilket Hrr. Tybjerg ikke syntes at have forstaaelse for."[141]

Tybjerg beholdt nu sin kobmandsbutik og fik også en spiritusbevilling. Knudsen forsvandt fra socialdemokratiet og kommunen.

Tilflytterne var altså ikke bolsjevikker, som somanden mente. De havde tilsyneladende planlægning som ideal, men de kunne hverken styre kommunen eller sig selv. Der var mere socialisme i deres sprog end i deres praksis. Og med teorien var det som en bladpoet skrev:

"Saa snart man fordyber sig i Filosofi
Saa dumper man uværgeligt i".[142]

Ulovligt beboelse

Mange af de beslutninger, det ny socialdemokratiske sogneråd gennemforte, adskilte sig ikke fra dem, et hvilket som helst sogneråd ville være blevet tvunget til at gennemfore. Uanset politisk observans skulle der bygges veje, anlægges kloakker, skaffes el og vand og bygges en skole. Tempoet kunne måske have varieret og detaljer have været anderledes, men med en vækst i indbyggertal fra ca. 900 i 1920 til 6.031 i 1928 var opgaven givet. Sognerådet skulle handle indenfor den ramme som urbaniseringen af Hvidovre satte - og skulle det med hjælp fra et par embedsmænd og på basis af en kommunal økonomi, der var funderet på arbejdsløse og fattige

tilflyttere. Ikke nogen let opgave.

Som det bonde- og gartnerdominerede sogneråd skulle det socialdemokratiske også forsøge at få lysthusbyggeriet bragt i overensstemmelse med byggevedtægterne. Det var en delikat sag. Et var at bekæmpe en storspekulant som A/S Hvidovre Udstykningsselskab, noget ganske andet var at skulle gribe ind overfor egne kernevælgere. Det gamle sogneråd havde pudset politiet på tilflytterne – det hverken ville eller kunne socialdemokraterne.

I efteråret 1926 nedsatte partiforeningen en kommission, der skulle undersøge sagen. Den foreslog, at kommunen kautionerede for de tilflyttere, der optog lån til lovliggørelse af deres byggeri.[143] Sognerådet havde for kautioneret for privat låntagning i et samarbejde med Statsboligfonden, men det havde været en praksis, der indgik i en statslig regulering af boligmarkedet.

Problemstillingen med ulovlig beboelse var ikke alene et Hvidovre-fænomen, men fandt sted i større eller mindre omfang i forstæderne omkring København.
Her et foto fra Kongens Enghave helt tilbage til 1897.
Foto: Flemming Lethan

Forslaget blev debatteret på et borgermøde, hvor sognerådsformand Carl Nielsen gik ind for det og i sognerådsgruppen, hvor Kudsk gik imod det. Hvad der derefter skete fortaber sig. Et rimeligt bud kunne være, at Amtsrådet modsatte sig i bevidstheden om sognerådets elendige økonomistyring.

Forsøget på at lovliggøre lysthusbyggeriet havde således ikke den store succes, og problemet fortsatte med at eksistere til langt op i efterkrigstiden.

Men lysthusbeboelsen var ikke blot et spørgsmål om lovligt/ulovligt. Det handlede også om arbejderklassens mål og status i samfundet. Som Erik Carlsen - socialdemokratisk sognerådsmedlem fra 1921-1924 – udtrykte det: "Anerkendte man sildekasserne, kom man ikke længere. Man kan lære at leve med mange ting, men man må have en holdning".[144]

Tilflytterne kom som bekendt længere. I takt med den stigende velstand fik "Sildekasserne" volumensyge og sprængte efterhånden det oprindelige udgangspunkt. Gennem til- og ombygninger ekspanderede de og fik det sammensatte udtryk, som er typisk for mange af Hvidovres ældre villaer.[145]

Det sociale område

Fattighjælpen i 1920erne var baseret på en vurdering, så her kunne en socialdemokratisk fattigforstander gore en forskel. Og forskellen var der. Gutfelt uddelte hjælp i et omfang, så han ikke selv kunne folge med og kom derfor til at mangle bilag for 10.000 kr., og der var heller ingen smalle steder hos Carl Nielsen – selvom han ikke havde noget med fattigforstanderskabet at gore. Det, som satte grænser for hjælpen, har snarere været mangel på skattekroner end mangel på velvilje. Som der stod i B.T. i april 1928:

Tre generationers søndagsliv på Søliljevej i 1925. Bemærk altanen til havudsigt.
Foto: Flemming Lethan

1920ernes veje i Hvidovre var jordveje eller veje belagte med slagger, hvilket kunne gøre det til en blandet fornøjelse at køre på dem. Slaggerne kom som regel fra Valby Gasværk, der leverede til mange kommuner omkring København – Hvidovre, Herlev, Husum, Buddinge m.fl. Men Ørstedsværket og F.L. Smidt var også leveringsdygtige.
At vejene kunne være farlige at køre på viser følgende eksempler – og vejene blev ikke mindre farefulde, når der også var kloak- og vejarbejder i gang:

„Da Hr. Møbelhandler Edmond Olsen og Hustru, Ejby Allé 15, i Tirsdags Aftes kom cyklende mod Hjemmet var Hr. Olsen saa uheldig i Mørups Allé at støde på en af de velkendte Brokker med Forhjulet, ved hvilket han havde sin Dynamolygte anbragt.
Stødet var saa voldsomt, at Lygten gik løs fra sin Plads paa Forgaflen og ind i Hjulet, hvorved Cyklen standsede saa brat, at Hr. O blev slynget af denne.
Uheldigvis slog Hr. Olsen sit Ansigt mod nogle frosne Jordknolde, der laa på den anden Side af Grøftekanten, saa Overkæben fik Brud paa flere Steder. ...
Hr. Olsen henligger meget lidende paa Amtssygehuset. Han har ikke, som først antaget, faaet Hjernerystelse, men Ansigtet bliver muligvis vansiret for Resten af hans Liv."

Uddrag af Hvidovre Avis 11.2.1927

"Maa det herigennem Bladet være mig tilladt at henlede Opmærksomheden paa, hvor elendige Vejene her paa Risbjerggaard bliver opfyldte. De er aldeles ufremkommelige for Vogne med Gummihjul, Cykler og Gaaende men allermest dog for Vogne som trækkes af Heste.
Enhver som kører med Heste vil give mig Ret i, at det er det rene Dyrplageri at føre sine Heste gennem disse Aflæsninger af Bjergformationer, saakaldte „Slagger". ...
Bjeverskov Allé viste sig at være lige saa umuligt opfyldt; og da jeg endelig naaede hjem, var min arme Hest saa uheldig at bestige en af disse Bjergformationer, hvorfra den kom paa Hovedet ned, saa den slog sin Mule til Blods paa andre lignende Slagger".

Uddrag fra Hvidovre Avis 7.1.1927

I Hvidovre sidder en rundhaandet Mand
og godgorende er han som faa
den Tanke han slet ikke udholde kan
at Folk uden Penge skal gaa

Tilflytterne havde således et solidarisk sogneråd i en økonomisk streng tid - og havde også brug for det. Det var ikke omsorgen, der var problemet.

Også på andre områder var initiativerne flere end kronerne. Planerne om et alderdomshjem, en husvildeafdeling og en vuggestue og børnehave i Hvidovregårds hovedbygning måtte opgives primært på grund af pengemangel. Men opgivelsen var også et eksempel på omkostningerne ved ikke at have en professionel administration til at forberede det politiske arbejde. Det var simpelt hen ikke lovligt at placere sådanne institutioner i samme bygning.

I stedet for et stort og flot projekt måtte tilflytterne så nøjes med en vuggestue – Hvidovres første - i en privat villa hos Fru Hansen på Mosevangs Alle, nuværende Sydkærsvej. Og der var brug for det, selvom konsrollerne dengang var anderledes med hjemmegående kvinder og udearbejdende mænd. Den russiske dreng og Cellebokseren voksede eksempelvis op med henholdsvis en enlig far og en enlig mor, og en af initiativtagerne til en vuggestue var selv alene-far. Undersøgelser viser i øvrigt at konsrollebilledet ikke er entydigt. Eksempelvis havde en 1/3 af de gifte kvinder i 1930 haft udearbejde i løbet af året.[146]

For fru Hansen på Mosevangs Allé betod børnehaven en indtægt på 1 krone og 50 øre pr. dag pr. barn – sogneråde stod for 1-kronen.

Skolen

I undervisningen skete der også lidt. Ifølge Folkeskoleloven af 1903 skulle kommunen betale for de skolebøger, der blev brugt på skolen – ikke dem, der blev brugt hjemme. I 1916 foreslog de daværende to socialdemokratiske sognerødder, at alle skolebøger skulle være gratis. Forslaget faldt, men blev gennemført, da de selv kom til magten - her fik de i øvrigt et mindre sammenstød med overlærer Claus Petersen, som de mente havde taget penge for skoleboger. Overlæreren benægtede, og sagen stoppede med en næse. Først i 1937 kom der en lov om, at alle undervisningsmidler skulle betales af kommunen.

Et helt centralt område i perioden var børns kost. Den var ofte elendig, og nogle børn var direkte underernærede. I København steg det kommunale tilskud til skolebespisning fra 1912-13, og da socialdemokratiet fik flertallet i 1917, blev madportionerne

fordoblet i vinterhalvåret. Men vi skal frem til Socialdemokratiets partiprogram fra 1945 for kravet om almen skolebespisning bliver stillet, og til 1948 for den blev vedtaget ved lov.

Som det fremgår af følgende erindring fra ca. 1930, var der ikke skolebespisning i Hvidovre i 1920erne: "Min madpakke var bestemt ikke lækker. Det var som regel det samme. To stykker rugbrød (og at de var tykke, vil sige at de var 2-3 cm tykke) med skrabet margarine og leverpostej, og så lagt ovenpå hinanden, og to tykke humpler med puddersukker, også lagt ovenpå hinanden. Jeg var altid flov, når jeg i frikvarteret skulle spise min mad. Jeg satte mig altid yderst i en krog, dækkede humplerne med papiret, og vendte ryggen til de andre.

Du milde, de madpakker der kun bestod af halve stykker tyndt skåret rugbrød, og med pålæg på hvert halve stykke. Den slags kaldte min mor for det rene frådseri. Men hvor den madpakke duftede dejligt. Uden at se det direkte, kunne man gætte hvilken god mad det var. Særlig fedtemad med spegepølse, den pragtfulde lugt glemmer jeg aldrig."[147]

Kunne man ikke blive bespist på skolen, så kunne tilflytterne til gengæld få et bad der. Fra 1927 blev der mulighed for et bad to gange om ugen mod betaling – men kun i fyringssæsonen.

Med hensyn til biblioteker og aftenskoler skal vi op i 1930erne for der sker noget. Partiforeningen foreslog i oktober 1927, at der blev oprettet et kommunebibliotek, men det kom først i 1931, og AOF lagde ud med sin første studiekreds i 1934. Den havde i øvrigt samfundslære som indhold og blev ledet af skrædder Axel Petersen.

Parentetisk skal med, at KFUM i 1928 startede en aftenskole, hvor der var "belærende foredrag og opbyggelige Taler"[148]. Sognerådet stottede det, og det var en succes. De kristelige var altså tidligere ude end socialisterne – der må have været et religiost potentiale i 1920ernes Hvidovre, som også opførelsen af Indre Missions bedehus, "Ebenezer", i begyndelsen af 1930erne tydede på.

Transport

Et centralt problem i 1920ernes Hvidovre var transporten frem og tilbage fra arbejdspladserne i København. Mange havde hverken penge til en cykel eller til bussen. En mand som H.P. Larsen, der startede den socialdemokratiske klub i Avedøre i 1929, *gik* til sit arbejde på B & W – og han gik i øvrigt også til sit sognerådsarbejde i Glostrup efter fyraften.[149]

I 1926 tog sognerådet et møde med rutebilejerne for at få nedsat taksterne, og efterfølgende blev der etableret et udvalg med Norgaard som formand. I første omgang vedtog man en prøve-

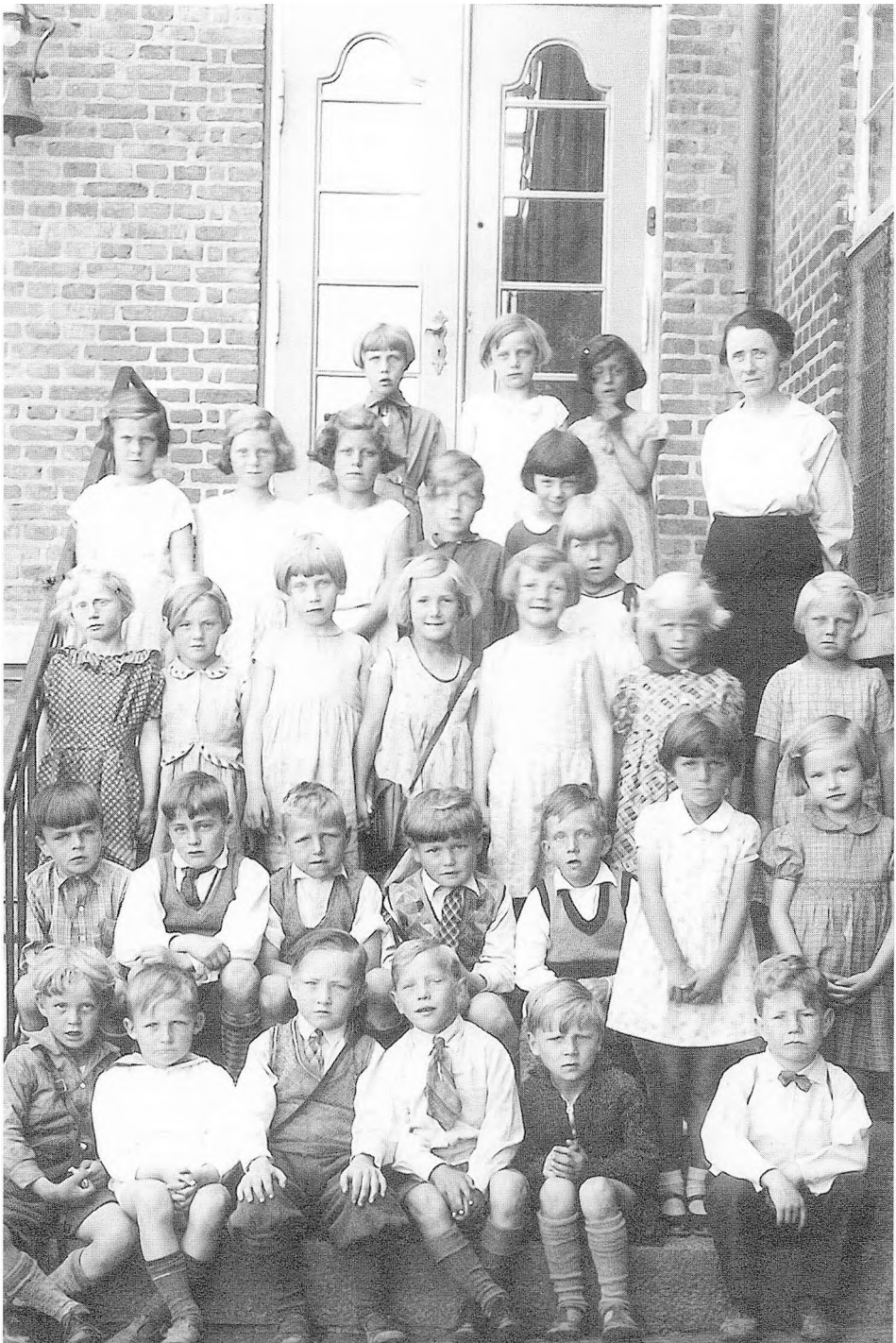

Skolebillede fra Kettevejskolen 1934. Lærerinden er Eva Askgaard, der var viceinspektrice på skolen. Foto: HLA 12.249

ordning med lavere billetpriser, og kommunen garanterede bilejerne en mindstefortjeneste for hver tur. Ordningen blev en succes og gjorde det lidt lettere at være pendler i kommunen.

Initiativet fik dog et efterspil. Der gik rygter i kommunen om, at rutebiludvalget havde brugt lidt vel rigeligt på repræsentationskontoen i forhandlingerne med rutebilejerne, og på et sognerådsmøde d. 3. november 1927 krævede oppositionen at se kassebogen. Det blev den nægtet, og det var ulovligt. Mindretallet klagede til indenrigsministeriet og fik medhold.

Sagen forsvandt som offentligt emne, da Nørgaard tilbød selv at betale for sine restaurationsregninger, hvis sognerådet ikke ville godkende dem.

Kropskulturen

Kropskulturen i Hvidovre blev organiseret i *Hvidovre Idræts Forening* – H.I.F. - kun et 1/2 år efter, at tilflytterne fik magten i Hvidovre, og den har siden haft en dominerende plads i kommunens kulturliv.

Som grundejerforeningerne og de politiske partier havde også H.I.F. en integrerende funktion dels i selve foreningen dels på sportspladserne. Når den daværende arvefjende fra Rødovre f.eks. fik bank i fodbold på marken bag Phønixhusene på Brostykkevej, så var det jo ikke kun et hold, der blev slået. Det var *os* fra Hvidovre, der jævnede *dem* fra Rødovre med jorden. I øvrigt var de første kampe ofte rene bråvallaslag støttet af et livlig leben udenfor banen og en massiv mandsopdækning af olteltet. Ind imellem kunne et hold forlade banen midt under en kamp, hvis en dommerkendelse gik holdet imod. Frustrerende var det også i de første år regelmæssigt at få bank af soldaterne fra Avedøre Kaserne.

Rutebil fra 1929 med plads til 5 passagerer. Foto: HLA 669

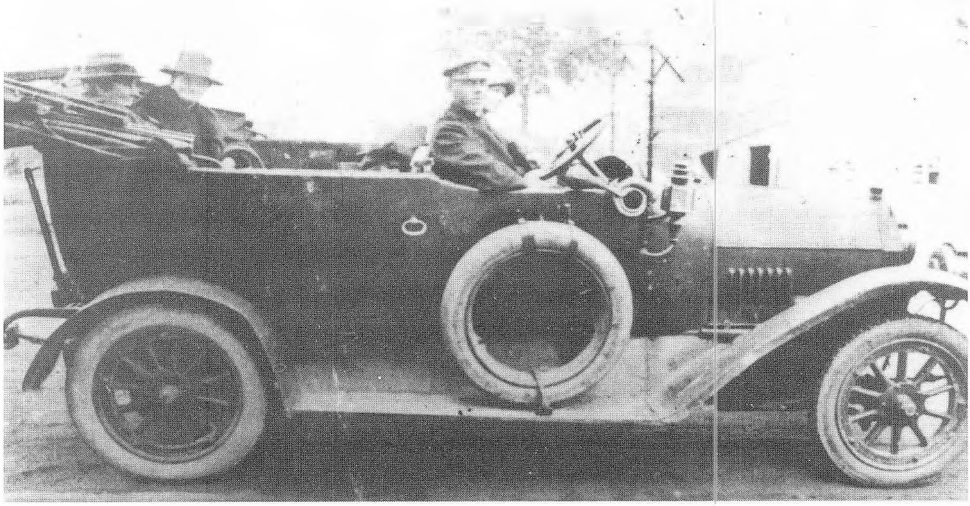

H.I.F. var ikke kun fodbold. Der kom et håndboldhold i 1926, og en overgang var der gadeløb mellem restauranten på Risbjerggaard og Friheds-kroen. Ikke at løberne skulle ind og vende ved skænken, men ejeren af Risbjerggaard havde udsat en pokal. Gadeløbene var populære men holdt op efter nogle sæsoner, fordi nogle publikummer langs ruten distraherede løberne, så man ikke kunne udpege en vinder. I øvrigt var restauratøren på Risbjerggård ikke kun involveret i gadeløb, han gav også husly til bordtennisklubben B.28.

Valdemar F.A. Helmer Grand (f. 1898) Inkassator og købmand tog initiativet til dannelsen af Hvidovres Idræts Forening i 1925. Han kom til Hvidovre i 1923 og slog sig ned på Thune Allé 11. I 1925 var han med til at stifte Sangforeningen „1925". Året efter blev han valgt ind i den socialdemokratiske bestyrelse, hvortil han blev genvalgt i 1926. På en cykeltur i sommeren 1925 kom han gennem landsbyen, hvor en flok drenge spillede bold, og sammen med dem og andre grundlagde han HIF d. 15. oktober 1925 og blev foreningens første formand. Hvidovre Avis karakteriserede ham som den fødte agitator og sagde at „Hans handlinger og stille væsen har gjort ham afholdt i Hvidovre." Foto: HLA 145

Sognerådets forhold til H.I.F. handlede - som megen anden sportshistorie i Hvidovre - om velvilje fra oven, der mødte initiativ og behov nedefra. H.I.F. fik penge til et klubhus på et kommunalt jordstykke på Vojensvej i den nordlige ende af Hvidovre, og i juli 1926 blev det indviet med deltagelse af sognerådet, H.I.F.s bestyrelse og kredsens folketingsmand N.P. Nielsen.

I den modsatte ende af kommunen havde tilflytterne været endnu tidligere ude. Her arrangerede man allerede i august 1922 kapsejlads med 16 både og stiftede bagefter *Hvidovre Sejlklub*. I maj 1925 søgte man sognerådet om lov til at oprette et klubhus på kommunens strandlod, og man ville også gerne have hjælp til et bådebassin.

HIF juniorer ca. 1929. Foto: HLA 11.384

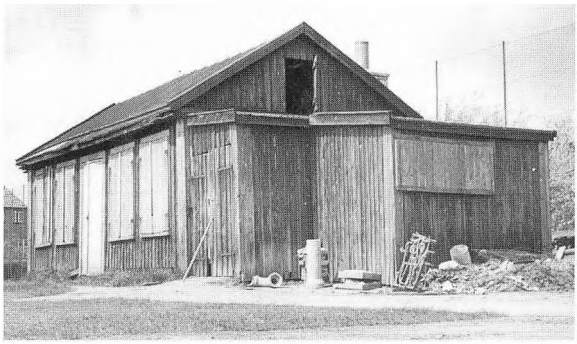

HIFs første klubhus på Vojensvej 1927. Foto: HLA 61

Året efter i februar blev klubhuset opfort, og foreningen indhegnede sit område. Senere kom ansogninger om at få lavet en sejlrende og en bådeplads.

Gartner Kudsk brugte megen energi på at få sognerådets tilslutning til en offentlig badeanstalt ved stranden. Det var bl.a. på det punkt, han ragede uklar med partikammeraten Viktor Knudsen. Sidstnævnte ville hellere have en børnehave end en badeanstalt nede ved "Kudsks vandsure grunde", som han sagde.

Kudsk arbejdede med et budget på omkring 30.000 kr. Det var mere end kommune havde råd til. Projektet faldt, og i stedet kom det privat drevne *Hvidovre Søbad*. Økonomien i sobadet var i ovrig dårlig, og det havde en række ejere, for det isen odelagde det under en hård vinter i slutningen af 1930erne.

Men i sommeren 1928 åbnede det stort og flot med et 50 meter langt sportsbassin og et udspringstårn, og omkring dem blev AGS – Arbejdernes Gymnastik og Svommeklub – dannet med konkurrencesvomning og opvisning. Stedet blev også brugt af udenbys

Strandby havn 1931. Foto: HLA 218/1

kvinde- og mandehold til opvisning af forskellig art, ligesom Kettevejskolen brugte det til skolebornene.

Et andet centralt sted for kropskulturen var *gymnastiksalen på Kettevejskolen*. Den blev lånt ud til snart sagt hvem som helst: H.I.F., Hvidovre Sejlklub, Dansk Kvinde Gymnastikforening, KFUK, KFUM og D.S.U. Ja selv FDF i Valby fik adgang plus nogle mere ureglementerede grupper.

Sejlklubben Strandby Havn på skovtur i Kongelunden 1928. Foto: HLA 217/3

Så mange brugere skabte naturligvis problemer, og der var da også lidt for megen fart på ind imellem. H.I.F. fik således i marts 1927 at vide, at hvis de en gang til lavede "Overlast paa Skolen"[150], så ville der blive lukket for det varme vand. Den tilsynsforende lærer blev indkaldt til en samtale og fik strammet sine instrukser. Der måtte f.eks. ikke dyrkes boksning og spilles håndbold i skolens gymnastiksal – den var til gymnastik og ikke andet. Basta.

Forstaden og kropskulturen hang således sammen, og selvom tilflytterne også satsede på det sociale område, skolen og senere et flot biblioteksvæsen, så fik disse områder vedvarende konkurrence

Badeliv ved Hvidovre Strand Foto: Flemming Lethan

fra kropskulturen om førstefødselsretten til riget og kommunekassens penge. Det er en central arv fra Hvidovres fortid her et museklik fra en ny digital tid.

Hermed er vi så godt som ved vejs ende. Men inden vi slutter, skal Hvidovres første forstadsår sættes ind i en anden sammenhæng og en konklusion etableres.

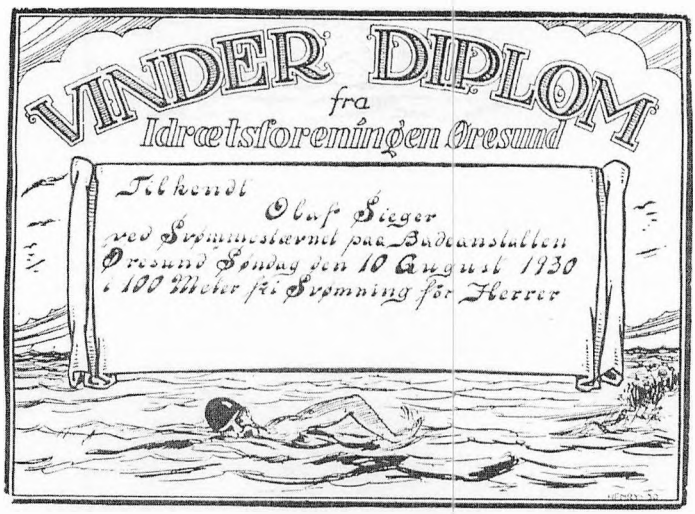
VINDER DIPLOM
fra
Idrætsforeningen Øresund
Tilkendt
Olaf Sieger
ved Svømmestævnet paa Badeanstalten
Øresund Søndag den 10 August 1930
i 100 Meter fri Svømning for Herrer

Ill. fra Glimt af livet i Hvidovre bd. 3, 1985

Afslutning

12

1920ene var et årti, hvor folk forsøgte at finde ud af, hvad det var, der skete omkring dem. Det gamle fungerede ikke mere, og det ny var ikke til at få hold på.
Soren Mørch i 24 Statsministre

Den kommunallovgivning, det socialdemokratisk dominerede sogneråd arbejdede under 1925-29, stammede fra 1867. Den var beregnet for landkommuner, hvor arbejdsbyrden ikke var større end, at sogneråds formanden i det væsentlige kunne klare den selv. Arbejdsområderne omfattede fattig-, skole- og vejvæsen, og hvis der opstod problemer, var de som regel ikke værre end, at sogneråd ets medlemmer kunne mødes og lose dem omkring en kalvesteg. Cigarkasse-administration er denne type administration blevet kaldt.

I 1920erne var de tider eftertrykkelig forbi, og De samvirkende Sogneraadsforeninger fik på sit årsmøde i 1929 en indenrigsministeriel embedsmand til ridse udviklingen op. Han sagde: „Forholdene i 1867 var den rene Idyl i Sammenligning med de nuværende. Fattiglovgivningen var enklere, Skattereglerne simplere, Skolevæsnet i hoj Grad primitivt, og Vejene passede i det væsentlige sig selv. Budgettets Udarbejdelse og Regnskabets Forelse var som folge heraf ikke forbundet med større Besvær. Arbejdet som Sogneraadsformand var et Æreshverv, beregnet paa udførelse i ledige Stunder."[151]

Årsagen til tabet af 1800tals-idyllen kan lokaliseres til tre områder:

Jernbaneviadukten på Hvidovrevej set fra nord 1909
Foto: HLA 104 C

På det *oprindelige område* var fattiglovgivningen blevet mere detaljeret og refusionsreglerne mere indviklede. Skolen havde gennemgået en udvikling, som ingen havde drømt om, og kravet til vejvæsenet var ændret bl.a. på grund af bilernes fremkomst.

Hertil kom så *nye kommunale opgaver* med en ny lovgivning indenfor alderdomsunderstøttelse, aldersrente, hjælpekassen, enkeborn, invalideforsikring, sygekasse, værgeråd, børnepengebidrag, arbejdsløshed, folkeregister, for ikke at tale om merarbejde i forbindelse med bygning, brand og sundhed.

Endelig havde staten skaffet sig billig arbejdskraft ved at pålægge kommunerne rent *statslige opgaver* med arbejdet omkring statsskatten som det tungeste.

Ændringerne belastede sognerådene, og mange kunne ikke klare de nye krav. Regnskaberne kom i uorden i en række kommuner landet over, og en sognerådsformand formulerede det i Sogneraadstidende som en „forfærdende Mangel paa Orden i den kommunale Regnskabsforelse".[152] Nogle steder skyldtes det, at sognerådsformanden ikke havde kunnet se forskel på sin egen og kommunens kasse, men det var undtagelsen. Det typiske var, at det ikke længere var tilstrækkeligt at mødes omkring en kalvesteg og snakke om tingene. Cigarkasseadministrationen hørte fortiden til.

Debat om sognerådsarbejdet.

De nye vilkår førte til en faglig debat blandt lokalpolitikerne om sognerådenes rolle. Debatten blev bl.a. ført i Sogneraadstidende, som lokalpolitikerne fik tilsendt på kommunens regning.[153] Indlæggene var detaljerede og forskelligartede, men to holdninger kan udskilles.

Den ene fastholdt arbejdet i sognerådet som et æreshverv og et kald. Den anden så det som et arbejde. Den første holdning havde ofte rødder i landbokulturen – den anden i byen og arbejderbevægelsen.

For kaldsholdningen var den øgede arbejdsbyrde en vederstyggelighed, der tog pynten af sognerådsformandens sociale status og reducerede ham til en kontormand, der arbejdede gratis for staten.[154] Her var løsningen, at amterne og staten overtog nogle af de kommunale opgaver. Staten kunne f.eks. få arbejdet med statsskatten tilbage.

Kaldssynspunktet opfattede en professionalisering af området som en trussel. Lønnet medhjælp i form af en sognerådssekretær var en direkte fare for det kommunale styre, mente en del. Ja, nogle argumenterede ligefrem for, at en sådan ville kunne erobre magten i hele kommunen og opkaste sig til enehersker.

Det modsatte synspunkt stod bl.a. Hvidovres socialdemokratiske

Som bekendt er enhver valgbar pligtig at modtage Valg som Medlem af Sogneraadet og derefter som Formand; endvidere er Formanden pligtig at opbevare alle Protokoller, Breve, andre Papirer og Dokumenter, dvs. i sin egen Lejlighed, men er det dermed givet, at han ogsaa er pligtig at blive hjemme hver Dag for at afvente Kasseeftersyn, eller, hvis dette ikke er Meningen, om han da skal lade sin Lejlighed og Pengekasse (baade sin egen og Kommunens) staa aaben til enhver tid for at afvente saadanne Eftersyn.
Det syntes, at Hvervet som Sognerådsformand, der tidligere har været betragtet som et Tillidshverv, med Tiden reduceres til et almindeligt Kommuneskrivererhverv.

Indlæg af sognerådsmedlem i
Sogneraadstidende d. 15. september 1927

Nogen officiel Statistik over Sogneraadsformændenes Arbejde findes vel ikke, men de Erfaringer, som en jysk Sogneraadsformand fornyelig fremførte paa sit Amts Sogneraadsforeningsmøde, vil give et meget talende Billede af det Arbejde, Formanden for en middelstor Landkommune (ca. 1800 Indbyggere) maa udføre for sin Kommune. Den paagældende Formand havde ført systematisk Optegnelser over den Tid, han havde anvendt til Udførelsen af sit Hverv, og var kommet til det Resultat, at der hertil var medgaaet 183 Dage á 8 Timer i det sidste Aar; naar hertil lagdes Møder m.m. kom han op paa ca. 200 Dage.

Indlæg i Sogneraadstidende 30. september 1929

Hvervet som Sogneraadsformand er og bør være et Æreshverv, men ikke i den, efter min Mening, gamle daarlige Betydning, at han skal arbejde gratis for Kommunens Beboere. Han bør ikke alene have den fornødne Medhjælp, men i større Kommuner også rimeligt Vederlag for sit Arbejde og Dækning af udgifter til Repræsentation. Hvad der er ret og rimeligt i Købstæderne, kan ikke være urimeligt i Landkommuner, hvoraf adskillige jo er større end mange Købstæder.
Igennem en lang Aarække har jeg, som Amtsraadsmedlem, set flere sørgelige Resultater af Systemet med „Sognerådsformanden som Æreshverv".

Indlæg i Sogneraadstidende af
Folketingsmand N.P. Nielsen 15. oktober 1929

folketingsmand N.P. Nielsen for. Han mente, at sognerådene skulle udstyres med et kontorpersonale og sogneråds formanden have løn.

N.P. Nielsen havde arbejdet for en revision af landkommunalloven fra begyndelsen af 1920erne – ikke mindst i foreningen: "Landkommuner med bymæssig Bebyggelse", som Hvidovre sammen med en række andre kommuner herunder Rødovre og Valby var medlem af. Hans krav om en større professionalisering blev støttet af udgiveren af Sogneraadstidende, K.K. Steincke, der forudså en øget uddelegering af statens opgaver og dermed et stigende behov for lønnede embedsmænd. Og holdningen rakte ind i folketinget, hvor N.P. Fisker, der var den socialdemokratiske ordfører for kommunale sager, også argumenterede for en øget professionalisering bl.a. under førstebehandlingen af lov om landkommunernes styrelse i 1931.

Sognerådet i Hvidovre

Selvom sognerådene i 1920erne altså befandt sig i et vadested mellem gammelt og nyt, så klarede de fleste alligevel opgaven. Så spørgsmålet er, hvorfor de ikke gjorde det i Hvidovre.

Man kan argumentere et stykke vej for, at opgaven simpelthen var for stor og resurserne for små. Administrationen under Hvidovres forvandling til en forstad var en opgave ud over det sædvanlige, og ser vi på størrelsen af det administrative apparat, så er det til at overse. Det bestod i 1926 af 1 kontordame, 1 skatteassistent, 1 bygningsinspektør og 1 bygningsassistent.

Hertil kom, at muligheden for selvstændige kommunale initiativer var begrænset af, at amtet på visse områder skulle godkende dem, før de kunne sættes i værk, som det f.eks. gjaldt med ansættelse af nyt personale.

Og man kan komme nok et stykke ved at pege på, at konflikten i den socialdemokratiske gruppe vanskeliggjorde en effektiv indgriben. Men alt sammen er utilstrækkeligt, for uanset problemernes omfang var ansvaret for sognets administration sognerådsformandens og hans gruppes. De kunne have grebet ind, og de kunne have ansøgt amtet om hjælp, men gjorde ingen af delene. Det var f.eks. amtet og ikke sognerådsgruppen, der fik gennemtrumfet, at der blev ansat en revisor.

Man kan naturligvis spekulere over, hvorfor Carl Nielsen ikke handlede, da problemerne begyndte at vokse ham og partifællerne over hovedet. Svaret kan kun blive et gæt. Mit handler om sognerådsformandens klassemæssige baggrund. Han havde formodentlig opkomlingens angst for ikke at slå til og havde dermed også vanskeligt ved at se sin egen utilstrækkelighed i øjnene. Det var lettere – som han gjorde – at tale om det forrige sogneråds

utilstrækkelighed og tale om de særlige vanskeligheder Hvidovre havde i forbindelse med alle tilflytterne. Hertil kommer, at der var mere på spil end blot sogneråds formandens prestige. De socialdemokratiske tilflyttere var også til en slags eksamen i sogneråd et: kunne de, eller kunne de ikke lede en kommune? Spørgsmålet førte automatisk videre til det helt store spørgsmål i 1920erne: ville socialdemokraterne være i stand til at lede Danmark eller ej?

Hermed er vi ved vejs ende med fortællingen om Hvidovres forvandling til forstad og historien om tilflytterne og deres første sogneråd. Det var en tid, hvor det gamle endnu var levende, og det ny ikke rigtigt var ankommet. Forstadsdigteren Arnold Hending formulerede det sådan:

Det er min gamle Kærlighed
der byder mig at gaa
og dromme mellem By og Land
hvor Blæsten banker paa
Hvor alt er splittet – intet helt –
Mit Sind er delt

NB!

I 1933 kom en ny kommunallov, der bl.a. skærpede reglerne for kommunernes regnskabsførelse og åbnede mulighed for at ansætte en kommunesekretær, der havde et selvstændigt ansvar overfor den daglige administration.

Sogneråd et 1925-29 på udflugt ved Esrum Kro.
Fra venstre: Svend Schrader, Otto Jensen, Ludvig Rasmussen, Christian Jensen, Laus Nørgaard, Carl Nielsen, H.L.V. Gutfelt, Viktor Knudsen og Christen Kudsk
Foto: Søren Kudsk

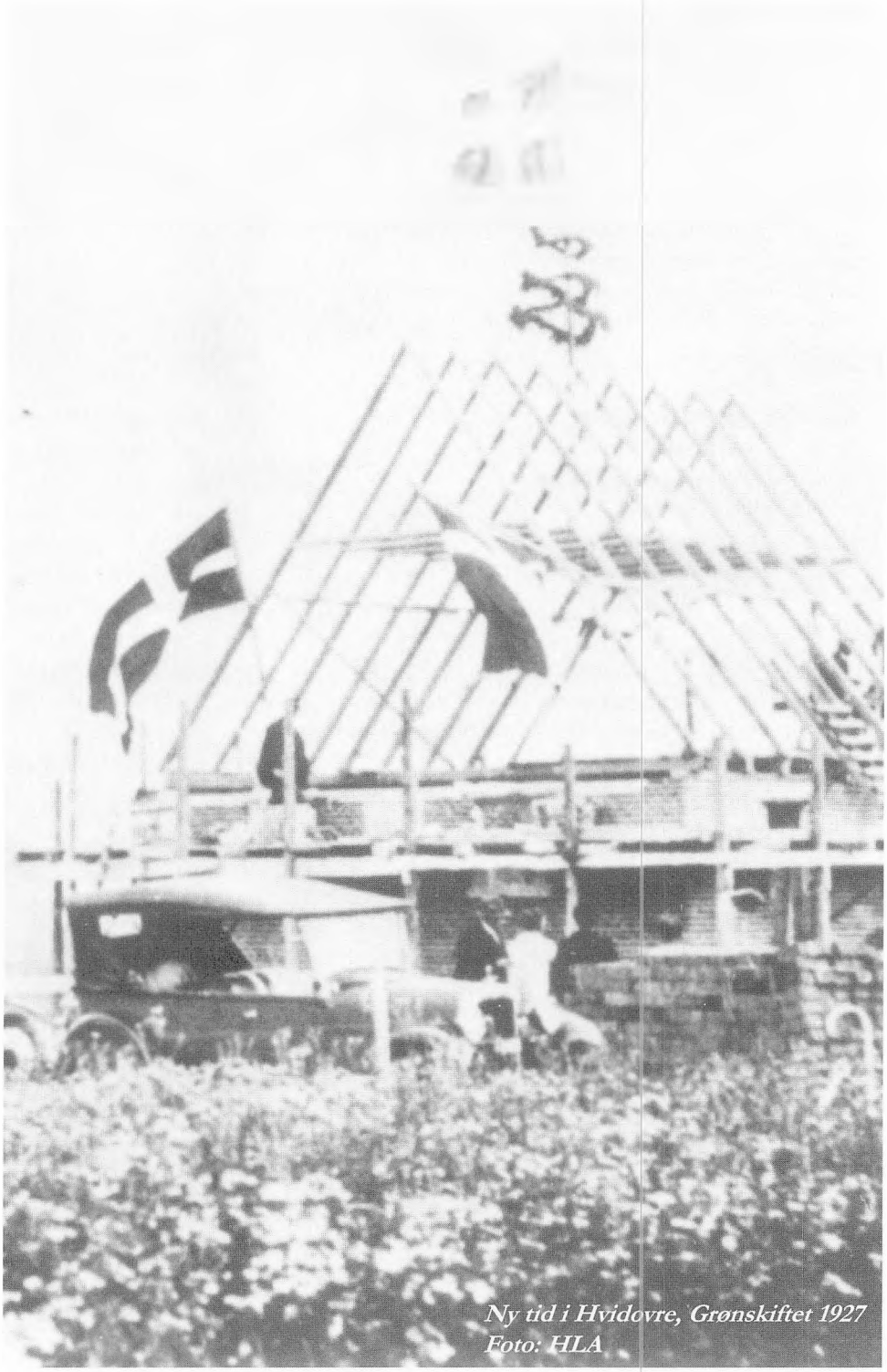

Ny tid i Hvidovre, Grønskiftet 1927
Foto: HLA

Fodnoter

[1] Oplysningerne om Rasmus Olsen skyldes Jens Kristensen
[2] Valbybladet januar 1925
[3] Svend Mortensen og Hans Chr. Thomsen i Strandvang – en grundejerforening ved Hvidovre Strand
[4] Sentensen skyldes Jeppe Aakjær.
Svend Mortensen og Hans Chr. Thomsen i "Strandvang – en grundejerforening ved Hvidovre Strand" s. 13.
[6] Kim Thinggaard i "Hvidovre Rutebiler" og Hans Chr,. Thomsen i Hvidovre Lokalhistorie nr. 3. 1992
[7] Parcellisten 10.9.1929
[8] Parcellisten 10.9.1929.
[9] Jens Tybjerg i "Dansk Udsyn". 1922.
[10] Henny Paaske og Hans Chr. Thomsen s. 40 i "Ud af Glemmebogen".1998.
[11] Ella Frederiksen s. 11 i "Familieliv". 1985.
[12] Parcellisten 24.6. 1927.
[13] Jens Tybjerg i "Dansk Udsyn".
[14] Ella Frederiksen s. 12 og 13 i "Familieliv". 1985.
[15] Jane Sliger s. 28 i "Familieliv". 1985.
[16] A.P. Mikkelsen s. 40 i "Familieliv". 1985.
[17] Valbybladet 11.7.1924
[18] Inspektionsbetjent i Med Natpatrulje". S 22
[19] Parcellisten 6.8. 1926.
[20] Arnold Hending i "Fra "Haverne".
[21] Valbybladet 10.10. 1924.
[22] Valbybladet 17.10. 1924.
[23] Valbybladet 26.10. 1924.
[24] Poul Sverrrild i "Lysthusbeboerne – en forstad fødes.
[25] Grundejerforeningen Ny Hvidovre A/8
[26] Valbybladet 25. juli 1924.
[27] Valbybladet 14. og 21. november 1924. Valgmødet blev holdt på Flaskekroen d. 16. november.
[28] Parcellisten 1.3.1925
[29] ABA Arkiv Ks. 39, læg 1-4
[30] Arnold Hending i Valbybladet 6.11. 1925
[31] Valbybladet 2.10.1925.
[32] Fra Arnold Hendings digt "Rytterskolen". 1931. Rytterskolen blev bygget i 1722.
[33] Fra Arnold Hendings digt "Hvidovre Kirkegaard". 1931.
[34] Valbybladet d. 14. marts 1924.
[35] Valbybladet d. 14. marts 1924.
[36] "Svikmøllen" 1924.
[37] George Rasmussen i "Glimt af livet i Hvidovre fra 1920-40". 1985.
[38] Rigsarkivet Ind.M. Boligafdel. 1925 j. No. 341,a
[39] Udvalget var blevet nedsat af det borgerlige i januar 1925.
[40] Valbybladet 30.6.1925.
[41] Parcellisten 2.7.1925.
[42] Amts Social Demokraten 17.3.1925.
Kudsk havde oprindelig mødt Winkelmann med tillid og havde en overgang

været medlem af Kirkebakkens Andelsboligforening.
[43] Valbybladet 15.1.1926.
[44] Amts Social Demokraten 17.3.1925.
[45] Amts Social Demokraten 13.8.1925.
[46] Amts Social Demokraten 17.3.1925.
[47] Valbybladdet 8.9.1925.
[48] Valbybladet d. 20.9.1925.
Det har ikke været muligt, at be- eller afkræfte påstanden.
[49] Valby Avis 13.5.1922
[50] Amts Social-Demokraten 19.1. 1926
[51] Amts Social Demokraten 19.1.1926.
[52] Valbybladet 25.3.1926.
[53] "Haveboligen" udkom fra 1921-24 og bragte en del Hvidovrestof. Der var tale om et medlemsblad for Centralforeningen for Parcelforeninger og Villaejere i København og Omegn, og det udkom en gang om måneden.
[54] Valby Avis udkommer 1.9.1921.
Valbybladet udkom 14.3.1924.
Valbybladet og Valby Avis sammensluttedes 1.4.1925.
Valbybladet omdannedes til aktieselskab 15.6.1925.
Parcellisten udkom som prøvenummer 1.3.1925.
Parcellisten udkom 18.6.1925.
Parcellisten udkom med sidste nummer 10.9.1925.
Hvidovre Avis udkom 21.5.1926.
Parcellisten genudkom 8.7.1926.
Hvidovrebladet udkom 3.12.1926.
Hvidovrebladet udkom med sidste nummer 29.1.1928.
Hvidovre Avis og Hvidovrebladet sammensluttedes 2.3.1928.
Hvidovre Borgerven udkom med et enkelt nummer 21.12.1928.
[55] Ejeren af bladet hed Aage Petersen og redaktøren var forfatteren Arnold Hending.
[56] Hvidovre Avis 16.7.1926.
[57] Datoerne for Parcellisten er som følger: Prøvenummeret udkom d. 1. marts 1925, hvorefter den udkom fra d.18. juni 1925 til og med d. 10. september 1925. I 1926 udkom den d. 8. juli 1926.
[58] Hvidovrebladet 18.11.1927. Se også d. 24.6.1927.
[59] Redaktøren hed J.O. Hyldgaard og udgiveren var "Interessentskabet Hvidovrebladet".
[60] Hvidovrebladet 18.3.1927.
[61] Hvidovrebladet 6.5.1927. Karakteristikken faldt i en rutebilsag, hvor sognerådet prøvede at forhandle billetpriserne ned.
[62] Villabyernes Blad udkom i begyndelsen af århundredet.
[63] På Det kongelige Bibliotek findes der følgende årgange af bladet: 1900 (nogle måneder), 1911 (7 måneder) 1921, 1922,1923,1924 og 4 måneder i 1925. Om årgangene på Det kongelige Bibliotek er fyldestgørende for Valby Avis samlede udgivelser har ligget uden for denne bogs område at besvare.
[64] Indlæg i Vallbybladet januar 1925.
[65] Valby Avis 13.5.1922.
[66] Th. Collemorten s. 369 i "Dansk Arbejderkultur 1870-1924".
[67] Grundejerforeningen Strandvangs festavis 1930.
Grundejerforeningen havde en gang planer om en badebro. Den skulle omkring en halv km. ud i vandet før vadelivet holdt op. Hvad bemøjelsen angår, så forbød embedslægen skolebørnenes badning ved Hvidovre Strand i 1936.
[68] Ludvig Holberg i "Moralske Tanker". http://www.kb.dk./elib/lit/danholberg/moralske.dkl/39.htm.

[69] Karl Graubau udgav digtsamlingen "Vaar til Vaar" i 1924.
[70] Arnold Hending udgav en stribe digtsamlinger, bøger om lokaliteter, børnebøger, bøger om skuespillere, film m.m.
[71] Valbybladet november 1925.
[72] Valbybladet november 1925.
Jvf. iøvrigt Henrik Ibsens skuespil Brand, hvor det omvendte gælder - "evigt ejes kun det tabte".
[73] Aage Brodersen udgav en række romaner i perioden fra 1920erne til 1950erne.
Henning Kehler, der var en af tidens førende anmeldere, talte om dens realistiske kraft.
[74] Oskar V. Bertelsen udgav også "En Driverts Bekendelser" i 1921 og "Hverdag" i 1934.
I sjældne tilfælde gik en forfatter ligefrem ind i bladdrift, som da Carl E. Simonsen overtog Valby Avis og Rodovre Sogns Avis i henholdsvis 1917 og 1923. Han havde lidt på kistebunden, idet hans bøger var blevet solgt i 1¼ million eksemplarer. Oplysningerne er hentet fra "50 år som skribent af Carl E. Simonsen.
[75] Valbybladeet 16.7.1926
[76] Fra digt af Mark Nielsen i Valbybladet 2. 10. 1925.
[77] Sognerådets Forhandlingsprotokol 4.10.1926.
[78] Hvidovre Avis 27.5.1927.
[79] Køkenhavn 31.5.1927.
[80] Hvidovre Avis d. 10. juni 1927.
[81] Landsarkivet, Københavns Amtsråd, Sag nummer 474
[82] Hvidovrebladet d. 22. juli 1927.
[83] Valbybladet 22.1.1926.
[84] Hvidovre Avis 1.4.1927.
[85] Hvidovre Avis d. 26.8.1927.
[86] Københavns Amts Social-Demokrat 13.3.1928.
[87] Landsarkivet, Københavns Amtsråd Sag nummer 143, 1931.
I Hvidovre Avis skrev Viktor Knudsen, at han selv havde trukket sig.
[88] K.V.O. i Parcellisten 20.6.1927.
[89] Hvidovrebladet og Hvidovre Avis d. 18.11.1927.
[90] Hans Chr. Thomsen s. 61. i "52 Historier fra Hvidovre".
[91] Specielle forsørgelses- og værgerådssagen, Hvidovre Kommunens Lokalhistoriske Arkiv.
[92] Specielle forsørgelses- og værgerådssagen, Hvidovre Kommunens Lokalhistoriske Arkiv.
[93] Kontorchef Plesner til Amtsrådet 31.1.1928.
[94] Oplysningerne stammer fra Ivang Haaeman i "Den forrådte Ungdom".
[95]Ivang Haaeman s. 15. i "Den Forrådte Ungdom"
[96] Samme s.19.
[97] Samme s. 55.
[98] Samme s. 33.
[99] Hvidovre Lokalhistorie nr. 2, juni 1991 har en grundig gennemgang af Ivang Haaemans bog.
[100] Knud A. Sørensen i Parcellisten.
[101]"I Jens´ Tid" handler om lokalpolitikeren Jens Kristensen, der var formand for teknisk udvalg i 20 år. Filmen er fra 1993 og kan lånes på biblioteket.
[102] Søren Kudsk fra et båndet interview.
[103] Søren Kudsk fra et båndet interview.
[104] En ordblind erindrede, at "dengang var ordblindhed lig med dovenskab og dumhed, og det eneste man kendte for det, var et par på to´sken og så en time

efter skoletid. Det var jo ikke noget, der ligefrem fremmede lysten til at gå i skole. Man kan godt sige, at det giver et had til skolen. Mange år efter, at jeg havde forladt skolen havde jeg stadig et vist had til skolen."
Erik Larsen i "Skolen" Lokalhistorisk Arkiv.
[105] Hvidovre Avis 2.6.1939
[106] Helge Wiese i "Skolen", Hvidovre Lokalhistoriske Arkiv. 1985.
[107] Citeret fra "Skolen", der har historien fra Hvidovre Avis 26.9.30
Under krigen blev Birktoft sognerådsformand i fem dage – den korteste periode for nogen sognerådsformand i Hvidovres historie. I december 1944 blev han likvideret under tragiske omstændigheder. Historien er bl.a. skildret i Weekendavisen 20-26 april 2001.
[108] Revisor Plesner til amtet d. 31.1.1928. Landsarkivet, Kobenhavns Amtsråd Sag nr. 143, 1931.
[109] Landsarkivet, Kobenhavns Amtsråd Sag nr. 143, 1931.
[110] Landsarkivet, Kobenhavns Amtsråd Sag nr. 143, 1931.
[111] Landsarkivet, Kobenhavns Amtsråd Sag nr. 143, 1931.
[112] Kobenhavns Amts Social-Demokrat 12.2.1928.
[113] signaturen A i Hvidovre Avis 4.2.1927.
[114] Parcellisten 10.3.1928.
115 Bestyrelsen bestod af:

Politibetjent M. Mortensen, Langhojvej 31
Automobilhandler E. Holm, Stenstykkevej 8
Barbermester Edm. Quist, Hvidovregårds Allé 30
Malermester R. Frenning, Risbjergaards Allé 64
Typograf Alex Nielsen, Glimvej
Fouragehandler K.V. Orsholt, Gl. Kogevej 50
Lagerformand Lofberg, Muslingevej 13

[116] Navnene var: lagerformand Lofberg – bestyrelsesmedlem i Socialdemokratiet i 1927, malermester Frenning – bestyrelsesmedlem i Socialdemokratiet 1927 og barbermester Quist, der havde stået i spidsen for en borgerprotest til indenrigsministeriet.
[117] Parcellisten 10.4. 1928
[118] Uddrag fra et større dig i Parcellisten 10.3.1928.
[119] Landsarkivet, Kobenhavns Amtsråd Sag nr. 143, 1931.
[120] Hvidovre Avis 13.7.1928.
[121] Hvidovre Avis 20.7.1928.
[122] Morgenbladet 23. juni 1928.
[123] Hvidovre Avis d. 17.8.1928.
[124] Landsarkivet, Kobenhavns Amtsråd Sag nr. 143, 1931.
[125] Landsarkivet, Kobenhavns Amtsråd Sag nr. 143, 1931.
[126] Hvidovre Avis 15.2.1929.
[127] Valbybladet 25.7. 1927
[128] Kobenhavns Amts Social-Demokrat 13.2.1929.
[129] De valgte kandidater var:

Gasværksarbejder Ludvig Rasmussen
Forretningsforer for formerne Arnold Nielsen
Fængselsbetjent Gyldenkær
Kobmand Kildebo
Malermester Hans Chr. Laurits Skov
Inkassator Helmer Grand
Skibsværftsarbejder N.P. Larsen

Sporvognsfunktionær Timm
Porcelænsarbejder Sofus Hansen

[130] Københavns Amts Social-Demokrat 5.3.1929.
[131] Københavns amts Social-Demokrat 26.3.1929.
[132] Socialdemokraterne fik 509 stemmer heraf var 249 listestemmer. De personlige stemmer fordelte sig som følger:

Ludvig Rasmussen 159
Arnold Nielsen 21
Holger V. Gyldenkær 14
Hans Chr. Laurits Skov 13
Helmer Grand 7
Niels P. Larsen 13
Viggo Timm 12
Laurits Hans Kildebo 9
Sofus Hansen 6
T. Maaløe 4
C. J. Eriksen 2
E.N. Kjær 0
Da der var partiliste kom følgende i sognerådet: Ludvig Rasmussen, Arnold Nielsen, Holger V. Gyldenkjær, Laurits Hans Kildebo, H.C.L. Skov, Helmer Grand.

Den kommunale Liste fik 193 stemmer heraf var 91 listestemmer. De personlige stemmer fordelte sig som følger:
Theodor Bech 43
Carl Larsen 12
Olav Knudsen 13
Jørgen Nielsen 2
Fr. Pedersen 4
Oluf Andersen 23
Christian Petersen 1
Peter Eriksen 1
Lars Bonavent 3
Da der var partiliste kom følgende i sognerådet: Theodor Bech og Carl Larsen.

Den Frisindede Liste fik 139 stemmer heraf var 42 listestemmer. De personlige stemmer fordelte sig som følger:
M. Mortensen 38
Oxholt 21
Holger Petersen 8
Kolding-Nielsen 13
V. Jørgensen 5
G. Vennike 3
Axel Nielsen 5
Peder Madsen 4

Jersies liste fik 27 stemmer heraf var de 8 listestemmer. De personlige stemmer fordelte sig som følger:
Jersie 16
Jens Christian (ulæseligt) 1
M.C. Ove 2
De 1020 vælgere fordelte sig på køn med 501 mænd og 519 kvinder, heraf

stemte 447 og 425.
Kommunens valgtal, Rådhusarkivet.

[133] Arnold Hending i Hvidovre Avis 24.6.1927
[134] Københavns Amts Social-Demokrat d. 2. og d. 4. november 1924.
[135] Pionerværket på området er Søren Kolstruos "Velfærdsstatens rødder".
[136] Protokol for den 20. Socialdem. Partikongres 1927.
[137] Hvidovre Avis 10.9.1926.
[138] Hvidovre Avis 1.10.1926.
Hyldgaard skrev også en introduktion til marxismen og dens teori om merværdi i Hvidovre Avis d. 6.12. 1926. "Arbejdet og Kapitalen" hed artiklen.
[139] Hvidovre Avis 1.10. 1926
[140] Hvidovre Avis 1.10. 1926
[141] Hvidovre Avis 17.9.1926.
[142] Parcellisten 10.2.1929.
[143] Kommissionen bestod af sognerådsformand Carl Nielsen, sognerådsmedlemmerne Viktor Knudsen og Kudsk og bestyrelsesmedlemmerne redaktør Hylgaard, Jens Achilles Løvenskjold Møller og arbejdsmand Chr. Eriksen.
Se bl.a. Hvidovrebladet 7.1.1927.
[144] Flemming Thomsen i "En familie i Hvidovre".
[145] Se f.eks. Hvidovre Kommuneatlas fra 2000.
[146] www.stah.dk/arbh00-4-art.htm.
[147] Ivang Haaemann s. 25 i "Den forrådte ungdom".
[148] Hvidovre Avis d. 10.2.1928. De to ledere var pastor Søe og lærer Christiansen.
[149] Hans Chr. Thomsen i "Avedøre på skillevejen"
[150] Sognerådets Forhandlingsprotokol 3.3 og 7.4.1927.
[151] Sogneraadstidende 1929, s. 369
[152] Sogneraadstidende 1927-28 s. 260
[153] Sogneraadstidende blev grundlagt i 1915 og var en privat tidsskrift, der udkom hver 14. dag.
[154] Se f.eks. 15.9 1927 i Sogneraadstidende

Arkiver og biblioteker

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv:
Om konflikten i Socialdemokratiet: Ks. 39, læg 1-4
Kobenhavns Amts Social-Demokraten 1924-30
Protokol for den 20. Socialdem. Partikongres 1927 (Fremad)
Socialdemokratiets valg- og arbejdsprogram 1923

Det kongelige Bibliotek
Berlingske Tidende 1925 og 1928
BT 1925 og 1928
De bymæssige kommuner. Betænkning nr. 161, 1956
Ekstrabladet 1925 og 1928
Haveboligen 1921-24
Hvidovre Avis 1926
Hvidovrebladet 1926-28
Hvidovre Borgerven 1928
Jyllandsposten 1928
Kobenhavn 1925 og 1928
Morgenbladet 1928
Nationaltidende 1925 og 1928
Parcellisten årgangene 1925 og 1926-30
Politiken 1925 og 1928
Rigsdagstidende. Ord. Saml. 1924-26. Forhandlinger i folketinget II.
Rigsdagstidende. Ord.Saml. 1932-33. Forhandlinger i folketinget
Valby Avis 1900, 1905, 1911-12, 1921-1925
Valbybladet årgang 1924 - 1929
Vesterbro-Valby Avis 1905

Erhvervs- og Selskabsstyrelsen
Valbybladet: registreringsnummer 9903
A/S Hvidovre Udstykningsselskab: registreringsnummer 5799

Glostrup Lokalhistoriske Arkiv
Glostrup og Omegns Folkeblad 1928

Hvidovre kommunes Hovedbibliotek
Hvidovre Avis 1926-31

Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv
Ernst Andersens Arkiv P/8-34-47
Bruschs dagbog fra 1882-1888. P/23
En familie i Hvidovre af Flemming Thomsen. 1984. P/1037
Forhandlingsprotokol for Sammenslutningen af Parcelforeninger i Hvidovre A/3-4
Glimt af livet i Hvidovre fra 1920-1940. Pædagogisk Central og Lokalhistorisk selskab 1985
Hvidovre lokalhistorie 9. årgang nr. 2, juni 1991
Hvidovre Sogneraads Forhandlingsprotokol 1922-26 og 1926-30
Hvidovre Sogns Grundejerforen. forhandlingsprotokol A/3-4
Grundejerforeningen Kirkebakken Haveby A/2 9III-15
Grundejerforeningen Eriksminde A/8
Grundejerforeningen Ny Hvidovre A/8
Stenshavegaard Villaby Forhandlingsbog A/17
Strandvang Grundejerforenings forhandlingsprotokol A/5
Strandore Grundejerforenings forhandlingsprotokol A/16
75 år for folkets sag A/26-12
Båndarkivet. Soren Kudsk fortæller

Kunstakademiet
Kirkebakken Haveby - arkitekterne Kay Fiskers og H.J. Hansens planer for havebyen
Arkitekt Brummers planer for en haveby ved Vestvolden

Landsarkivet
Sagsnummer 143/1931
Skode og panteprotokoller. Realregister 533 025

Rigsarkivet
Aktieselskabsregistre, journalboger, arkivnummer 1487, magasinopstilling 5526-22-1
Boligministeriet, boligsager, journaler m. registre 1923-25, arkivnummer 0026, magasinopstilling 620-8-4
Foreningen af Bymæssige Kommuner, forhandlingsprotokol nr. 1-2, 1915-41, Arkivnummer 10.320
Foreningen af Bymæssige Kommuner, Bestyrelse- og delegertmoder 1928-35, Arkivnummer 10.320

Rådhusarkivet
Sogneraadstidende 1924-1930

Litteratur

Brede værker

Danmarkshistorie. Tiden 1914-1945. bd. 7 af Niels Finn Christiansen m.fl. Gyldendal 1988
Dansk Litteraturhistorie bd. 7. Demokrati og kulturkamp af Gunhild Agger m.fl. Gyldendal 1990
Dansk Litteraturhistorie 1900-1950, bd. 2. af Cai M. Woel
Dansk Socialhistorie bd. 6. Sociale brydninger 1914-39 af Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksen. Gyldendal 1980
Den ny Danmarkshistorie 1880-1960 af Soren Morch. Gyldendal 1982
Den sidste Danmarkshistorie. 57 Fortællinger af Fædrelandets Historie af Soren Morch. Gyldendal 1996

Specielle værker

Digte

Forstaden synger af Arnold Hending
Gry af Arnold Hending. Nyt Nordisk Forlag 1926.
Sange om Valby af Arnold Hending. Kobenhavn 1926
Tagdryp af W. Winkelmann. Eget tryk 1920

Erindringer

Den Forrådte Ungdom af Ivang Haaeman. Nanbys Forlag 1990
50 Aar som Skribent. Meninger og Minder af Carl E. Simonsen. W. Winkelmanns Forlag 1937

Havebyer og parcelbevægelse

Arbejdernes Leksikon. Arbejdermagasinets Forlag. Oslo 1933
Dansk Udsyn. Årgang II 1922
Den kroniske boligmod og fremtidens boligpolitik af Nis Nissen. Fremad 1971
London af Steen Eiler Rasmussen. Gyldendal 1934
Margarethenhöhe http://www.essen-margarethenhoehe.de/body_pla.htm

Kommunalt

Folkestyre i by og på land. Danske kommuner gennem 150 år red. Per Boye m.fl. Poul Kristensens Forlag 1991
Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk

udvikling indtil 1970 af Harald Jørgensen Rigsarkivet 1985. G.E.Gads Forlag
Kommunal opgavelosning 1842-1970 red. af Jan Knastrup og Steen Ousager. Odense Universitetsforlag 1990
Kommuner og kommunestyre. Betænkning nr. 420. 1966
Landkommunernes Styrelse af W. Oxholm. Gyldendalske Boghandel 1935
Velfærdsstatens Rødder. Fra Kommune-Socialisme til Folke-Pension af Soren Kolstrup. Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie. 1996

Kultur

Arbejderkultur bd. 1+2 red. af G. Agger m.fl. Medusa 1979 og 1982
Den hoje flagbog af Carsten Lingren (Borgen 2000)
Kampen om kroppen. Dansk idræts historie gennem 200 år Af Ove Korsgaard. Gyldendal 1982
Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år af Over Korsgaard. Gyldendal 1997
Moralske Tanker af Ludvig Holberg. http://www.kb.dk./elib/lit/danholberg/moralske.dkl/39.htm
Stedsmyter og stedskonstruktioner af Birgitte Mazanti og John Ploger i Sociologi 4.1999. Novus forlag 1999

Lokalhistorie

Avedore på skillevejen - to foreninger ét lokalsamfund af Hans Chr. Thomsen. Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv 1991
Den danske Distriktspresses Udbredelse og betydning af Otto Winkelmann. Handelshojskolen i Kobenhavn 1945
Hvidovre - mulighedernes land af Lone Holden i Fortid og Nutid 4. december 1994
Hvidovre skole og overgangen fra land til By af Poul Sverrild
Lysthusbeboerne af Poul Sverrild. Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv 1989
Med Natpatruljen af Inspektionsbetjent Duelund
Omkring Holmegaarden af Hans Chr. Thomsen. Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv 2000
Strandvang – en grundejerforening ved Hvidovre strand af Svend Mortensen og Hans Chr. Thomsen. Hvidovre kommunes Lokalhistoriske Arkiv 2001
52 Historier af Poul Sverrild og Hans Chr. Thomsen. Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv 1999
Ud af Glemmebogen. Red. Hans Chr. Thomsen. Hvidovre

Lokalhistorisk Arkiv 1998
Forening og mennesker. Grundejerforeningen Sostjernen indtil 1959, upubliceret foreningshistorie af Søren Kudsk og Hans Chr. Thomsen

Socialdemokratiet

Den demokratiske socialismes Gennembrudsår af Claus Bryld. Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie 1992
Det Danske Socialdemokratis Historie fra 1871 til 1921 af E. Wiinblad Andersen. Fremad 1921
En Bygning Vi Rejser bd. I,II, III af Oluf Bertolt m.fl.. Fremad 1955
Plads til os Alle. Fra baggård til beton. (5. del) Instruktion Uffe Lynglund m.fl.
Socialdemokratiets århundrede af C.E.Jensen og Fr. Borgbjerg. A. Christiansens Forlag 1904

Statistisk Aarbog 1925, 1927

Index

Grundejerforeningerne står med navnet først - f.eks. Strandvang Grundejerforening selvom det korrekte er Grundejerforeningen Strandvang.

A

AGS - Arbejdernes Gymnastik og Svømmeklub 150
Antonsen, soc.dem. sognerådsmdl., skomager 7
Askgaard, Eva, viceinspektrice på Kettevejsskolen 147

B

B.T. 143
Bahnen-Hansen, bestyrelsesmdl. i Valbybladet og Hvidovre Udstykningsselskab A/S 53
Ballerod, Jens, forfatterpseudonym i Valbybladet 65, 74
Bang, Ninna, soc.dem. folketingspolitiker 56
Berggren, udstykker 11
Beringgaard 10, 113
Berlingske Tidende 74, 82, 164
Bertelsen, gartner 78, 160
Birktoft, Søren, lærer 109, 161
Bonavendt 28
Bredegaard 9, 11, 44, 46, 47, 51, 57, 95, 127
Brodersen, Aage, forfatter og redaktør af Valbybladet 48, 78, 160
Brostykkevej 32, 48, 51, 148
Brummer, Carl, arkitekt 56
Brusch, gårdejer og løjtnant 11

C

Café Dansborg 17, 82
Carlsen, Erik, soc.dem. sognerådsmdl., modelsnedker 21, 30, 143
Catherine Boothsvej 34
Centralforeningen for Parcelforeninger og Villaejere i København og Omegn 30, 32, 38, 39, 50, 52, 73, 119, 121, 125, 159
Christensen, Chr., syndikalist 17
Christiansen, Laurits 108
Cigarkasseadministration 153, 154

D
D.S.U. - Dansk Socialdemokratisk Ungdom 151
Dagens Nyheder 84
Damhuskroen 59
Dan, Johanne, billedhugger 10
Dansborg Allé 37, 38
Dansborg Villaby 38
Den Frisindede Vælgerforening 116, 117, 119, 121
Den kommunale Vælgerforening 89, 112, 115, 119
Duelund, Peder, politibetjent 9

E
Ekspres-Jensen, rutebilejer 19, 20
Emdal, formand for den soc.dem. vælgerforening, postbud 59, 65
Eriksen, enkefru 9
Eriksen, Peter, borgerlig borgmester 130, 162
Eriksminde 83
Eriksminde Allé 29
Eriksminde Grundejerforening 35

F
FDF – Frivillig Drenge Forbund 151
Fisker, Kay, arkitekt 53
Fisker, N.P. soc.dem. folketingspolitiker 155
Flakkebjerg, drengehjem 94
Frenning, soc.dem., malermester 67, 117, 118, 119, 121, 161
Frihedskroen 17, 81, 82, 83, 94, 103, 113, 114, 115, 120, 121, 128, 132, 134, 149
Fritsch, Theodor, tysk boligreformator 55

G
Gadekær, satirisk figur i Valbybladet 63, 65, 79
Gammelgaard 11
Gl. Koge Landevej 17, 19, 21, 82, 94, 139
Graff, Johannes, borgerligt amts- og kommunalpolitiker i Glostrup 85, 92, 127, 128
Grand, Valdemar F.A. Helmer stifter af H.I.F. og soc.dem. sognerådsmdl., inkassator, kobmand 77, 149, 161, 162
Graubau, Karl, poet 78, 160
Gronemann, G.W., soc.dem. sognerådsmdl., målerkontrollor, best.fdm. i Kirkebakken Haveby 30, 35, 54, 57, 66
Gutfelt, Hans Laur. Valdemar, soc.dem. sognerådsmdl., kedelsmed 87, 91, 122, 124, 131, 132, 143, 156

H
H.I.F. - Hvidovre Idræts Forening 148, 149, 151
Haaemann, Ivang, forfatter 100, 163
Hansen, H.J., arkitekt 54, 165
Harpoth, politimand 86
Harrestrup Å 9, 13, 104
Hauge, C.N., soc.dem. indenrigsminister 49, 50
Haveboliger A/S 46, 49
Hending, Arnold, forfatter og redaktor 13, 78, 121, 156, 158, 159, 160, 163, 166
Holberg, Ludvig, forfatter 75, 159, 167
Holmegaarden 9, 167
Howard, Ebenezer engelsk boligreformator 55
Hvidovre Avis 11, 25, 48, 51, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 78, 79, 85, 86, 87, 88, 91, 103, 108, 111, 116, 123, 124, 129, 130, 131, 138, 144, 149, 159, 160, 161, 163, 164
Hvidovre Borgerven, lokalavis 70, 74, 159, 164
Hvidovre Kirke 10, 43, 45, 46, 47, 57, 60, 113, 133, 158
Hvidovre Landsby 23
Hvidovre Rutebiler 20, 158
Hvidovre Sejlklub 149, 151
Hvidovre Søbad 150
Hvidovre Sogns Grundejerforening 12, 23, 28, 36, 37, 83, 84, 119, 165
Hvidovre Torv 31, 43
Hvidovrebladet 70, 71, 72, 74, 139, 159, 160, 163, 164
Hvidovregade 7, 28, 68, 72, 83, 104, 108, 130, 133
Hvidovregård 87
Hvidovre Udstykningsselskab A/S 3, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 62, 67, 74, 87, 90, 122, 160, 168
Hyldgaard J.O., soc.dem, redaktor 139, 140, 159, 163

J
Jazz-Hansen - satirisk figur i Hvidovre Avis 79
Jensen, Chr. borgerlig sognerådsmdl., gartner 113, 115, 135
Jensen, Otto, borgerlig sognerådsmdl., lods 27, 30, 84, 113, 122, 132, 135
Jensen, Restaurator på Strandkroen 128
Jersie, Viggo Valdemar, soc.dem. sognerådsmedl., købmand 35, 54, 57, 60, 66, 67, 82, 92, 117, 119, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 131, 133, 134, 162
Johs. Ubbesen, forfatter 78

K
KFUK - Kristelig Forening for Unge Kvinder 151
KFUM - Kristelig Forening for Unge Mænd 146, 151
Kirkebakken Haveby 44, 46, 47, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 61, 62, 66, 92, 125, 127, 165
Kirkegaarden også kaldet Sognefogedens gård og Mortensens gård 9, 43
Knud A. Sørensen 120, 160
Knudsen, Viktor Jens Martin, soc.dem. sognerådsmdl., bryggeriarbejder 86, 87, 88, 89, 90, 131, 138, 139, 140, 150, 155, 160, 163
Kobenhavns Amts Social-Demokrat 25, 118, 159, 160, 161, 162, 163, 164
Kommunesocialisme 3, 137, 138
Krogstens Allé 8, 22
Kudsk, Christen Andersen, soc.dem. sognerådsmdl., gartner 7, 27, 29, 30, 39, 41, 59, 60, 61, 62, 65, 67, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 102, 103, 104, 111, 122, 127, 129, 131, 142, 150, 155, 158, 163
Kudsk, Søren, søn af C.A. Kudsk 5, 21, 29, 88, 90, 93, 104, 105, 106, 131, 135, 160, 165, 168
Kyhn, Knud, kunstmaler 20

L
Larsen, restaurator på Risbjergaard 18
Larsen, Carl, borgerlig sognerådsformand 30, 162
Larsen, H.P., stifter af den soc.dem. klub i Avedøre, smed 146
Lützow-Georgsen, Frederik, formand for den borgerlige vælgerforening, redaktor 112, 115, 116, 119, 120, 121

M
Madsen, Niels, journalist og redaktor 72, 73
Madsen, Peder, gårdejer 9, 162
Margarethehöen, tysk haveby i Essen 55
Meyer, Christian Hansen, brændevinsbrænder 10
Meyer, Johannes, skuespiller 10
Mortensen, Lars Peder, gårdejer 43
Mortensen, Morten, formand for Den Frisindede Vælgerforening, politimand 117
Mortensens gård - se også Kirkegaarden 10, 44
Moller, Jens Achilles Lovenskjold, soc.dem. sognerådsmdl., murer 39, 60, 63, 67, 82, 89, 92, 117, 119, 121, 122, 133, 163

N
N.P. Nielsen, soc.dem. politiker og folketingsmedlem 29, 42, 92, 127, 132, 134, 149, 155
Nielsen, Arnold 132, 133, 135, 136, 161, 162
Nielsen, Carl, soc.dem. sognerådsfdm., gartner 7, 42, 51, 61, 62, 63, 66, 81, 89, 90, 111, 112, 114, 115, 118, 120, 122, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 139, 140, 142, 143, 155, 156, 163
Nielsen, Jorgen, borgerlig sognerådsmdl. og gårdejer 30, 162
Nordbrandt, Henrik, forfatter 94
Norgaard, Laus, soc.dem. sognerådsmdl., forvalter 32, 37, 38, 39, 41, 42, 50, 55, 59, 60, 61, 63, 65, 66, 67, 70, 73, 81, 84, 86, 90, 116, 117, 119, 121, 122, 124, 125, 127, 129, 131, 132, 146, 148, 155
Ny Ravnsborg, restaurant og forlystelsessted 15, 17, 38

P
Parcellisten, grundejerforeningsblad 13, 27, 38, 39, 48, 59, 60, 61, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 79, 86, 88, 89, 107, 111, 119, 123, 158, 159, 160, 161, 163, 164
Pedersen, J.P., rutebilejer 20
Pedersen, Laurits, restaurator på Frihedskroen 120, 121
Pedersen-Dan, billedhugger 10
Petersen, Claus, overlærer 27, 30, 102, 103, 104, 107, 108, 133, 145
Phonixhusene 32, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 59, 67, 148
Plesner, revisor 112, 125, 160, 161
Pussyfoot, pseudonym i Hvidovre Avis 86, 87

R
Rasmussen, Ludvig, soc.dem. sognerådsmdl. 35, 109, 122, 124, 130, 132, 135, 136, 155, 161, 162
Risbjerggaard 18, 79, 101
Risbjerggaardkvarteret 16,
Risbjerggaard Allé 72, 87, 89
Risbjerggaard, restaurant 7, 11, 17, 18, 38, 39, 60, 66, 86, 89, 90, 129, 132, 133, 134, 149
Risbjerggaard Villaby 21, 36, 67, 117
Rossini, restaurant 66
Rutebil-Peter, rutebilejer 19, 20
Rytterskolen 10, 43, 158

S
Sammenslutningen af Parcelforeninger i Hvidovre 36, 38, 39, 86, 116, 165
Samvirke af danske Haveboligforeninger 32, 59
Schrader, Svend Nikolin Voss, borgerlig sognerådsmedlem 11, 113, 122, 135, 155
Slebsager, M.N., folketingsmdl. for Venstre 49, 50
Soliljevej 143
Sønderkær 140
Sørensen, Toft, soc.dem. borgmester 130
Spekulanter 12, 13, 14, 16, 38, 81, 82
Statsboligfonden 45, 46, 50, 53, 54, 57, 59, 62, 90, 142
Stauning, Thorvald, soc.dem. partiformand, folketingsmedlem og statsminister 33, 123, 132, 136
Storm P. tegner og forfatter m.m. 76
Strandby Grundejerforening 36, 117
Strandby Havn 150, 151
Strandore Grundejerforening 165
Strandvang 32, 35, 36, 55, 77, 81, 158, 159, 165, 167
Stricker Niels Kristian – borgerlig valgt vurderingsmand og forpagter 81, 83, 121
Svendebjerggaard 23
T
Thune Allé 149
Tybjerg, redaktør og købmand 16, 32, 50, 55, 138, 139, 141, 158

V
Valby Avis 18, 46, 48, 70, 74, 79, 159, 160, 164
Valbybladet 14, 24, 28, 37, 39, 41, 46, 48, 49, 53, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 74, 77, 78, 79, 86, 125, 158, 159, 160, 161, 164
Vigerslevparken 21
Vojensvej 149, 150

W
Wikstrøm, Ewald, redaktør af Hvidovre Borgerven 74
Willumsen, kunstmaler 10
Winkelmann, W, ejer af Valbybladet og direktør 42, 46, 48, 49, 50, 53, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 74, 117, 158, 166, 167

Egen fod på eget tag.
Tilflytter til vejrs i Dansborgkvarteret.
Foto: Børge og Karen Hansen

vres første tilflytterdo-
ede sogneråd på udflugt
um Kro i slutningen af
rne

ISBN 87-87-936-31-3